

23 гэл.

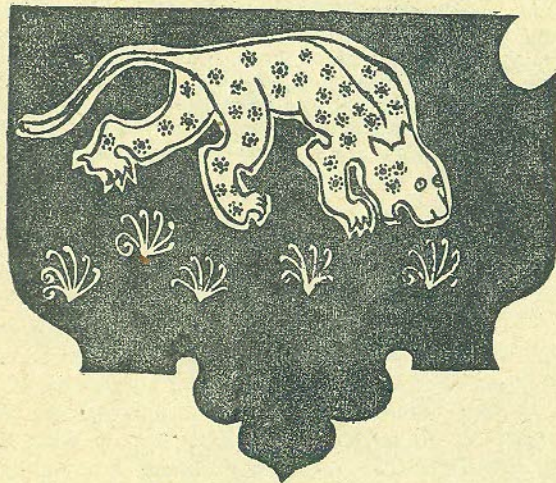
Мурза
Аббасов

ЭЛИН СӨЗҮ

20
1
3
9
9

84.011.12
А13

Мирза Аббаслы ЭЛИН СӨЗҮ

(Иран Азәрбајҗаны фолклору
әсасында јазылмыш һекајәләр)

М. Аббаслынын бу китабында Иран Азербайжаны фолклору эсасында жазылмыш некажелер топланмышдыр. Некажелерин бир гисми халг нагыл ве рыважетлеринин ишленмесиدير. Бэ'зи некажелерде мүүлриф фолклор материалларына долажы јолла мурачиет етмиш, ибратамиз нагыл ве рыважетлери гәһрөмандарынын дили илэ кон-крет вәзижетлерле бағды шәкилде гәләмә алмышдыр.

ТҮЛКҮНҮН НӨКӘРЧИЛИЈИ

Баһарын илк ајы јеничә башланмышды. Тәбиет јаваш-јаваш чанланырды. Ағачлар тумурчуглајыр, сых-сых ачылмыш бәнөвшә, лалатотугу күллери мешә таласынын јашыллашмыш халысына әлван нахышлар салырды. Ағачдәләнләр кәндалашын бөјрүнү тыггылдада-тыггылдада ојур, сахсағанлар гујругларыны ата-ата, үркәкчәсинә будагдан-будаға учурду. Ағач башына гонмуш гаргалар, һәрдәнбир јорғун-јорғун «га, га!» — едирди. Ирили-хырдалы бир чох мешә гушлары, гышын гасырғасындан дағылмыш јуваларыны јенидән һөрмәк, сәһмана салмаг үчүн чивилдәшә-чивилдәшә тәләсик өтүшүр, димдиклериндә чөр-чөп дашыјырдылар.

Баһарын белә бир чағында, сәһәр еркән јувасындан чыхмыш гонур бир түлкү дә, тәләсә-тәләсә вурнухур, јемәк, ов ахтарырды. О, каһ бу ағачын, каһ да о ағачын дибиндә пусур, јумру, һәрис көзләрини гушлара дикирди. О, беләчә чох кәзиб долашды. Овлағындан, јувасы әтрафындан, һәтта бир гәдәр дә узағлара кедиб чыхды. Лакин һеч шеј әлә кечирә билмәди. Түлкү мешәдәки бир нечә команын да әтрафында вурнухду. О, тојуг һинләрини ахтарырды. Анчаг ит дамларына раст кәлди. Бир јердә дә түклү боз бир көпәк дәншәтли бағырты илә онун үстүнә атылды. Лакин көпәк зәнчирли олдуғундан, карыхмыш, зәһри јарылмыш түлкүнүн бәхти кәтирди, гачыб чаныны хатасыз гуртара билди.

О, јенидән овлағына гајытды. Бурадакы бир гајанын дибиндән кәнара чыхмыш, далданачаглы гызылкөз ағачынын дибиндә ләһләјә-ләһләјә узанды. Бир гәдәр өзүнә кәлдикдән сонра, ов барәсиндә дүшүнәркән, бирдән башынын үсүтүнү көзләри алов сачан ири боз бир гурдун кәсдијини көрдү, чох горхду. Түлкү чәлд галхды, гурда нәзакәтлә баш әјди. Түлкүнүн белә әдәбли һәрәкәти гурдун хошуна кәлди. О сорушду:

— Мәним жанымда нөкәр галарсан?

Мүфтә җемәјин ләззәтиндән аз-чох хәбәри олан түлкү деди:

— Баш-чанла гуллуғ етмәҗә һазырам. Сизә гуллуғ ет-мәмиш, кимә едәчәҗәм?

Гурд деди:

— Онда, архамча кәл!

Бу замандан түлкү чан-дилдән нөкәрчилиҗә башлады. О, гурдун јувасыны тәмизләјәр, јыр-јығышыны едәр, га-пы-бачасыны сүпүрүб сулајарды. Вәзијәтиндән чох разы иди. Јери дүшәндә ағасыны тәрифләјәрди. Һәм дә елә тәрифләјәрди ки, дедикләрини апарыб она чатдырсын-лар. О, белә һалларда дејәрди:

— Бүтүн бу һәндәвәри ахтарсан, мәним ағам кими әлиачығ, көзү-көнлү тохуну тапмағ олмаз. Мән һәлә онун кими нөкәр гәдри билән намуслу бир ағадан сорағ верәнә раст кәлмәмишәм. О, нөкәринин дә өзү гәдәр гајғысына галыр.

Белә тәрифләрин түлкүҗә хејри бу олмушду ки, гурд һәр дәфә ова кедәндә, нөкәрини унутмаз, онун үчүн дә нај кәтирәр, бәзән түлкүнү дә өзү илә апарар, хиртдәҗә гәдәр једирәр, артыг галаныны да јуваларына дашыма-сына көмөк едәрди. Бир сөzlә түлкү боллуғ вә не'мәт ичә-рисиндә јашајырды.

Јајда түлкүнүн кејфи бир гәдәр дә јахшылашды. Па-јызын илк ајларыны да пис кечирмәдиләр. Лакин габаг-кы илләрә шисбәтән, бу јерләрә гыш тез кәлди. Пајыз чыхмамыш гар јери өртдү. Шиддәтли шахталар башла-ды. Аға илә нөкәр күчлү гар совругундан, бәзән дә бир нечә күн чөлә чыха билмир, чәтинлик чәкирдиләр. Елә олурду ки, ики-үч күн ач галыр, өлү бир гуш, киримиш довшан да тапа билмирдиләр. Гәнаәтин нә олдуғуну бил-мәјән ачкөз гурд артыг тагәтдән дүшүрдү. Әввәлләр әт-рафындакылара мејдан охујан гурд инди тәдричлә гүру-руну әлдән верирди. Ачизлији вә зәифлији кетдикчә тез-тез ашкара чыхыр, горхаглашырды. Јалгузаг дәстәләри-ни лап узагдан көрәндә дә, ваһимәҗә дүшдүјүнү даһа кизләдә билмир вә чашгын һалда түлкүҗә дејирди:

— Чәкил, чәкил, бураја гысыл! Өзүнү коғуша сох, гој бизи көрмәсинләр!

Онлар бир күн алаторанда јувадан чыхыб, күнортаја гәдәр вурнухдулар. Јенә дә һеч бир шеј әлә кечирә бил-мәдиләр. Јорғун һалда кәлиб, тәзә кәсилмиш бир ағач

көтүјү далдасында шөнкүдүләр. Донуг-донуг әтрафы сү-зән гурдун көзү түлкүҗә саташдында, елә бил јухудан ајылды. Белә ач вахтда ону тамаһ көзү илә сүзүб, өз-өзү-нә дүшүндү:

«Мән нә ахмағам?!.. Нечә мүддәтдир бу чүр бир тикә-ни јанымча кәздирир, ачлығ чәкирәм! Чох да әти бир гә-дәр ачыдыр... Бир дә ки, белә бир күнүмдә, мәнә нөкәр-најыб нә јарашыр?!»

Гурд гәрибә бир иштаһла гымышарағ көзләри парла-ды. О, түлкүҗә сары дөндү:

— Еј түлкү, көрүрсән дә, ачлығ мәни лап әлдән салыб. Машаллаһ, көз дәјмәсин, сән һеч дәјишмәмисән!.. Елә јајдакы кими чағсан!

Белә вәзијәтдә гурд әкәр ејһамла данышмајыб, көз-алты бахсајды да, түлкү онун парылтысы сөнмүш донуг көзләриндән нә фикирдә олдуғуну дәрһал дуја биләрди. Индиликдә көзләнилмәјән вә там сәртликлә едилән бу ишарәдән түлкүнүн бәдәнинә үшүтмә дүшдү. Чарә ахтар-мағ габилијәтини ытирди. Бу һалда гурд ону парчала-мағ үчүн јахын кәлсәјди, түлкү бир кәлмә дә данышма-дан бөјрү үстә узанаҗағды. Лакин гурд ачығ ишарә илә фикрини андырса да, јериндән тәрпәнмәди, фикирләш-ди:

«Онсуз да түлкү нөкәримдир. Әлимдән һара гача би-ләчәк... јуваја кәдәрик, ону бир нечә күн гәнаәтлә јејиб раһатланарам. Бурада парчаласам, шәрик чыхан тапы-лар. Ја да јалгузағлара уғрашыб, писмәтдән мөһрум ола-рам».

Гурд, бир аз да кечәндән сонра, түлкүҗә деди:

— Көрүнүр, кәзиб доланмагдан бир шеј чыхмајача! Галх јувамыза кәдәк! Динчәлиб, јенә дә сејрә чыхарыг.

Түлкү бир тәһәр ајаға галхды. Һәләлик парчаланма-масы вә фүрсәтин олмасы, ону бир гәдәр дирчәлтмишди. Гурдун ардынча аста-аста кедирди, елә бил ки, зәһни дә итиләшмәҗә башлајырды. Дүшүндүкчә аз гала нәфәси кә-силир, өз-өзүнә лә'нәтләр јағдырырды. «Нечә олуб ки, бу нечә вахты көзләрим тутулуб?! Бу гәдәр садә бир шеј ба-рәдә дүшүнмәмишәм, ач гурдла бир јердә галмышам?! О, бу дәһигә баласына да рәһм етмәз. Ачлығ нә бахыр ки, мән кимәм?!»

Түлкү бу чүр дүшүнчәләрлә өз-өзүнү данлаја-данла-ја кәдәркән бир нечә јердә бүдрәјиб јыхылды. Гурд она деди:

— Экэр кедә билмирсэнсә, бир тәһәр архама атыб апарам!

Бу хәбәрдарлыг түлкүнү бир аз да өзүнә кәтирди. О, гурду архаһынлашдырмаг үчүн деди:

— Хејр, аға, бу нә сөздүр? Мән елә биәдәблик еләмәрәм. Ајағым бузлуға илишди, она көрә сүрүшдүм.

Онлар јенә јолларына давам етдиләр. Артыг түлкү тамамилә өзүнә кәлмишди. О, дүшүнүрдү ки, инди өз-өзүнү данламағын неч бир фәјдасы јохдур. Јахшысы будур, ач гурддан чаныны нечә гуртармағын јолуну тапсын.

Бу барәдә нә гәдәр фикирләшди, бүтүн кәләк вә һијләләрини көтүр-тој етдисә дә, мүәјјән гәнаәтә кәлә билмәди. Чүнки белә бир вахтда ачындан бөјрү-бөјрүнә јалпышмыш гурда, нә јағлы дил төкмәјин хејри варды, нә дә ону һијлә илә дүз јолундан дөндәрмәк, бош-бошуна даға-даша салмаг оларды. Нә гачмаг, нә дә кизләnmәк мүмкүн иди. Истәр-истәмәз тәләјин һөкмүнә бојун әјмиш түлкү, ағасынын гәзәбинә, өзүнүн исә даһа тез тәләф олмасына бәһанә верәчәк, һәр чүр артыг-әскик һәрәкәтдән чәкинирди. Амма үмидини итирмәмишди. Јуваја һәлә чох галырды. Түлкү дөрдкөз олуб, һәр аддымбашы јан-јерәсини диггәтлә сүзүр, ијләјир, о тәрәф, бу тәрәфи ахтарырды. Бирдән кетдикләри чығырдан аз аралы, ики гол-будаглы, уча палыд ағачы арасында гурулмуш тәләдә, түлкүнүн көзү јекә гујруг парчасына саташды. Онун бүтүн варлығы, хош бир үмидлә чанланды, севинә-севинә гурду сәсләди:

— Аға, аға, зәһмәт олмаса ашағы бахын. Мән аз гала көзләримә дә инанмырам!

Гурд ашағы бахды. Гујругу көрдүкдә ағзы суланды. О, дишләрини гычыда-гычыда чығырдан ашағы енди. Лап јахына кедәрәк, түлкүнүн дә ораја кәлмәсини көзләди. Түлкү јахынлашдыгда, ағачлар арасы илә дүзүлүб кедән инсан ајағынын изләрини көрдү. О, өз түлкү һәссаслығы илә анлады ки, гујруг парчасы бурада бош-бошуна асылмамышдыр. О, бир дәфә ана түлкүнүн тәләјә нечә дүшдүјүнә, аз сонра да овчунун кәлиб, онун башына нә ојун кәтирдијинә, дәрисини боғазындан фылыг чыхартдығына, узагдан-узаға, титрәјә-титрәјә тамаша етмишди. Одур ки, фүрсәти фовт етмәјән түлкү өз-өзүнә деди: «Экәр мән бир дәгигә суссам, гујруга јахынлашмасам,

гурд да ајаг изләрини көрүб, дујуг дүшә биләр. Нә гәдәр вахт вар һијләми, јағлы дилими ишә салмалыјам».

Түлкү, гурдун диггәтинин гујругдан јайынмасы үчүн:

— Аға, сиз неч бу тикәни таныјырсыныз?

Гурд бир гәдәр ачыгла мырылдана-мырылдана:

— Нечә ки, танымырам?! — деди. — Әмрүм боју пешәм гујруг үзмәк олуб ки.

Түлкү гарны үстү јерә јатыб, мүти көркәмлә деди:

— Аға, мәнә гәзәбләnmәјин. Әввәлдән дә билирдим белә дејәчәксиниз. Анчаг, о тикә, сиз дејәндән дејил. Онун ады башгадыр. Габаглар бир һәким мејмула достлашмышдым. Белә бир шејә дә, онун јанында раст кәлмишәм. О, чох узаг јерләрдән тапыб кәтирдији бу тикәни, хырда-хырда бөлүрдү вә чох баһа пијмәтә һејванлар шаһына, сизин тәк ағалара сатырды. Онун һәр бир хырда тикәсини удан, гочаса чаванлашыр, хәстәсә сағалыр, ачса тохалырды. Бирчәчијини атдыгда, бир ај тох галырсан. Бу бөјүклүкдә тикә бизим бу илки гышымыза да, кәлән илки гышымыза да бәсдир. Ичазә верин, неч олмаса она бурнуму сүртүм, бир гәдәр ијләјим. Дилими вурасы дејиләм, Сизә лајиг бир пәј тапылсын дејә, јени ај көрүнәндәк, оруч олачағам. Ајын көрүнмәсинә исә һәлә дүз үч күн галыр...

Түлкү асылан тикәјә јахынлаша-јахынлаша о гәдәр данышды ки, гурдун сәбри түкәнди. Анчаг түлкүнүн илк башда гујругдан таманыны чәкмәси она хош кәлмишду. Бунунла белә түлкүнүн бурнуну гујруга доғру узатдығыны көрәндә гурд, гәзәблә гышгырды:

— Дајан, нә едирсэн?! Нә чүр'әтлә мәним тикәмә мурдар бурнуну узадырсан?! Мәкәр бајагдан демирдин оручам?

Түлкү дәрһал кери чәкиләрәк:

— Аға, — деди, — анчаг ијләмәк истәјирдим. Онсуз да сиз кичичик бир тикәдән артығыны јејә билмәјәчәксиниз. Ағзынызы вурмағынызла, дојмағыныз бир олачаг. Ифтарда мәним дә габағыма бир дамчы атсаныз, бир ај бәсимдир...

Гәрары кәсилмиш гурд даһа түлкүнүн чәрәнләмәсинә бахмады, иштаһла ағзыны гујруга узадан кими тәләјә дүшдү. Гујруг тәләдән кәнара сычрады. Түлкү үрәјиндә севинди, амма бүрүзә вермәди. Мә'јус-мә'јус көксүнү өтүрдү, куја ки, ағасына үрәји јанырды. Амма јаваш-ја-

ваш ағзыны гујруға јахынлашдырды. Гурд буну сездикдә:

— Еј, түлкү орада нә едирсән? Нијә ағзыны она вурурсан! Сән ки, оручсан. Бу саат кәтир гој мәним ағзыма! Өзүн дә көмәк ет, бурадан тез гуртарым. Сәнә, әвәзиндә бүтөв бир гојун, бир дә чејран баласы верәрәм.

Түлкү һижләкәр-һижләкәр гымышараг үрәјини бошалтды:

— Аға, сизин нә гәдәр сәхавәтли олдуғунуз, мәнә чохдан бәллидир. Һәмишә дә тә'рифләмишәм. Анчаг инди, ону да јахшы анлајырам ки, башыңыз вә ајагларыңыз тәләјә көчмәсәјди, бир саат сонра, һәр күн силиб, сүпүрдүјүм астанамазда мәни парча-парча едәчәк, дадына-тамына бахмадан јејәчәкдиниз. Лакин мәнә күнаһ јохдур. Иш башга чүр кәтирди... Бир дә ки, ајы көрмүшәм... Даһа ифтарымы ача биләрәм.

Гурд башыны галдырыб думанлы көзләри илә көјә бахды вә деди:

— Көјдә һеч бир шеј көрүнмүр. Күнаһа батыб, оручуну јемә, кәтир гој ағзыма!

Түлкү јенә дә истәһза илә:

— Аға, — деди, — сиз елә илишмәмишсиниз ки, бу ашкарлыгга ајы көрә биләсиниз. Бир гәдәр дөзүн, гујруг тикәсини јејиб гуртарым. Сиз дә бачардыгга әл-ајаг чалын. Сонра елә едәчәјәм ки, јени ајы да көрә биләсиниз!

Түлкү гујругу ачкөзлүклә удуб, гурда јахынлашды. Ону архадан, гәзәблә дидишдирмәк истәјирди ки, узагдан овчунун кәлдијини көрдү. О, тәләсә-тәләсә гурда деди:

— Аға, зәһмәт олмаса бир гәдәр сағ тәрәфә чөнүн, дағын әтәјинә тәрәф бахын. Инди јени ајы лап ашкар көрәчәксиниз!..

Түлкү, тәләјә салдыгы ағасынын чавабыны көзләмәдән вә архасына бахмадан арадан чыхды.

ЧЕЈРАН ВӘ ҺӘРИС ТУЛА

Бир овчу кирдәкөз булдог чинсли һәрис туласыны нишан ала билмәдији чејрана гысгырдыб, өзү дә онларын изи илә јүјүрүрдү. Тула исә ағасынын ишарәси илә чејранын архасына дүшдүјү андан, аз да олса сүр'әтини јавашытмыр, ган-тәрә бата-бата һеј јүјүрүр-јүјүрүрдү. Тәһлүкәјә уграмыш чејран исә гүввәсини ајагларына топламышды. Кичик бир јанлышлыг вә бүдрәмә, ону јекәағыз туланын ити дишләринә кечирә биләрди. Одур ки, кола-коса, дашлыға, сучуглуға дүшдүкдә дә өзүнү итирмәмәјә чалышырды. Буна, бәлкә дә чејранын габагларда бир нечә дәфә тәһлүкәјә дүшмәси дә тә'сирсиз галмамышды. О, үчүнчү дәфә иди ки, овчуја бу чүр раст кәлирди. Лакин онларын һеч бириндә белә инадлы вә һансы сөвг-тәби-иләсә саһибинә өзүнү көстәрән, белә «гуллугбаз» тулаја раст кәлмәмишди.

Чејранла тула чох гачдылар, чох бүдрәдиләр. Икиси дә лап әлдән дүшдү.

Чејран нә тәһәр олурса өзүнү өјрәшдији өрүшә — бүтүн кол-косуну, ағачларыны, коғушларыны вә гајалыгларыны бир-бир таныдыгы дорға өрүшүнә, чатдырмаг истәјирди. О, илк коллуға чатдыгда, өзүндә јени бир гүввә вә јүнкүллүк дүјдү. Чәлд дөнүб, архасына бахды. Тула јенә дә јүјүрүрдү. Чејран бир аз да чәлдијини артырды. Овчунун из вә әләмәти көрүнмәдијини јахшы билдији үчүн, дәфәләрлә сычрајараг, үстүндән әтрафы сејретдији шиш бир гајанын башына дырмашды. Тула да онун изи илә дырмашмаға башлады. Лакин нәфәсдән дүшдүјүндән, гүввәси чатмады. Бир нечә дәфә сүрүшүб тинли дашлара тохуна-тохуна јерә дәјди. Онун пәнчәләри, башы вә түкү јолунмуш бәдәниндән ахан ган сүрүш-дүјү јерләри бојајырды.

Чејран, әлдән дүшмүш «гуллугбаз» туланын тәһлүкә-

синдән тамамилә архайынлашдыгда, гаја башындан сәсләнди:

— Еј, саһибинә гуллуғ көстәрмәјә чәһд едән, ағылсыз тула! Нә үчүн мәним архамча бу гәдәр јолу ган-тәр ичиндә јүјүрдүн? Нәм өзүнү әлдән салдын, нәм дә мәни. Ахы нә үчүн?! Көр сән нә гәдәр ахмагсан ки, белә бир өлкүн һала дүшдүкдә дә анламырсан: индиликдә сәнин мәнә чатмағын гејри-мүмкүн иди. Сән ағана хош кәлмәк вә бир дә олса-олса јағлы тикә, әтли сүмүк парчалары үчүн гачырдын. Мәкәр белә дејил? Ахы сәни белә бир чанфәшанлыға тәһрик едән ајры нә вар иди? Мән исә... Ахы сәнә нә дејим?! Неч олмәзсә баша дүш ки, ширын чанымы, сәнин балта дишләриндән вә саһибинин гызырғанмадан атачағы аловлу күлләсиндән гуртармағ үчүн гачырым!..

Чејранын сөзләри һәлә гуртармамышды ки, «гуллуғ-баз тула» гајанын ашағысында тоза-торпаға, ган-тәрә булашмыш һалда гычларыны узадыб дашлыға сүртүр, көпүкләнән јекә ағзындан, ири бурун тәнәләриндән кәсик-кәсик нәфәс алырды. Онун, ганлашмыш вә думанланмыш бајгушвари һәрис көзләриндән бир мәнасызлығ охунурду. Инадкарлығына көрә тәһсинми, ачизлијинә көрә саһибинин сөјүш вә данлағынымы ешитмәдән, о, әсил тула кими дә кәбәрирди.

Бир нечә саат сонра, овчу да кәлиб ораја чыхды. Гајанын ајағында тоз-торпаға, ганына булашмыш, түкләри чәнкә-чәнкә дидилмиш вә бөјрү үстә дүшмүш туласына бахды. Туланын көзләри гапанмышды. Јалныз јекә ағзы ачыгды, елә бил ки, мырылдајырды, ири-ири габан дишләри көрүнүрдү. Уғурсузлуға уғрадылмыш јорғун овчу, онун башыны һирсли-һирсли тәпији илә итәләди, гаршыдакы тинли даша чырпды:

— Тфу сәнин мурдар чәмдәјинә, ачиз-авара һејван! — деди. — Бу гәдәр јолу јүјүрдүн, мәни дә изинлә чәкиб кәтирдин, чиликгыч бир һејвана да чата билмәдин! Хејиф сәнә једирдијим јала, неч вахт бош галмајан јалағына! Јарамазын бири јарамаз!..

ШИРИН ТҮЛКҮ ИЛӘ ГОНШУЛУҒҮ

Һөкмранлыгдан салынмыш гоча бир шир, узаг бир чәнкәллијә кедиб чыхыр. О, бурада чох ахтарыр, чох вурнухур, ахырда да өзүнә сылдырым гајалығ алтында сакит бир кушә тапыр, бурада неч кәсә тохунмамаға, сәс-сиз-сәдәсыз доланмаға чалышыр. Әтрафындакылары инчитмир. Пәләнкә, гурда раст кәлмәкдән чәкинир. Түлкү, чаггал вә довшанларла узагдан-узаға олса да, меһрибан-меһрибан, нәзакәтлә саламлашыр. Лакин нә бирини јахына гојур, нә дә бирисинин јанына кет-кәл едир. Неч кимлә үнсијјәт бағламыр. Кушәнишин олур.

Ширин бу чүр сакит вә азар-әзијјәтсиз давранмасына бахмајарат, онун лап јахын гоншулуғунда јашајан боз түлкү, өзүнү нараһат һисс едир. Шир бураја кәлән күн-ләрдә, түлкү баш әјмәләр, гујруг буламаларла она јахынлашмағ истәсә дә мүмкүн олмур. Түлкү, ширын белә сакит доланмасынын, дөврәсинә јыртычылары јығыб, һөкмранлығ етмәмәсинин сәбәбини өзү үчүн ајдынлашдыра билмир. О тәрәф-бу тәрәфә овдан өтрү вурнухса да, вахты-вахтында ширә баш әјмәји дә унутмур. Ахырда тәнкә кәлир. Бир күн јурд-јувасынын дағылачағына сәбәб ола биләчәк, мүәммалы һәјат кечирән кушәнишин гоншусундан јаха гуртармаға чалышыр.

Шир исә әтрафында баш верән һадисәләрлә марагланмадығындан, она һамыдан артыг һөрмәт едән, баш әјән түлкүнүн һәрәкәтләриндән, дә, бүсбүтүн хәбәрсиз иди. Өз тәнһа аләминә гапылмышды. Ачдығы заман јашадығы јердән сәссиз-сәмирсиз, чох-чох узаглашырды. Овуну да хәбәрсиз едир, јенә дә сәссиз-сәмирсиз јувасына гајыдырды. Јувасында исә шир адәтән, башыны голлары үстүнә гојуб, ағыр-ағыр фысылдајар, кечмишинин бәзи ширын хатирәләрини јумулу көзләринин гаршысында чанландырмаға чалышарды. О, повғасыз өтүшән бу һәјатындан олдугча разы иди.

Әкәр бир нечә күн сонра, шир үчүн көзләнилмәз геј-ри-ади вә ләјагәтсиз бир һадисә баш вермәсәјди, о, шүб-һәсиз өмрүнүн ахырына гәдәр бурада галачагды. Лакин, бә'зән, нә гәдәр сакит доланмаға сә'ј көстәрсән дә, көз-ләнилмәз һадисәләр буна мане олур...

Бир күн шир јувасы ағзында мүркүләјә-мүркүләјә күнортајадәк өзүнү күнә верир. О, бир вахт өзүнә кәлир ки, ачындан бағырсаглары чурулдајыр. Тәнбәл-тәнбәл јериндән галхыр. Анчаг өзүндә узаға, ов далынча кет-мәјә нә һәвәс, нә дә гүввә дујур. Амма ачлыг ону ичәри-дән раһат гојмур, о ајаға галхыб ирәли кедир, лап ју-васына јахын јердә, нәјәсә санчылмыш бир буд гојун әтини көрүр. Әввәлчә фикирләшир ки: «Јәгин буну гон-шу вә таныш-билишләрдән һансыса мәним үчүн асмыш-дыр. Көрүнүр буду төһфәми, сәдәгәми вә ја һансы бир адла олурса да, мәнә чатдырмаг истәмишдир. Амма јува-ма кирмәкдән чәкинмишдир».

Бу фикир, бир ачлыг ширдә, сөнүб кетмәкдә олан гурур һиссини ојатды. О, буда бахмадан, узаглашмаг ис-тәди. Анчаг бачармады. Гарны даһа шиддәтлә чурулда-маға башлады. Гојун будунун ләззәти, ону өзүнә чәкир-ди... Шир нә вахт буда јахынлашдығыны, она ағыз атды-ғыны, анчаг о заман думанлы шәкилдә анлаја билди ки, артыг башындан вә гычларындан мөһкәмчә илиш-чишди. О, бир гәдәр дә әл-ајаг чалды, бојнуну сыхмагда олан ипи гырмаг истәди. Гүввәси чатмады. Ахырда, тале-јин дөнүк һөкмүнә табе олду. О, буду һәлә дә ағзында мөһкәм сахламыш, кәнара атылмаға гојмамышды. Ис-тәр-истәмәз ондан, бачардыгча дидишдирди. Эт тикә-ләри, онун һүшуну бир гәдәр өзүнә кәтирди. Шир үмид-сиз һалда гаршысына көз кәздирди. Бу заман түлкүнүн, лап јахындан сивишиб өтдүјүнү көрдү. О, јалныз инди анламаға башлады ки, бүтүн бунлар түлкүнүн һијләси имиш. Гоншулуғундан горхуја дүшмүш түлкү ону истәр-истәмәз фәләкәтә уғратмыш, һараданса бир төһәр чәкиб кәтирдији төләјә салмышдыр...

Шир ахшама гәдәр төләдә галды. Кечәни сәһәр етди. Лакин һәрдәнбир күч вериб дартындыгча ипләр гол-гы-чыны кәсир, бојнундан да бәрк-бәрк сыхыр, ону боғур-ду. Шир тәнкијиб нәфәсдән дүшдүјү вахтда, гаршысын-да балача бир сичан шөнкүмүшдү. Чәнкәлликдә, һәмишә башыны дик тутуб, белә кичик һејванларын варлығыны хәјалына да кәтирмәдән гурурла кәзишән шир, алача-

ланмыш сөнүк көзләри илә илк дәфә сичана диггәтлә бахды. Онун бахышында ачыг-ајдын көмәклик тәмәнна-сы да варды, јалварыш да. Анчаг шир нә гәдәр агыр фә-ләкәтә уғраса да, өз ничаты үчүн сичана ағыз ачмапдан утаныр, чәкинирди. Белә рүсвајчы әһвалатдан хәбәр тут-салар, она нә дејәрләр?.. Өз хиласкары сичан барәдә, һа-рада сөһбәт ача биләрди?.. О, бундан сонра өз һәмчинс-ләринин көзүнә нечә көрүнә биләрди?..

Белә суаллар ширин зейниндә јарарсыз да, тә'сирсиз өтүб кечирди. Сичан исә ширин, лап јахынына кәлмиш-ди, аз галырды пәнчәләринә тохунсун. О, өз чивилтиси илә билдирди ки: «Еј күчлү һејван, јериндән тәрпәнмә!.. Гој сәни бу фәләкәтдән гуртарым!» Шир мүти һалда бү-зүшүб, һәрәкәтсиз дајанды. Сичан ипләри дограмаға башлады. Јаваш-јаваш ипләри һәр тәрәфдән чейнәјиб, ширә ничат верди. Өз һалында олмајан шир ајаға галх-ды. О, сичана әввәл бу јахшылығы мүгабилиндә разылы-ғыны билдирди. Јағлы-јағлы сөzlәр деди. Лакин бирдән өзү илә сичан арасындакы чинсијјәт вә мөвге фәргини хатырлајыб елә утанды ки, ону тәр басды. Ону көрән олуб-олмадығыны јохлајырмыш кими әтрафыны сүздү. Јенә дә диггәтини һәр шејдән артыг чәлб едән түлкү ол-ду. О, шиш бир гајанын күнчүнә гысылараг, гулаглары-ны габаға шәкләмишди, ширин белә бир рүсвајчы һалына тамаша едирди. Ширин исә онунла һесаблашмаға нә гүв-вәси, нә дә һөвсәләси вар иди. Хәчаләтдән вә гәзәбдән аз галырды үрәји партласын. О, ачыгла бир түлкүјә, бир дә мүгабилиндә шөнкүмүш хиласкары чылыз сичана бахды. Додагларыны чейнәјә-чейнәјә, дишләрини гычы-да-гычыда өз-өзүнә деди:

— Вахткән бурадан узаглашмаг, баш көтүрүб гачмаг лазымдыр.

Шир баш алыб јејин-јејин чәнкәллијин дәринликләри-нә кетди.

ӘСИЛЗАДӘ ГАТЫР

Бир гатыр шаһ сарајында гуллуғ едирди. Чох кечмәдән, о, өз дөзүмлүлүҗү вә ағыр-ағыр жүкләри дашымасы илә нәзарәтчиләрин диггәтини чөлбәтди. Тә'рифи јухарыла чатдыгда, гатырын ирәли чәкилмәси вә мұкафатландырылмасы үчүн көстәриш верилди. О, ләјагәтдиләр сырасында гејдә алынмағ вә мұкафатландырылмағдан өтрү дөфтәрханаја чағырылды. Валидејнинин адыны сорушдугда, гатыр деди:

— Анам чалды-чапды илхысындан сары маджандыр.

Мә'мурлар дедиләр:

— Бағышлајын, биз чәнабынызын валидејнини, јә'ни һәм атанызы, һәм дә ананызы сорушдуг.

Гатыр:

— Дедим ки, анам чалды-чапды илхысындан сары маджандыр, — дејә чаваб верди.

Сорушдулар:

— Бәс атаныз?

Гатыр гәзәблә гапыја сары дөндү вә мә'мурлара тәрәф гоша шыллаг атарағ, фынхыра-фынхыра чыхыб кетди.

ЧАХНАШМАЈА ДҮШМҮШ ЧАГГАЛЛАР

Шәһәр кәнары мешәликдә ағач коғушунда балаламыш дағкечиси, бир чаггал илә гоншулуғ едирди. Онлар бу гоншулуғларындан чох разы идиләр. Бә'зән чаггал узағ јерләрә кедәндә балаларыны гоншусуна тапшырарды, бә'зән дә дағкечиси. Бир күн сәһәр, алаторан икән, дағкечиси узағ бир өрүшә кетмәли иди. О, чаггалын гапысына кәлиб, балаларыны она тапшырды вә јола дүшдү. О, дағ дөшү илә дәрәјә енди. Бир гәдәр кетмишди ки, һәјәчанла гачышан чаггаллара раст кәлди. Лакин нә үчүн гачмаларынын сәбәбини һансындан сорушдуса, чаваб верән олмады. Белә чахнашмадан, һәрәнин өз һајына галмасындан тәшвишә дүшән дағкечиси дә, кери гајытмалы олду. О, јувасына сары јүјүрәркән, јенә дә тез-тез һүркүјә дүшмүш чаггалларла гаршылашырды. Коғушуна аз галмыш гоншусу чаггалын да ики баласы илә тәләсик дәрәјә доғру гачдығыны көрдү. О, тез чаггалын гаршысына атылды вә чашгын-чашгын сорушду:

Гоншу, бу нә вәзијјәтдир? Нә үчүн бүтүн чаггаллар белә тәшвишә дүшүбләр?! Сизә нә олмушдур?

Чаггал дајанмадан јүјүрә-јүјүрә деди:

— Мәкәр тәзә хәбәри ешитмәмисән?! Биз чаггаллара бәдбәхтлик үз вериб. Дејирләр шәһәрдә әмр вар бүтүн баггаллары тутуб дардан ассынлар, балаларыны гырыб, нәслини кәссинләр. Буна көрә биз дә баш көтүрүб гачырыг.

Дағкечиси тәәччүблә сорушду:

— Ахы бундан, сиз чаггаллара, үмумијјәтлә биз һејванлара нә вар?! Биз ки, бәниадәм вә баггал дејилик?! Чаггал тәчрүбәсиз гоншусуну дујуг салмағ мөгсәдилә,

хејирхаһлығ етсин дејә, бир анлыға дајанды вә титрәк сәслә деди:

— Гоншу, мән индиликдә сәни әтрафлы баша сала билмәјәчәјәм. Нечә ки, бундан бизә нә вар?! Мәкәр билмирсән ки, тутду-тутду вә гатмагарышыглыгда, баггал је-

ринә чаггалы да хиртдәкләжә биләрләр. Кимә сүбут едә-чәксән ки, мән баггал дежиләм, чаггалам...

Чаггал дәрһал дабан алды. Даҗкечиси сүр'әтлә коғу-шуна кәлди. О, тәзәчә ајаглашан балаларына маддым-маддым баха-баха фикирләшди: «Мадам ки, баггалла чаггала фәрг гојулмур, бунун зәрәри мәнә дә дөжә биләр. Балаларым ајаглар алтында тапдаланар».

Һәр еһтимала гаршы, о да балаларыны јанына алыб, гајалыға чәкилди.

ТИМСАҢЫН КӨЗ ЈАШЛАРЫ

Бир тимсаһдан сорушдулар:

— Сән нә үчүн овуну әлә кечирдикдә јемәмишдән әв-вәл көз јашы ахыдырсан?! Әкәр бу, рәһм вә үрәк јангы-сындандырса, бәс нә үчүн ону нәһәнк ағзында, гармаг дишләринлә мөһкәм-мөһкәм тутуб, чох заман дири-дири удурсан?! Ја да әзишдириб боғур, чајын вә көлүн хәлвәт бир тәрәфиндә кизләдир, чүрүјәнә гәдәр кешијини чәкир-сән?! Сонра да ломба-ломба әпримиш тикәләрини удур-сан?

Тимсаһ ачы бир е'тирафла деди:

— Доғрудур, мән овум үчүн, әввәлчә көз јашлары ахыдырам. Лакин бу, овума рәһм вә үрәк јангысындан дејил; һеч заман дојмајан гарныма бир шеј өтүрәчәји-мин шиддәтли севинчиндәндир.

ини

БӘРИС ТҮЛКҮЖӘ УЗДУГДА

Сых чәнкәлли, сылдырымлы бир дагын этәжиндә гоча бир түлкү јашајырды. О, чаванлығыны, зәһнинин ити ишләдији вахтларыны бурада кечирмишди. Һәр ағач, һәр гаја, һәр јастан, һәр талада онларча һадисәләр төрәтмиш, онларча һијлә ишләтмиш, онларча фәләкәтә, гырғына сәбәб олмушду. Бунлар, өзлүјүндә нә гәдәр хошакәлмәз олсалар да, гоча түлкү үчүн гәлб охшајан хатирәләр иди. Онун, тај-тушуна, өзү кимиләрә, чох заман гүрурла данышмагдан ләззәт алдығы кәнчлик вә камиллик илләринин ширин мәчәралары иди. Гоча түлкү узунмүддәт бунларын тәкрар-тәкрар хатырланмасы, кечмишинин хәјалында чанланмасындан алдығы, сәһиркар гүввәнин тәсири илә, өзүнү күмраһ сахламаға чалышырды.

Лакин өмрүн аңларыны сахламағ, тәбиәтин «гануну» дәјишмәк мүмкүн олмадығындан, гоча түлкү дә кеткәдә гүввәдән дүшүрдү. Бәдбәхтликдән инди онун һәм-сәһбәтләри дә азалмышды. Әввәлләр нәинки тај-тушу, һәтта чаван түлкүләр дә сәһбәтини һәвәслә динләјир, көз гырпмадан гулаг асырдылар. Белә сәһбәт мәчлисләринин нә заман, һараларда кечдији, инди аз галырды ки, гоча түлкүнүн јадындан да чыхсын. Чаванлар ону көрдүкдә узағ гачыр, нәдәнсә, гочалар да онун сәһбәтләриндән чәкинирдиләр.

Гоча түлкү бир мүддәг тәклијә өјрәшди. Мәчәраларыны тәкликдә хатырламаға, һәрдәнбир дә бәзи чызмагараларла өзүнү мәшғул етмәјә чалышды. Анчаг тезликлә һәвәсдән дүшдү. Ширин мәчәралары, аз гала өзүнүн дә үрәјини буландырырды. Буна бир сәбәб дә онун сон вахтлар бәрк ачлығ чәкмәси иди.

Бир күн гоча түлкүнүн ачлығындан хәбәр тутан (инсафла дејилсә, о, ачлығыны тез билдирәнләрдән дејилди) вә кечмиш мәчәраларында аз-чох иштирак едән дост-

ларындан бири онун јанына кәлди. Гоча түлкү белә бир вахтда, достунун ону јада салмасындан севинди, бир аз да дирчәлди. Анчаг нә гәдәр истәдисә өз зәифлијини вә ачлығыны кизләдә билмәди. Гоча түлкү вәзијјәтинин, истәр-истәмәз сөз-сәһбәтә сәбәб олачағыны тәсәввүр етдикдә, аз гала һүшуну итирәчәк бир һала дүшмүшдү. Она елә кәлирди ки, өзүндән мүјјән гәдәр күмраһ галмыш досту, онун јанына әһвалыны јохламаға јох, бәлкә дә пис күнүнү көрүб ләззәт алмаға кәлмишдир. Буна көрә дә бир бәһанә илә достуну тез јола салмағ истәди. О, јуvasында бәзи јыр-јығыша башламагла, достунун чыхыб кетмәсинә бәһанә ахтарырды. Бирдән гонағы ону дајандырағ:

— Дост, — деди, — мән бир нечә дәгигәлијә сәнә баш чәкмәјә кәлмишдим. Бу күнләрдә бир ваизин моизәсинә гулаг асырдым. О, оручун фәзиләтиндән, аллаһын, оруч тутан бәндәләрә мукәфатындан, сонра да бәһиштин назне'мәтиндән данышырды. Бунлар кечиләси шејләр дејиләр. Кәлдим сәнә дејәм ки, ач галдығын вахтларда чалыш оруч тут, сәнә икибашлы фәјдасы олар.

Гоча түлкү бир тәһәрлә өзүнү әлә алыб, нә исә бир сөз демәк истәјирди ки, досту:

— Аллаһ аманында! — дејиб јуваны тәрк етди.

Гоча түлкү сарсылмыш һалда јерә дејди вә ики күн тәрпәнә билмәди. Сәһәриси күчлә гапыја чыхдыгда онун үчүн санки бир мө'чүзә баш верди. Лап јуvasынын ағзына, дөшү дешилмиш бир кәклик дүшмүшдү. Билди ки, бу, гајанын јүксәклијинә гонан бир шаһинин артығыдыр, чајнағындан јерә атылмышдыр. О, бу бир нечә күнү дүшдүјү јердә галдығындан ијләнмиш, гурд салмышды. Анчаг гоча түлкү бунлары көрмәди, әввәлчә ијләди, өпдү вә ләззәтлә једи. Она елә кәлди ки, индијә гәдәр бу ләззәтликдә бир гуш јемәмишди. О, бир мүддәт тамсыныб додағларыны јалады, гајанын тининдә өзүнү күнә вермәјә башлады. Гоча түлкү аз-маз гарны дојдугундан, јаваш-јаваш мүркүләјирди ки, бирдән дагын этәји илә бир гурдун кәлдијини көрдү. Әввәлчә чох горхду, бир тәһәр сүрүнүб тез јуvasына кирди. Анчаг бирдән-бирә кечмиш мәчәраларындан бир нечәси хәјалында чанланды. Көр һа! Бунлары лап унутмушдур. О, дәрһал әсасыны көтүрдү. Јувадан чыхарағ, әјилә-әјилә гурду гаршыламаға кетди. Узагдан икигәт олуб салам верди.

Гурдун да һалынын саз вахты иди, сүрүдән бир нечә

гузу оғурлајыб парчаламыш, дојунча јемишди. О, гоча түлкүнүн һөрмәтлә һалыны сорушду. Гоча түлкү:

— Гурбан, сизин сәјәниздә бир тәһәр доланырам, — деди. Сонра да гочалыгындан, гүввәдән дүшмәсиндән, кимсәсизлијиндән шикајәтләнди. Истәди, һәтта зәманәсиндән дә шикајәт дилини ачсын. Лакин «гурдун бәлкә дә ачыгы кәлди», — дејә бу фикриндән чәкинди. Әвәзин-дә деди:

— Мәним өмрүмүн ән әзиз вахтлары, ән хош дәгигәләри, сизин рәһмәтлик атанызын хидмәтиндә кечмишди. Мәни индијә гәдәр дә сахлајан о хош, әзиз күнләрин хатирәләридир. — Гурд онун сөзүнү кәсәрәк:

— Биз әввәлләр атамла башга мешәдә олардыг. Мән бураја, лап бу јахышларда кәлмишәм. Сән мәним атамы һарадан таныјырдын?!

Гоча түлкү бир аз горхду, сонра өзүнү әлә алараг:

— Гурбан, — деди, — елә мән дә бураја сон илләрдә кәлмишәм, кәләндән дә әзаб ичиндәјәм.

О, бурада јары јумулу көзләри илә, гурдун јағы даммагда олан түклү, көк бәдәнинә һәрис бир нәзәр салды. Беләләрини јахшы танымагда зәнкин тәчрүбәләри дә дадына чатды. Илдырым сүр'әтилә хәјалындан кечирдији һијләнин тез баш тута биләчәји тә'сириндән нәш'әләнәрәк, јағлы дилини јенә ишә салды:

— Рәһмәтлик атапла кечирдијим о күнләрин әкәр бир аныны, бу дүшкүн гоча јашымда көрмүш олсам, јегин ки, чаванлашарам. Кечмишим бир дә гајыдар! Демә ки, гоча өзүндән дәм вурандыр. Јох, анд ичирәм ки, әсла јох. Мән һеч вахт өзүмү өјмәмишәм, хүсусилә бөјүкләр мугабилиндә, сизин кими надир гүдрәтлиләрин мугабилиндә. Мән өзүмү, һәмишә ачиз бир бәндә санмышам, бундан артығына да гүввәм чатмамышдыр. Анчаг һәгигәт беләдир ки, мән бу ики үзбәүз мешәликдә, бу ики үзбәүз дағда узун мүддәт вурнухмалы олдуғумдан, чох, лап чох һадисәләрин шаһидијәм. Вурушмалар, дидишмәләр, чәкишмәләр көрмүшәм. Ширин пәләнклә, пәләнкин ширлә, ширин шир, пәләнкин пәләнклә нечә тутушуб-дидишдијини бу көзләримлә көрмүшәм. Бир дәфә бир шир... Еһ, бунларын һеч бириндә әсла икидлик јох иди. Лакин сәнин рәһмәтлик атан, бу јерләрин падшаһы иди. Онун габағында нә шир дајанарды, нә дә пәләнк. О ки, гәзәбләнди, гаршысында дағ да дајана билмәзди. Бир дәфә бир пәләнки, бах елә бу дағын о бири ашырымында, нечә пар-

ча-парча етдијини индики кими хатырлајырам. Буну да дејим ки, рәһмәтлик мәним хатирими чох истәрди. Мән буна лајиг олмасам да, бир дәгигә дә көзүндән кәнара гојмазды. Ловғалыг олмасын, дејәрди: «Ағыллы вәзирим-сән», һәр ишдә, буна лајиг олмасам да, мәнимлә мәсләһәтләшәрди. Мән дә ки, вар гүввәмлә она хидмәт едәрдим. Чох јахын олдуғундан һәр бир һәрәкәтинин мәнасыны анламышдым. Көрәрдин бә'зән алов сачан көзләрилә узағлара бахар вә сонра да башынын һәрәкәти илә архасынча дүшмәјими билдирәрди. О, бу заман һансы бир шикарынса изинә ки, дүшдү, гаршысындан гачыб гуртараныны јада сала билмирәм. Чейраны, маралы бир тулланышда јахаларды. Чобанлар белә ону көрдүкдә, өзләрини көрмәмәзлијә вурардылар ки, пајыны апарсын. Белә вахтларда көпәкләр дә бирдән-бирә јоха чыхарды. Әлә кечирдији шикарынын өзүнәлајиг јериндән једикдән сонра мәрһәмәтлә:

— Вәзир, нијә дүрмусан, дараш! — дејә әмр едәрди. Мән дә дојунча јејәрдим. Әмр едәрди: «јенә дә је!» Ахырда тәрпәшә билмәздим. О чүр әзәмәтли бир һөкмдар, бә'зән мәним кими зәиф бир нөкәрини архасына атар, јува-сына гәдәр апарарды. Ахы о заманлар мән онун астана-сында јатардым. Бу да, мәним үчүн бөјүк бир ифтихар иди. Һәр јердә ағыз долусу данышардым. Бизимкиләр исә инанмаздылар, белә бир иши ағылларына кәтирә билмәздиләр... Нә кизләдим, о рәһмәтликдән сонра һеч вахт гарным дојмајыб...

Гурд бирдән түлкүнүн сөзүнү кәсәрәк:

— Нечә дојмајыб?!

Гоча түлкү:

— Гурбан, мәндә о һүнәр һардајды ки, елә шикарлары әлә кечирә биләјдим. О рәһмәтликдән сонра, нә онун кими бир мәрһәмәтли аличәнаба раст кәлмишәм, нә дә нанкорлуг едиб, икинчи бирисинә гуллуг етмәк фикринә дүшмүшәм. Буну да дејим ки, бу күнүмү дә унутмајачағам. Сизи узағдан көрдүкдә, атан кәлди дурду көзләринин габағында. Көзләримә ишыг, үрәјимә гүввә кәлди. Илаһи, бу гәдәр дә охшарлыг олар?! Рәнкиниз-көркәминиз, бојунуз-бухунunuz бир сөзлә, башыңыздан гујруғу-нузун учуна гәдәр, лап өзүсүңүз. Јалварырам, мәнә гәзәбләnmәјәсиниз, гүввәт вә һүнәринизин, хасијјәтинизин охшарлыгы һаггында, һәләлик бунлары дејә билмәрәм.

Түлкү бу заман, нә исә јада салырымыш кими дајан-

ды. Өлкүн көзлөрүни дөжө-дөжө бир аз бүкүлдү, өзүнө гөмкин, жазыг көркөм верди.

Атасына бәнзәмәсиндөн чох хошу кәлән гурд дарты-ныб гәдд-гамәтини дүзәлтди, санки өзүнү бајатдан бәри түлкүнүн вәлөһ-валөһ мәдһ етдији атасына охшатмаға чалышырды. О, мөһрибан көркөм алыб түлкүжә деди:

— Гоча, кәдәрләнмә! Бу күндән мөним һимәјәмдә олачагсан. Индиликдә исә, сәни лап рәһмәтлик атамын вахтындакы тәк дојурачағам.

Гоча түлкү гарны үстә јерә сәрилиб, гурдун ајағлары алтына сүрүндү. Онун пәнчәләрүни јалаја-јалаја:

— Гурбан, — деди, — сизи көрдүкдә бүтүн дәрәлери-ми, һәтта гочалығымы белә унутмушам. Инди мөним гүс-сәләһимәјимин, гәлб долусу аһ чәкмәјимин сәбәби бунлар дејил. Һәммин бу јердә, рәһмәтлик атаила баш верән һү-нәрли, һеч кәсин гүввәси чатмајан, чох һүнәрли бир әһвалатын јадыма дүшмәси иди...

Түлкү көзүнү узағлара дикди, санки нә һағдаса дү-шүндү, мүәммалы тәрздә сусду. Гурд марағла:

— Даныш, даныш, бу нечә һүнәрли әһвалатдыр?!

— Гурбан, сәнин рәһмәтлик атанын бир хасијјәти дә вар иди: о, һәмишә һеч кәсин гүввәси чатмајан ишләри көрмәјә мејл едәрди. Һардакы белә гүввәдән кәнар иш-ләр гаршысына чыхды, нә гәдәр тәләсик иши олсајды да, ондан әл чәкәрди. Јахаламагда олдуғу овунун да ардын-ча кетмәзди. Бәзән елә оларды ки, мән инди сизин аја-ғларыныза јыхылан тәк, рәһмәтлијин ајағына јыхылар, јалвар-јахар едәрдим. Фајда вермәзди ки, вермәзди. «Сөз вахтына чәкәр» дејибләр. Бир күн елә һәммин бу вахт, бу јерә чатдыг. Рәһмәтлик бирдән-бирә дајанды вә бу сыл-дырымла ашағы-јухары баха-баха мәнә деди: «Вәзир, нечә ағлын кәсир, гајанын бу тининдән, дәрәнин о тәрә-финдәки тининә атылмағ олармы?!» Мән әввәлләр үрәјим дөјүнә-дөјүнә, еһтијатла бу гајанын үстүндән совушсам да, ирәлиләдим лап елә сизин дајандығыныз бу јердән дәрәјә, дәрә дибиндәки тинли дашлара, сонра да сылды-рыма бахдым. Көзләрим гаралды, аз галдым учурума дү-шүм. Горхудан титрәјә-титрәјә кери чәкилдим. Буну кө-рән атанын гәһгәһәси аз гала, гајалары титрәтмишди. Мөним чох горхуғуму көрүб, бир аз мәнә зарафатјана лағ еләди. Ахы о рәһмәтлик һәрдән мөни лаға гојуб күл-мәкдән ләззәт аларды... Бәли, бир гәдәр күлдү. Сонра гә-тијјәтлә деди: «Бурадан, атланмамыш кетмәјәчәјәм!»

Мән дә о ки, јалварыб јахармалы иди, јалварыб-јахар-дым. Нәтичәси олмады. Бир дә ки, мөним сөзүмүн, о чүр һүнәрли, әзәмәтли бир вүчүда даһа нә тәсири ола би-ләрди?! Бир дә көрдүм кери чәкилди вә сылдырымын ғырағына јахынлашды. Һәммин һәрәкәтини бир дә тәкпар етди. Сонра бирдән-бирә ајағларыны гарнынын алтына јығыб о тәрәфә тулланды. Мән, бирчә буну көрә билдим ки, о тајда ајағының алтындан кичик бир даш дәрәјә фырланды. Горхудан һушуму итирдим. Бир дә ајылдыг-да, рәһмәтлији башым үстүндә көрдүм. Әтрафа бој-ланаркән, һејрәт мөни бүрүдү. Мән дә о бири гајанын үс-түндә идим. Јанымда да парчаланмыш бир дағкечиси! Дилим тутулду. Узун мүддәт көрдүкләримиз соруша бил-мәдим. Бир дә, дағкечисинин будларыны јејиб гуртаран-дан сонра дојдуғуму көрүб башыма кәләнләри мәнә да-нышды, мән чох күлдүм...

Бајатдан диггәт вә марағла түлкүжә бахан гурд:

— Рәһмәтлик атам, доғрудан да, һеч кәсин гүввәси чатмајан, һүнәрли бир иш көрүб! — деди вә күт нәзәр-ләрлә гаршыдакы сылдырыма бахды. Мүәјјән гәдәр ла-гејдликлә дејилмиш бу чавабдан, түлкү аз гала руһдан дүшмүшдү. О, нә исә дүшүнүб, һијләсинин ардынча тез-ликлә бир шеј гошмағ истәјирди. Чүнки гурд дурдуғу јердән бир аддым дөнүб кәнара гајытсајды, енишлә аша-ға, дәрәјә дүшәчәкди. Түлкү исә үзү ашағы дүшмәјә га-дир дејилди. Елә бу заман гурд түлкүжә тәрәф дөнәрәк:

— Гоча, дејирсән, јәни рәһмәтлик атам, гајанын елә лап бу тининдән, о тининә атылды?!

Түлкү:

— Һә, һә, лап елә сиз дуран јердән, бурадан, бура-дан...

Гурд кери чәкилди, санки белә бир ишин мүмкүн олуб-олмамасыны јохламағ үчүн ирәлијә чумду, сонра бу гаја илә о бири гајанын арасыны көзәјары өлчдү. Лакин о, фикирләшмәк имканында олсајды, көрәрди ки, бу геј-ри-ади иши нәинки рәһмәтлик атасы, бәлкә һеч бир га-надсыз һејванат чинси едә билмәзди. Бунун үчүн гартал ганадлары олмалы иди. Анчаг тәчрүбәли түлкү, гурдун дүшүнмәсинә, өлчүб-бичмәсинә мачал вермәди. Һијләси-нин, сезилмәкдә олан үмид әләмәтинин севинчи илә:

— Әһсән, әһсән! — дејә тәрифе башлады. — Сиз рә-һмәтлијин әсил вариси, һәгиги хәләфисиниз. Чүнки о рә-һмәтлик дә, биринчи дәфә кери чәкилиб, ирәли јүјүрдүк-

дә, елә бурадача, сизин кими дајанды. Икинчи дэфә исә о тајда иди... јалварырам, бәлкә бу бөјүк ишдән, чох һүнәрли вә шөһрәтә сәбәб бу гејри-ади ишдән ваз кечәсиниз? Јох, јох, атылмајын, атылмајын!..

Түлкү өзүнү јерә сүртүб, гарашивәнликдә иди ки, гурд кери чәкилди. Гача-гача кәлиб гаршыдакы гајаја тулланды. Гоча түлкү һәрис бахышларыны она зилләјәрәк, гурдун ики гаја арасында фырлана-фырлана, дәрәнин диби нәчә сүр'әтлә дүшдүјүнә ләззәтлә тамаша етди. Сонра да сакит-сакит, дајана-дајана, енишин сағ тәрәфинә сөјкәнә-сөјкәнә дәрәјә енди. О, елә бир вахт чатды ки, јазыг гурдун тәрпәнмәјә һалы галмамышды, көк етмәл бәдәни әзилмиш, јағлы белини тинли дашлар сыныг-сыныг етмишди. Гоча түлкү һәлә дә гурда јахынлашмагдан чәки нәрәк, узагдан ону сөјр етмәјә башлады. О, белә гајадан өзүнү туллајанын һалы нечә олачағыны тәчрүбәдән јахшы билсә дә, јахына кетмәкдән горхур, еһтијатыны әлдән вермирди. О, беләчә чох көзләмәли олду. Бир гәдәр дә кечдикдә, ајдын баша дүшдү ки, даһа көзләмәјә еһтијач галмамышдыр. Гурд чан чәкишир, онун ахыр нәфәсидир. Гурдун ағзындан көпүклү ган ахыб габагында лах-таланмышды. Аз да олса башыны белә галдырмаға гадир дејилди. Анчаг о, бу көркәми илә дә чох горхунч иди. Ган чанағына дөнмүш, парылтысы сөнмәкдә олан көзләрини, интигам еһтирасыны ифадә едән кинли бахышларыны һараса зилләмишди. Гоча түлкү, санки бу ахыр нәфәсдә дә, онун тәрпәниб тәрпәнмәјәчәјини јохламаг мәгсәдилә гурда јахынлашды вә јазыг-јазыг деди:

— Гурбан, мән демәдим ки, атылмајын! Әмр един, бәлкә бу гоча нөкәриниз, сизә бир әлач тапа? Бујурун, мән нә кими хидмәтләр едә биләрәм, мән бәдбәхтин элиндән нә кәләр? Илаһи, бу нә ағыр фәлакәт иди үз верди?! Илаһи, бу гоча вахтымда, нијә белә мәрһәмәтли, аличәнаб, һүнәрли бир вүчуддан әлими үзүрсән?!

Гурд гәзәбли-ганлы көзләри илә гарашивәнлијә башламыш түлкүјә бахды. Белә һалда фәлакәтинин һијләкәр сәбәбкарыны гаршысында көрмәк, ону јараларындан да артыг сарсыдырды. Гурд вар гүввәсини топлајараг, өзүнү бир тәһәр әлә алмаг истәди, сағлам вахтындакы тәк амиранә данышмаға чалышды. Анчаг бачармады. Белә бир һәрәкәтә әсла гүввәси галмамышды. О, истәр-истәмәз зарыја-зарыја:

— Гоча, — деди, — мәнә елә бир шеј олмајыб. Бир

аздан галхыб, сәнә дағкечиси дә тапачағам. Сән јахына кәл! Һәләлик мәним әнкими эзән, бу тинли даш парчасыны, башымын алтындан кәнара итәлә. Гој бир аз јахшы-јахшы динчәлим. Бир гәдәр дә су кәтириб, бир тәһәрлә ағзыма төк.

Гоча түлкү, гурдун бу ахыр нәфәсдә, һәр шеји дүјдүгуну вә интигам арзусунда олдуғуну дәрһал анлады. Онун зарыјан сәсиндә, һәдсиз кин вә гәзәб варды. Лакин бу дәрәнин ичиндә чох дајанмаг, гурдун тамамилә нәфәсдән дүшәчәјини көзләмәк дә олмазды. Өзүндән күчлүләр, онун һијлә илә әлә кечиртдији јағлы тикәсинә шәрик чыха биләрди; ја да тамамилә јағлы тикәдән мәрһум едиләрди. Тезликлә ишә киришмәк лазым иди. Түлкү јенә дә өзүнү кәдәрли көстәрәрәк ағламсынды вә јаландан көзләрини силди. Гоча түлкүнүн һәр бир һәрәкәтини, һәм гәзәб, һәм дә һәјәчанла изләјән гурд:

— Мәним бу фәлакәтимә ачыјырсан? — деди.

Гоча түлкү:

— Бәс нечә? Мәним бу вахтымда, бундан бөјүк, даһа нә кими мүсибәтимә ола биләр?

— Инди ки мәнә јанырсан, ди тез бу ити дашы кәнара итәлә вә бир гәдәр дә су кәтир!

Гоча түлкү јахшы билирди ки, гурд онун гоча, көјрәк эзәләләрини парчаламаг, ја да дәријә јапышмыш боғазыны ағзына кечириб үзмәк, интигам алмаг мәгсәдилә лап јахына чағырыр. Буну да јахшы билирди ки, гәзәб вә киндән јанан гурдун, әкәр тәрпәнмәјә һалы олса иди, ону чохдан парча-парча етмишди. Буна көрә дә, чох архајынлыгла гурдун архасына кечди, гујруғунун диби ни дидишдирмәјә башлады. Гурд вәзијјәти белә көрдүкдә түлкүјә јалвармаға башлады:

— Гоча, дедикләринә көрә, сән мәним атамн вәзир, досту вә мәрһәми имишсән. Мән белә бир вахтымда һеч нәјими, һәтта ширин чанымы да сөндән әсиркәмәк фикриндә дејиләм. Инди ки, мәни јемәк фикриндәсән, бәс бу јағлы дөш тәрәфими гојуб, нә үчүн орадан башламышсан?

Гоча түлкү әввәлки мүсибәтздә һалыны позмадан, јенә ејни һијләкәрликлә учадан бир аһ чәкиб деди:

— Гурбан, мән сизи јахшы баша дүшүрәм. Ағыр фәлакәт вә гәзәбли интигам дүшүнчәләри, дејәсән, ахы си-зи бир гәдәр ағылландырмышдыр. Анчаг чох тәәссуф ки, кечдир, иш-ишдән кечмишдир!.. Бир дә ки, мән, рәһмәт-

лик атанла да, бу јердә баш верән бир һадисәни, лап индики тәк хатырлајырам. О да сизин кими ахыр-ахырда ағылланмышды. Мәни лап јахына чағырмаға чалышырды. Мән исә о рәһмәтлијин фикрини дәрһал дујмушдум... Сизин вәзијјәтә дүшмүш о рәһмәтлији дә елә бурасындан парчаламышдым...

Надан гурд, һәрис түлкүјә ујағын, чашдырычы, шир-никдиричи тәрифләрә ахмагчасына алданмағын биабырчы ағибәтини јалныз тәһгирли өлүм ајағында бир тәһәр анлаја билди. Килидләнмиш әнжини ача билмәдән, күчлә ешидиләчәк улајышла кәсик-кәсик зинкилдәди.

Архада исә, мәтләбинә чатмыш гоча түлкү, јаваш-јаваш өз ишиндә иди. Бирдән гурд санки азачыг чапланды. Вахтилә чох һавалы, индиликдә бүсбүтүн һавасы алынмыш башыны балача галдырды. Елә бил ки, јенә һәдәгорху кәлмәк үчүн, буланыг, күт бахышлары илә гатилини арајырды. Анчаг нә фәјдасы?! Дәрһал да башы ганына булашмыш кәлә-көтүр даша дәјди. Вахты илә кечә гаранлығында мәш'әл тәк јанан вә бир чохларыны ваһимәјә салан мүдһиш көзләринин сон парылтысы да сөндү. Леши дә, бир гәдәр әввәл гаршысында сүрүнүб, јағлы-јағлы бојуну охшамагла, әсил нијјәтини мәһарәтлә пәр-дәләјән һәрис вә ријакар мәддаһынын, намәрд јол-јола-чаг көстәрәнинин ихтијарында галды.

АЈЫ ДОСТЛУҢУ

Овчу күлләсиндән тәсадүфи олараг јајынмыш гонур бир ајы, өзүнү бәрк итирмиш һалда, мешә илә гачырды. Овчу, илк күлләсини, гајалыг кәнарында отлајан чейрана атмышды. Икинчи күлләсини исә, ајынын лап кәлләсинә сыхаркән, ону бирдән-бирә итирмишди. Чискин һаванын гаты думанлығы, мешәнин дәрәјә енән көвдәли ағачларла долу сых јери ајынын фәрјадына чатмышды. Лакин овчу чейранын тез башыны кәсәрәк, уча бир ағачдан асдыгдан сонра, тәләсик дәрә боју ајыны ахтармаға башламышды. Өзүнү итирмиш ајы шахшәвәли әзишдирә-әзишдирә, даш-чынғылы дәрә ашағы учура-учура һеч билмирди нә етсин. О, доланбач чығырларла, өзүнү о тәрәф, бу тәрәфә вурду, лап чашбаш галды, бир анлыға дајанды, јан-јәрәсинә көз кәздирди. Сонра да чығырдан чыхыб, ағачлар арасындакы ачыглыг бир јерлә јухары дырмашмаға башлады. Лакин јухары галхаркән ајағы алтындан гачан дашла гарышыг, архасы үстә ашды вә кәлләмајаллаг ашағы јуварланды. Әкәр гошалашмыш ики көвдәли ағача илишмәсәјди, дәрәнин гајалыг јериндән аша-аша бирбаш тинли дашларын үстүнә дүшәчәкди.

Белә бир вәзијјәт ајыны даһа да карыхдырды. О, бир тәһәр ајаға галхды вә донгулдана-донгулдана дәрә ашағы енмәјә башлады. Елә бу заман, ајы үз-үзә кәлдији бозумтул бир довшаны, ајағынын јели илә, аз галмышды әзсин. Довшан ајынын пәнчәләри алтындан галхан тозторпаға бата-бата, сычрајан чынғыллара тохуна-тохуна бир тәһәр чығырын јухары тәрәфинә тулланды. О, бу вахта гәдәр јахын олмадығы вә буна көрә дә әзаб-әзијјәтини, нисбәтән аз чәкдији ајынын бурну тушуна ләпирләдини көрәрәк, тәләсик сәсләнди:

— Һара белә аша-аша јүјүрүрсән? Бу кедишлә инди-чә овчунун габагына чыхачагсан!

Ајы бу сөзләри ешитдисә дә, әввәлчә нә дејилдијинә

әһәмијјәт вермәди. Өз һәмчинсләри ичәрисиндә һәм ағыллылығы вә инадкарлығы, һәм дә тәбиәтән хејирхаһлығы илә танынан бозумтул довшан ону бир дә сәсләди. Ајы дајанмаға мәчбур олду. Чәһәнкләринин көпүүнү јалаја-јалаја архаја дөндү вә бөјүрләри атылыб дүшән, ағыз-бурну, бығлары сәјришән узунгулаг, бозумтул балача һејваны көрдү. Бир тәһәр таныды ки, бу, мешәнин һијлә фәсад билмәјән, азар-әзијјәтсиз һејваны сајылан довшандыр. Ајы истәр-истәмәз кери гајытды. Довшан да шөнкү-јүб, ону көзләјирди. Јахынлашдыгда сорушду:

— Овчуну һарада көрдүн?

— Инди чә дәрәјә енди вә бу чығырла дүз бизә тәрәф кәлир! Јахшы ки, ити јохдур. Әкәр бир гәдәр гачыб, ашырымдакы фындыгыға чатсаг, көзүндән јајына биләрик. Мән бу јерләрин чығырларына јахшы бөләдәм. Сән дә архамча јүјүр. Өзүн дә чалыш дәрәјә јуварланма даш-чынгылы аз учурт.

Ајы зорба вә јөндәмсиз олса да, тәһлүкә мүгабилиндә өзүндән балачаја табе олду. О, инанырды ки, довшан дүз дејир, алдатмыр. Нијә дә кәрәк алдада? Ајы онун нәјинә лазымдыр, әтини ки јемәјәчәк?.. Бу дүшүнчәләрлә фысылдаја-фысылдаја довшанын архасында јүјүрмәјә башлады. Бир гәдәр јол кетдикдән сонра, довшан анлады ки, ағыллы ола-ола, хејирхаһлығы үзүндән, бөјүк сәһвә јол, вермиш, һәс-һүс ганмајанын бирсини архасынча салараг, өз ширин чаны илә ојнамышдыр. Чүнки доланбач чығырла о тәрәф, бу тәрәфә буруларкән, ајынын пәнчәси алтыннан сычрајан кичирик бир дашдан, һәтта бир овуч чынгылдан да мәһв ола биләр. Ајынын, ағына-бозуна бахмадан курулту сала-сала, учура-учура, шах-шүвәли әзишдирә-әзишдирә јүјүрмәси дә, ејни дәрәчәдә хаталы иди. Овчуну кеч-тез дујуг сала биләрди. Буна көрә дә, довшан һәр аддымбашы дајаныр вә бир гәдәр јаваш јеримәк үчүн, ајыны тәсирли сөзләрлә баша салмаг истәјирди. Лакин бу мүмкүн олмады. Ајы һәтта бу ағыр дәһигәләрдә, довшанын һағлы хәбәрдарлығына бир тәһәр әмәл етмәјә чалышса да буну бачармады ки, бачармады...

Анчаг онларын чаныны, јенә дә думанын гатылашмасы вә чискинин шыдырғы јагыша чеврилмәси, јарпагларын аһәңдарлыггла сәсләнмәси гуртарды. Довшан тәһлүкәләрдән өзүнү горумаг сөвг-тәбииси вә ағыллы вәрдишлә-

рилә бағлы мәһарәтини ишә салды. Бир тәһәрликлә һәм өзүнү, һәм дә ајыны овчунун тәғибиндән јајындырды.

Онлар сүр'әтләрини јавашыдыб, икинчи бир дәрәјә ендиләр, бир аз да јол кетдиләр. Ахырда довшан ајрыларкән ајыја деди:

— Мән јувама аз галмышам. Даһа мәнимлә кәлмә, одур, бир гәдәр ашағыја ен вә о јекә ағачын коғушунда нәфәсини дәр.

Ајы архадан ону сәсләди:

— Һара, тәләсирсән? Гал, мән сәнин бу јахшылығынын әвәзини чыхмалыјам. Һава сакитләшсин, сәнә боллуча көбәләк, фындыг ичи тапыб кәтирәчәјәм.

— Биз нечә дост ола биләрик?! Сән һара, мән һара?! Һәм дә сәнинлә јол кетмәк хаталыдыр: ја басыб әзәрсән, ја да даш чынгыллары учурда-учурда гол-габырғамы сындырарсан.

— Наһаг елә фикирләширсән. Мәним достлуғумун сәнә һәртәрәфли хејри дәјәр. Боллуча көбәләк јејәрсән. Сәнә фындыг, гоз, палыд гозасы сындырыб верәрәм. Сәни һимајәмә аларам. Бунун нә демәк олдуғуну баша дүшүрсәнми?!.. Сәнә нә түлкү, нә чағгал јахын кәләр, нә дә ки, гурд-гуш! Галды јол кетмәјимиз... бунун да чарәсини тапарыг. Сән габагча кедәрсән, мән дә архадан, узагдан-узаға кәләрәм. Даһа нәдән горхурсан?

Бу сөзләр, довшанын фикрини чашдырды, бир гәдәр дә ағзыны суландырды. Ағыллы ола-ола, бу вахтадәк өзүнә күчлү бир арха тапмамасы вә һимајәсизлији она бәрк јер еләди. Одур ки, еһтијатла ајынын јанына гајытды. Узагда шөнкүјәрәк, вәзијјәтиндән шикајәтләнмәјә башлады:

— Бир дәгигә олмур ки, горхудан титрәмәјәм. һамыдан горхурам, һамы да мәнә көз дикмишдир. Горхумуздан һеч вахт көкәлмәсәк дә, билмирәм биз довшанларын әтиндә нә ләззәт көрүбләр?! Көјдән дә үстүмә шығыјырлар, јердән дә. Бир дәнә ачы көбәләк тапанадәк һәмишә үрәјими јејирәм...

Көбәләк сөзүнү ешитдикдә, ајы онун сөзүнү кәсди:

— Бундан сонра көбәләк дәрдини чәкмә, ондан өтрү үрәјини сыхма. Сәнә бол-бол јығыб кәтирәчәјәм. Һејванлардан да еһтијат еләмә. Кимин нә ағзы вар мәним јанымда сәнә чәп баха, ја да чәсарәт едиб тохуна? Бирчә галыр овчу. Дејәсән ону аздырмағы, мәнән дә јахшы бачарырсын... Сән бир тәрәфдә дуруб күдәрсән, мән дә

көбөлөк жыгарам. Нөрдөнбир думанлы навада гоз-фындыг жемөжө дө кедерик; мөн архада, сөн дө габагда.

Беләликлә, ајы илә довшан арасында, көрүнмәмиш бир үнсийјәт вә достлуг башлады. Илк вахтлар довшанын гоһум-әгрәбасы вә һәмчинсләри һәр чүр дәлиләрлә ону бу достлугдан чәкиндирмәжә чалышдылар. Лакин бачармадылар. Ахырда һәтта довшанларын бир чоһу она тәрәфдар чыхдылар вә севиндиләр. Онлар ағыллы довшаны тәрифләжә-тәрифләжә дедиләр:

— Сәнин мәһарәтинә вә ити зәкана һејраныг. Ајыны әлдә сахла, бизи овлагда доландыр. Гој сәнин дәрракөн вә күчлү һимәјәчин сәјәсиндә бизә дө тохунан олмасын!..

Һәмчинсләринин разылығы вә белә бир тәшвиғиндән сонра, довшан ајыја даһа да јахынлашды. Онлар, демәк олар ки, һәр күн көрүшүр, бәзән фүрсәт тапдыгда фындыгыга да кедирдиләр. Ајы әлләри үстә фындыг ағачына галхыр, ағзында гозалары әзишдирир, довшанын габагына төкүрдү. Довшан өмрүндә белә дадлы шәјләр жемәмишди. Јувасынын да габагы көбөлөклә долу олурду. О, һәтта башга довшанлары да көбөлөжә гонаг едирди. Довшан кет-кедә ајыја елә исинишмишди ки, даһа еһтијатлы-еһтијатлы узагда шөнкүмәзди, онунла лап үзбәүз отулар, өз һәмчинсләри илә олдуғу тәк сөһбәт едәрди.

Анчаг бир дөфә ајыдан чоһ бәрк горхду. Аз галды бүсбүгүн достлуглары кәсилсин. Һадисә белә баш вермишди: Онлар дојунча јөдикдән сонра, сөһбәт әснасында бир-биринә даһа артыг мөһрибанлыг етмәжә башладылар. Анчаг ајы нәвазиш мәгсәдилә довшанын белини сығалламаг истәркөн, аз галды онун көврәк сүмүкләрини хурд-хәшил еләсин. Довшанын үрәји кетди. Ајы тәәччүблә донгулданды:

— Буна нә олду?!.

Довшанын өзүнә кәлмәси узун чәкди. Ајылдыгда да, дәрһал јериндән сычрады вә јувасына тәрәф гача-гача:

— Сәнә инанырдым, — деди, — көрүнүр мәни башга мәгсәдлә көкәлдирмишсән. Инди дө әзишдирәрәк жемәк истәјирсән.

Пис нијјәтдә олмајан ајы өзүнү итирди. Неч билмәди довшаны нечә инандырсын вә нечә баша салсын ки, о, әт жемир. Тутула-тутула бир нечә сөз десә дө, довшан ешитмәди, гачараг өз јувасына сохулду.

Достлугларынын белә е'тимадсызлыгла гуртармасы ајыја чоһ ағыр кәлди. О, бир нечә күн гәмли-гәмли, дов-

шанын јувасы әтрафында кәзиб-долашды. Онун тутгун-тутгун вар-кәл етмәсиндән, довшан даһа да горхду. Ачлыг чәксә дө, јувасынын дибиңе гысылыб титрәди.

Арадан бир нечә күн дө кечди. Бир дөфә ајы довшана чоһлу көбөлөк совгаты кәтириб јувасынын ағзына төкдү, сонра орадача отуруб аста-аста данышмаға башлады. Чоһлу анд ичди, тез-тез достлугларыны хатырлатды.

Ачыннан зәифләмиш, тәгатдән дүшмүш довшан чарәсиз-чарәсиз јувасынын ағзына сүрүндү. Ајынын, кәтирәркән әзишдириб зир-зибилә гатышдырдыгы көбөлөкдән тәләм-тәләсик бир аз једи. Ајы исә, һәлә дө өз сәдагәт вә вәфалылығыны, пис нијјәтдә олмадыгыны сүбута јетирмәжә чалышды. Довшан дојлугдан вә өзүнә кәлдикдән сонра деди:

— Сөзләринә вә вәфана инанырам. Анчаг истәјирсән дост олағ, мәһәббәтин чошдуғу вахтда да мәнә чоһ јахынлашма вә тохунма!

Ајы разылашды. Бу дөфә дө үнсийјәтләри давам едикчә, довшан оңа даһа артыг алышмаға башлады. Аз гала белини ағрысыны да јадындан чыхарырды. Јенә онлар бир-бирләринә јахын әйләшәр, узун-узады сөһбәт едәрдиләр. Пајыз јахынлашдыгча, көбөлөк дө боллашмышды. Довшан исә аз гала овхарланмыш көбөлөкдән чијринмәкдә иди. О бир күн ајыја деди:

— Билирәм, көбөлөклик бурадан чоһ узагдадыр. Нә олар, бир тәһәр мәни дө ораја апарасан? Чүнки әзилиб зир-зибилә гарышдырылмыш көбөләји јејә билмирәм.

Бу тәклифи ајы гәбул етди. Узун мүддәт кәл-кет едикләриндән, довшан јолда өзүнү нечә горумағы өјрәнмишди. Бунунла белә арада јени бир анлашылмазлыг да әмәлә кәлди. Бир күн сәмиһи сөһбәтләринин гызғын чағында нәдәнсә ајынын мәһәббәти чошду. О, довшана тохунмајачагы барәдәки әһд-пејманы унутду. Јекә дилини узадараг, һәрарәтли мәһәббәтлә ону јаламаг истәди. Довшан ајынын кениш ачылмыш нагга ағзыны, ири дишләрини көрдүкдә, титрәмәжә башлады. О, дәрһал һүшуну итирди. Ајы јенә тәәччүбләнди. Довшан ајылдыгда бир-баш јувасына гачды. Е'тимады бәрпа етмәк үчүн әввәлки һәрәкәтләр бир дө тәкрат олунду. Көрүнүр белә әлагәләрдә сәбир вә сабитгәдәмлијин бөјүк тәсири олурмуш. Анлашылмазлыг үзүндән әмәлә кәлән е'тимадсызлыг бу дөфә даһа узун сүрсә дө, ән нәһәјәт, бир тәһәр бәрпа олунду. Ајы, һәтта әһд-пејман јадында галсын дејә, бир

кəрмəшəв чубугу ешди вə мəһкəм-мəһкəм сəғ гəлуна бəғ-
лады. Она һəр дəғигə бəхмəға да јаваш-јаваш адəт етди.
Белə ки, мəһəббəтинин əн чəшгун чəғында кəрмəшəвə
бəхəркəн, əзуну артыг һəрəкəтлəрдəн дəрһəл сəхлəјə
билəрди. Əкəр тəсəдүфи баш верəн бир һəдисəнин, дов-
шан үчүн əғыр баша кəлən нəтичəлəри олмəсə иди, дост-
луглары əмүрлəринин ахырыларына гəдər бəлкə дə да-
вəм едə билəрди...

Достлугларынын сон күнлəриндə, тамамилə архəјын-
лашан довшан, аз гəлə танынмəз олмушду, əтə-гəнə кəл-
мишди. Ајы илə мəшəдə һəр күн биркə кəзиб доланмəсə,
ону бир аз да чəсəрəтлi етмишди. Һəрдəнбир она əјри-
əјри бəхыб əтəн түлкү вə чəғгаллара јаныг верирди. Ла-
кин бир күн кəфинин сəз, гарнынын тох вəхтында кəбə-
лəкликдəн гəјыдаркəн, јолда бир нечə јалгузаға раст
кəлдилəр. Довшан ајы илə үнсijјəт бəғладығы вəхтдан
бəри она һəрисчəсинə зиллənмиш белə мəш'əл кəзлəри
кəрмəмишди. Јалгузағлар гарыилары үстə јерə гысылыб,
она тəрəф сүрүнүрдүлəр. Довшан јенə əввəллəрдə олду-
гу кими бəрк горхду вə əзуну ајынын пəнчəлəри арасына
сəхду. Ајы исə, кəрмəшəвə да бəхмəға фүрсəт тəпмəдəн,
бəсыб онун сəғ гычыны сындырды. Довшан јазыг-јазыг
инилдəди. Анчəғ гаршыдакы тəһлүкə она һəлəлик гычы-
нын ағрысыны унуттурмушду. Ајы, јериндə киријиб тит-
рəјən довшандан сорушду:

— Сəнə нə олмушдур? Нијə белə əсирсəн?

Довшанын горхудан дили тутулмушду, чəвəб вермəк
игтидарында дəјилди. Вəзијјəти белə кəрдүкдə, ајы да
онун јанында отурду. О, достунун индијəдəк бу чүр горх-
дугуну јадына сəлə билмирди. Бир гəдər сусдугдан сон-
ра, ајы она үрəк-дирəк вермəјə бəшлады. Јалгузағларын
чəх ирəли сүрүнə билмəмəлəри вə ачыг-ашкар ајыдан чə-
кинмəлəри довшаны азчə əзунə кəтирди. Ајы исə һəлə дə
чəсəрəтлi олмəгын əһəмијјəтиндəн данышырды. Ахырда
да деди:

— Чүр'əтлi ол, тəрпən кедəк! Сəнə тохунанын, бəсыб
белини сындырамы!

Довшан əзуну бир аз да əлə алды. О, һəрəкəт едə бил-
мəсə дə артыг əзү бəрəдə ағылла дүшүнə билирди. Буна
кəрə дə ајыјə деди:

— Мəним бу чүр горхмəға һəггым вəр иди. Онлар мə-
ни гəпыб гəчсəјдылар, онлара нечə чəтə билəрдин?..

Ајы:

— Бурəсы дүздүр, бир гəдər ағыр ајəғам, — дəјə гү-
суруну етираф етди. Довшан исə давəм етди:

— Əкəр сизинлə јувама гəдər јаваш-јаваш кедə бил-
сəјдим дə, индиликдə тəрпənмəјə һəлым јəхдур. Чүнки,
ајəғларын алтына сəхуларкəн, бəсыб гычымы сындырмы-
сан.

Ајы бу сөзү ешитдикдə тутулду, бəрк тəэччүблəнди.
Сонра да донгулданды:

— Ола билмəз! Чəх горхдугун үчүн сəнə əлə кəлир.
Мən сəнə əслə тохунмəмышам! Ајəғларым арасында гəл-
дыгын вəхтда да, азы он-он бəш дəфə кəрмəшəв чубугу-
на бəхмышам.

Довшан сыныг-сəлхəг гычыны, бурну илə кəстəрəрəк:

— Будур, — деди, — бирчə сəғ гычыма бəх? Будур гə-
ны да дəјəнмыр, ағрысы да дəзүлмəздир.

Ајы аңлашылмəз-аңлашылмəз бəшыны булады. Сон-
ра да гəјри-ихтијары кəрмəшəв чубугуна бəхды вə бир
аддым аралы отурду. О билмирди нə етсин. Белəчə дə чəх
кəзлəмəли олду. Ашкəз гурдлар да јерлəриндəн тəрпən-
мирдилəр. Ахырда тəнкə кəлмиш ајы деди:

— Бурада кəзлəмəјин фəјдəсы јəхдур. Кəл сəни еһ-
мəлчə гучəғыма алым, јуванə апарым. Мəним јумшəг вə
түклү гучəғым əлə рəһəтдыр ки, орада сəкит-сəкит дин-
чəлəрсən, ағрын дə азəлар. Сыныгчы мəјмуну да кəтирə-
рəм, јараны сəғəлдар.

Белə бир мəһрибəнлыг вə јəхшылыг мугəбилиндə,
гурдлардан əлүмчүл һəлдə горхмуш гычысыныг довшан,
неч билмирди əз хəјирхəһ һимəјəчисинə миннəтдарлыгы-
ны нечə билдирсин.

Ајы довшаны гучəғына алды. Пəнчəлəри илə ону јум-
шəг, түклү дəшүнə сыхарəг, ајəғлары үстə гəлхды вə јə-
вəш-јавəш јаныны бəсə-бəсə лəпирлəмəјə бəшлады.
Гурдлар вəзијјəти белə кəрдүкдə:

— Ајы бизим тикəни əлимиздəн чыхарды. Биз дə кə-
дəк бəшгəсыны ахтарəг, — дəјə узағлашдылар. Ајы
ашə-ашə лəнкəрлəјə-лəнкəрлəјə кедəркəн, ајəғы дəшə,
шəх-шүвəлə илишиб, бир нечə дəфə бұдрəди. Довшан гу-
чəғындан дүшмəсин дəјə, һəр дəфə дə ону əввəлкиндəн да-
һə бəрк-бəрк дəшүнə сыхмəғə бəшлады. Довшан арада
бир-ики дəфə сəл ајəғы илə еһмəлчə ајынын гарныны
чырмағлəсə да, дүјулəсы олмəмышды. Нəһəјəт, ајы кə-
либ јувајə чəтды. О, əз хəјирхəһлыгындан мəмнун һəлдə:

— Һә, бу да сәни юван, гурдлар нәчи иди, онлардан горхасан да! — деди вә ашағы әжиләрәк, довшаны јувасынын ағзында јерә гојду.

Лакин довшан әсла гымылданмады, чансыз һалда бөјрү үстә ашды. Ајыја ел кәлди ки, довшанын горхудан үрәји кедибдир. О, јенә мәсарәтдән, достлугларындан данышмаға башлады. Ахырда да әләвә етди ки, нә гәдәр достдурлар һеч нәдән чәкинмәмәлидир. Лап истәјирсән јанымда дајан, түлкү вә чагглары, һәтта гурдлары да һәләл. Кимдә нә чүрәт вар јахын кәлә!

Ајы беләчә дә һимајә вә архалы олмағын үстүнлүкләриндән, өзүнәмәхсус дили илә, о гәдәр натиглик етди ки, әнки ағрыды. Бајагдан бәри ағыр-ағыр, һыггана-һыггана данышмагдан башы әсирди. О, бу заман пәнчәсини галдырыб, мөһрибан нәвазишлә довшаны бир тәһәр ајылтмаг фикринә дүшдү. Анчаг бир нечә мүддәтдән бәри адәт етдијиндән, кәрмәшов чубуғуна бахды вә тохунмады.

Әһдинә вәфалы вә достлугда сабитгәдәм ајы, дүз ахшама гәдәр, кечәни дә сүбһәдәк ач-сусуз, јериндән тәрпәнмәдән довшанын ајылмасыны көзләди. Ахырда да әләчсыз галыб, ағыр сол әли илә довшаны әзишдирә-әзишдирә (ајыја көрә еһмал-еһмал) о јан-бу јана чевирмәјә башлады. Ајы, бу һәрәкәти илә довшаны лап хурдәшил етсә дә, бу вахта гәдәр онун нә үчүн ајылмамасы барәдә, һәлә дә лазыми гәнаәтә кәлә билмәмишди, һеј тәәччүбләнир, тәәччүбләнирдисә дә, чыхыш јолуну тапа билмирди.

Сәһәр тездән һараса тәләсик өтән бир түлкү, ајынын көзүнә саташды. О, доңгулдана-доңгулдана түлкүнү јанына чағырды, әһвалаты нечә варса, еләчә дә она данышды. Довшанын нијә бу һала дүшмәси вә нә вахт ајыла биләчәји барәдә, онун фикрини өјрәнмәк истәди. Тәчрүбәли түлкү мәсәләнин нә јердә олдуғуну дәрһал анлады. Араларында инчилик олмасын дејә, довшанын нијә бу һала дүшмәсинин сәбәбини јәһни ајынын өз јумшаг гучағында ону сыхыб бордуғуну, ашкарча билдирмәкдән чәкинди. О, деди:

— Наһаг јерә мәәттәл олуб, довшанын ајылмасыны көзләмәјин. О, өмрүнү сизә бағышлајыб. Чохдан рәһмәтә кедибдир. Нә гәдәр ки, әти дадыхсамајыб, бағышлајын нөкәринизә! Сизә дуачы оларам. Сизин зәифләрә олан хејрахлығынызы һәр јердә ағыз долусу тәрифләрәм.

Ајы, түлкүнүн јағлајычы сөзләринә фикир вермәдән, гәзәблә деди:

— Нечә јәһни рәһмәтә кедиб!.. Һим?!. Рәдд ол бурадан, әдәбсиз! Мән ону түклү, јумшаг гучағымда елә раһат вә елә сакит кәтирдим ки...

Түлкү горхараг, бир гәдәр узаға чәкилди вә буса-буса ишин ағибәтини көзләмәјә башлады.

Ајы исә һәлә дә тәәччүблә довшана бахырды. О, түклү, јумшаг гучағында, өзү дә һеч бир пис нијјәти олмаја-олмаја, довшанын нә вахт нәфәсини кәсдијини, әсла тәсәввүрүнә кәтирә билмирди. Она елә кәлирди ки, түклү гучағына алмагла гычы сынмыш довшана (әлбәттә өзүнүн сындырдығыны дүшүнмәдән) ән јүксәк гајғы вә аличәнаблыг көстәрмишдир. Буна көрә дә арды-арасы кәсилмәдән, санки һагг-сајыны нәзәрә чатдырмаг мәгсәдилә вә ја кимдәнсә килеј-күзар едә-едә, јаныха-јаныха дејирди:

— Мән ону түклү, јумшаг гучағымда елә раһат вә елә сакит кәтирдим ки, О, бүтүн јол боју елә раһат ујумушду ки...

Беләликлә, арадан бир нечә саат да кечди. Ајы исә бармағыны сора-сора бәрк ачды вә буна көрә дә јаваш-јаваш һалы дәјишмәјә башлады. О, көз алтдан тотуг довшана диггәтлә баха-баха, кәрмәшову сағ голундан чыхарыб, кәнара туллады. Һәлә дә бир шеј ганмамыш һалда өз-өзүнә деди:

— Јәгин гурдларын горхусундан јазыг довшанын бағры чатламышдыр. Даһа нә чарә?.. Өлү илә достлуг олмаз. Јәгин, мән бурадан кедән кими, дујуг салдығым түлкү кәлиб ону јејәчәк. Әт јемәсәм вә әтдән зәһләм кетсә дә, достлуг хатиринә ону өзүм јемәлијәм. Онунла дирилијиндә бағладығымыз әһд-пејмана, әввәлки достлугумуза һеч бир хәләл кәлмәз. Өләндән сонраја ки, әһд-пејманымыз јох иди?!

Ајы истәр-истәмәз ону сол әли илә көтүрдү вә достлугларыны хатырлаја-хатырлаја ағзына апараркән:

— Көр она нә гәдәр көбәләк совгаты кәтирәрдим?! — деди вә бир учдан јаваш-јаваш кәмирмәјә башлады...

Инсафла дејилсә, ајы дәнә-дәнә әһд-пејман бағладығы, өз әмәлләри илә дә сәдагәтини бир нечә дәфә сүбута јетирмәјә чалышдығы достуну, истәмәдији һалда, белә бир вәзијәтә салыб, әләчсызлыгдан јејәчәјини, ејни за-

манда довшан этинин дә белә ләззәтлi бир тикә олдуғуну бу вахта гәдәр әсла фикринә кәтирмәмишди.

Һәр шејдә бәднијјәт, кәләкбазлыг вә һијләкәрлик изләрини ахтаран түлкү исә, ајынын довшаны иштаһла кәмирмәјә башладығыны көрдүкдә өз-өзүнә деди:

— Сән бу јөндәмсиз зырпыја бир бах!.. Биздән дә кәләкбазмыш!.. Көр нечә дә бу нечә вахты, ону көбәләклә, поз-фындыгла бәсләјирди?! Көр нечә дә дилә тута-тута көкәлдирди?! Көр нечә дә инди, ону ширин-ширин өтүрүр.

Рәгабәт вә һәсәддән, түлкү дә аз галды довшанын көкүнә дүшсүн. О бир тәһәр өзүнү јығышдырыб, дәрә ашағы гачмаға башлады.

ПӘЛӘНКИН ӘЛАЛТЫЛАРЫ ИЛӘ МӘСЛӘҺӘТЛӘШМӘСИ

Күчүнә, бачарығына, јыртычылығына көрә ад-сан газанмыш бир пәләнк мешәлијин бөјүк һиссәсини тутуб орада ағалыг едирди. О, кет-кедә елә шөһрәт газанмышды ки, бә'зән узаг-јахын јерләрдән дә оңа «чизјә»¹ләр кәлирди. Бир күн узаг чәнкәлликдә һөкмранлыг едән бир ширдән дә, оңа јарашыглы чејран төһфә кәтирилмишди. Бу, пәләнки даһа да гүррәләндирди. Әтрафындакылар онун мүгабилиндә чох кичик вә рәзил көрүндү.

Күнорта заманы адәтән мәһрәмләри онун дөврәсинә топланар, тапшырыглар алардылар. Чејранын кәтирилдији вахтда да онун әтрафында белә бир јығынчаг вар иди. Гүрурундан јерә-көјә сығмајан пәләнк бир мәчлисиндәкиләрә, бир дә чејрана бахыб ајыја јахынлашды вә көзләнилмәз һалда ондан сорушду:

— Еј гара зырпы, нә дејә биләрсән, бу чејраны нечә јемәк олар?

Ајы һеч билмәди нә десин. Әввәлчә чашыб галды. Сонра бир гәдәр фикрә кедәрәк деди:

— Гурбан, чејранын дөшүнү, јумшаг бел этини вә будларыны сиз јејәрсиниз. Галаныны нөкәр-најыбыныз јејәр, сизә дуачы олар.

Пәләнк белини әјиб, гәзәблә нәрилдәди. Ајынын лап јахынына кәләрәк, күчлү пәнчәсини онун башына илишдирди; дырнаглары илә көзләрини дә ојуб чыхартды. Ајы инилдәјиб јерә сәрилди.

Һиддәти чошмуш пәләнк јенә вар-кәл едиб, гурдун гаршысында дајанды:

— Һә, мәш'әлкөз, бу һагда сән нә дејирсән, чејраны нечә јемәк лазымдыр?

¹ Төјчү.

Горхудан сарсылмыш, өзүнү итирмиш гурд көзалты аяыа бахды вэ баш әјерәк:

— Гурбан, — деди, — чејраны бүтүнлүклә сиз јемәли-синиз. Онун тәкчә кәлләси вэ бирдә гол-гычы, сизә лајиг олмадыгындан, бунлары да, ичазәнизлә нөкәр-најыбыныз кәмирә биләр.

Пәләнк ејни һиддәт вэ гәзәблә ону да ајынын көкүнә салды. О, јенә нәрилдәјә-нәрилдәјә бир гәдәр кәзишиб, түлкүнүн габағына кәлди вә:

— Еј, шәләгујруг, бајагдан дејиләнләр барәсиндә сән нә фикирдәсән? — деди.

Түлкү гарны үстә јерә сәрилиб, сәчдә етди вэ ајагла-рыны өпмәк үчүн пәләнкә тәрәф сүрүндү.

— Гурбан, — деди, — әкәр бу күн ова чыхмасаныз, бир чејран нәдир ки, сизин наһар вэ ахшамыныза чата. Онун бир һиссәси наһарыныз, бир һиссәси анчаг шамыны-зы күзарлаја биләр. Әкәр артыг галарса, бир аз јатана јахын јемәјиниз дә пис олмаз. Анлаја билмирәм, сизин кими гүдрәтли ағаја лајиг белә зәриф бир јемәкдә, нөкәр-најибин нә тамаһы ола биләр?!

Бығлары титрәшән пәләнкин дәрһал гәзәби сојумаға башлады. Бир-ики вар-кәлдән сонра, әһвалы тамамила дүзәлмишди. О, ағыр гәзәб сүкутуна далмыш мәчлисини вэ титрәшән нөкәр-наибини ләззәт ала-ала көздән кечи-рәрәк, түлкүгә тәрәф дөндү. Мәрһәмәтли әда илә сәсини јумшалдараг сорушду:

— Сән белә ағыллы-ағыллы данышмағы, јерли-јерин-дә дүзкүн мәсләһәтләр вермәји, кимләрдән өјрәнмисән?!

Түлкү јенә торпагы өпүб, даһа да мүти көркәм алды. О, өз түлкү сөвг-тәбииси илә пәләнкин гәзәбинин сојуду-ғуну јәгин едәрк, лап ирәлијә сүрүндү. Сонра да бурну-нун учу илә лагејд-лагејд ајы илә гурда ишарә едәрәк:

— Гурбан, — деди, — бүтүн бунлары, индичә пәнчәлә-риниз алтында јерә сәрилмиш бу башлары гапазлы вэ көзләри ојулмушлардан? Бунлардан, бунлардан, өјрән-мишәм!..

КҮЛЛӘРИН БАЛ АРЫСЫНДАН ШИКАЈӘТИ

Рәвајәт едирләр ки, һәзрәти-Сүләјман сәһирли үзүјүн тә'сири илә бүтүн мәхлуғун: инсанларын, див вэ пәрилә-рин, бүтүн һејванларын вэ биткиләрин һөкмраны олур, онларын дилини билирмиш. Бир күн Сүләјман, дүнја үзүнү сәјр-сәјаһәтә чыхыр. О, һәр јердә өз әмринин, әда-ләт наминә нечә ичра олундуғуну көрмәк, јохламаг истә-јир. Чох кәзир, чох доланыр. Көрмәдији дијар галмыр. О, бир күн, нәһәнк дивләрин чијнинә алынмыш учан халча-сы илә әтәји јашыл чәмәнлијә бүрүнмүш, үстү сых мешә-лик бир јердән өтәркән, һәзин шырылты илә ахан, бир бу-лағын кәнарына епмәји әмр едир. Дивләр бир ани-ваһид-дә ону јерә ендирирләр. Сүләјман әтрафын сәфасындан зөвг ала-ала, бир аз истираһәт етмәк истәјир. Она дәр-һал, чох севдији ғырговул әтиндән наһар һазырлајырлар. Бир аз кечдикдә, Сүләјман шанәпијин сорағы илә, тә-зәчә тапдығы вэ чох аз һалларда ајрылдығы севимли Билгејисини хатырлајаараг дарыхмаға башлајыр. Буна көрә дә бир дивә әмр едир ки, тезликлә Сәрәндибә кет-син, Билгејис хатуну кәтирсин... Чох чәкмәдән Билгејис хатун да һазыр олур. Ону көрдүкдә Сүләјманын көнлү ачылыр вэ Билгејисә дејир:

— Бу јерин сәфасы, көзәллији чох хошума кәлди. Бе-лә бир јери сәнсиз сәјр едә билмәдим.

Бу јерин тәбии көзәллији, күл-чичәји чох севән Билге-јис хатуну да, һәлә лап узагдан валәһ етмишди. О, Сү-ләјмана дејир:

— Бура бизим Бағы-Ирәмдән дә үрәкачандыр. Бу чүр сәфалы мөкәнда, бир јердә отурмаг олмаз. Кәл елә бу дөпигә көзмәјә чыхаг!

Онлар чичәкли дағ дөшүнүн, ағлы-чәһрајылы готаз-лары асылмыш үчгулаг шәфтәл отунун, сормача вэ мус-тафа чичәјинин, адам боју галхмыш хәтми күлүнүн бир-биринә гарышыб руһу тәзәләјән әтри илә нәфәс ала-ала

кедиб бир дәрәжә чатырлар. Бура онлары даһа да һеј-рәтләндирирди. Санки дүнјанын ән надир күлләрини бир-бир сечиб, бурада әкмишләр. Уча гызылжүл колларынын будаглары гырмызылы-сарылы, ағлы-чәһрајылы ири ачылмыш гызылжүл буталары илә өртүлмүшдү. Һәр нә-фәсдә синәни долдуран, мәстедичи түнд әтир ији, белә јерләрә алышмајан адамы дәрһал биһуш едә биләрди. Дәрә күлзарлығына ендикдә, тәрәвәтли чичәкләр Сүлеј-ман илә Билгејис хатуна баш әјир, «хош кәлдин!»—әла-мәти олараг, кәлдикләри јола бол-бол әтир сачдыгдан сонра, инчик-инчик шикајәтә башлајырлар:

— Ја Сүлејман, шөһрәтиниз дүнјаны бүрүјүб. Инди һамы сизи зәифләрин һамиси, әдаләтли һөкмдар кими та-ныјыр. Хатунлар хатуну Билгејисин хатиринә, бизим дә дәрдимизә јетишин! Бизи арыларын һәрис ағзы вә ити нештәриндән гуртарын!

Бу гәрибә шикајәт Сүлејманы тәәччүбләндирди. Ла-кин шикајәт рәдд едилмәди. Сүлејман күлләрә сөз верди ки, тезликлә јохлатдырыб, әдаләт наминә дәрдләринә је-тишәчәк.

Бир гәдәр дә кәздиләр. Анчаг һәр аддымда заһири рәвнәглә дәрин тәзад тәшкил едән, әтирли күлзар нәси-минә чеврилән, һәммин шикајәт инитлеси ешидилирди. Бе-лә көзләнилмәз һал, јаваш-јаваш өз тәсирини көстәрди. Сүлејманын ганы паралмаға башлады. Өз вәзијјәтини Билгејис хатуна дүјдурмасын дејә, ону да бир тәһәр мәш-гул едә-едә дүшәркәсинә гајытды. О, һәр шејин дилини билән бир нечә сарај газысына бу иши дәрһал ајдынлаш-дырмағы тапшырды. Газылар о әтрафдакы топлајычы арыларын нүмајәндәләрини, һәтта һеч вахт пәтәји тәрк етмәјән бир чох ана арылары да бир јерә јығыб, күллә-рин шикајәтини хәбәр вердиләр. Лакин илк «диндирмә»-дән мә'лум олду ки, бу ишин дәрининә кетмәк олмаз. Чүнки бу јерләрин арылары күнләрлә, ајларла дағларда, дәрәләрдә, күлзарлыг вә чәмәнликләрдә долаша-долаша чох бөјүк зәһмәтлә топладыглары ширә дамталарыны ба-ла чевирдикдә, һазырындан әсла фәјдаланмырлар. Он-ларын пәтәкләри шәффаф, тәмиз бал шанлары илә долдугча бошалдылыр. Елә бирчә Сүлејманын өз сара-јындакы арыларын саф балындан һәр ил нә гәдәр исрафла сәрф олунур! Буна көрә дә газылар Сүлејманын јанына кәлиб јохламанын нәтичәләрини, еләчә дә өз мүлаһизәлә-рини әтрафлы вә әсасландыра-әсасландыра шәрһ етди-

ләр. Чәтин вәзијјәтдә галан, газыларынын дедикләрини, һәр чәһәтдән көтүр-гој едән Сүлејман узун мүддәт фик-рә далды. Ахырда әмр етди:

— Сиз сабаһ бүтүн бу јерләрин бал арыларыны һә-мин дәрәжә топлајын! Мән дә ораја кәләчәјәм. Гој күл-ләрин иштиракы илә мәним һүзурумда мәсәләјә бахыл-сын!

Ертәси күн сәһәр тездән, ана арынын ардынча, бүтүн о јерләрин арылары учушуб, дәрә күлзарлығына долуш-дулар. Сүлејманын орта бир јердә, күлләр арасында го-јулмуш әдаләт күрсүсү, һәр тәрәфдән арыларла әһатә олунмушду. Күлләрин шикајәтиндән хәбәр тутан, о һән-дәвәрин узаг јерләриндәки арылары да, бу гәрибә «мүһа-кимә»нин нәтичәсини өјрәнмәк үчүн, гошун-гошун бураја ахышмышдылар. Чатап да күлләрә дарашыр, өз һәрис хортуму илә күлләрин зәриф јарпагларыны далајырды. Һәр бир күл онларча арынын ачкөзлүклә узадылмыш нештәринә мә'руз галдыгындан, тәрәвәт вә ләтифлијини итирмәјә, солуб саралмаға башлајырды.

Аз кечмиш Сүлејман да рәсми кејимли, гызыл-чәваһи-рат таңлы газылары илә, сарајынын бир нечә узунәтәк әјән-әшрафы илә вә һәр дегигә һаваја галхмаға, әмри дәрһал јеринә јетирмәјә һазыр олан, тәнурәли, ити буј-нузлу дивләри илә кәлиб, өз јерләрини тутдулар. Әдаләт диваны башланды. Әввәлчә шикајәтчи күлләр «динлә-нилди», сонра исә арылар. Мәсәлә узанды. Нечә-нечә газылар дәрин тәһлилли нитгләр сөјләдиләр. Ахырда Га-зијүл-гүззат¹ битәрәфанә әда илә, әдаләт диванынын ке-дишини јекунлашдыраг деди:

— Ја һәзрәти-Сүлејман! Бу ишдә, арылары һеч чүр тәгсирләндирмәк олмаз. Күлләрин шикајәтиндән он-ларын нә гәдәр чалышган, интизамлы, әмәксевәр, фәда-кар, сәдагәтли, хејир верән, кара кәлән олдуглары даһа чох ашкара чыхды. Тәзә тәртиб етдијимиз ганун мәчәл-ләсинин филан чилдинин..., филан..., филан... маддәсинә көрә, арылар бәраәт газаныр вә өз фәдакар сөјләриндә азад бурахылырлар.

Газыларын нитгләри арылары бир аз да руһландыр-мыш, вәчдә кәтирмишди. Онлар, даһа сүр'әтлә учушур, шадлыг едә-едә о тәрәф, бу тәрәфә вызылдашырдылар. Баш газынын нитгиндән чәсарәтә кәлмиш арылар хатир-

¹ Баш газы.

чәмликлә кулләри нештәрләјирдиләр. Газијүл-гүз-
зат әдаләт диванынын гәрарыны е'лан етдикдә, ары-
ларын сәскүјлү вызылтысы бир нечә гат артмышды.
Кулләрин нә дедији әсла ешидилмирди. Тәкчә Сүләјма-
нын әдаләт күрсүнүн гојулдуғу јердә, зәрбәчәд тачлы га-
зыларын, өзләрини дартышдырараг дајанмыш узунәтәк
ә'јан-әшрафын, әмрә мүнтәзәм дајанмыш, ити бујнузлу
дивләрин ајаглары алтындакы кулләрин јаныглы наләлә-
ри ешидилирди:

— Бу да бизә әдаләтли Сүләјман! Сиз һамыңыз өз
хејринизи күдәнсиниз. Өз мәнфәәтинизә оланлары тә'-
рифләмәк көһнә адәтинииздир. Ахы арылар балы сиздән
өтрү һазырлајырлар! Онлары нечә вә нәдә тәгсирләнди-
рә биләрсиниз?! Биз исә һәр күн синәмизә ити нештәрләр
санчыла-санчыла, сәһәр күнәшинә көз ачырыг. Нүснүмүзә
мәфтун бүлбүлләри дә синәси јаралы-јаралы динләјирик.
Балын ширәси көзүнүзү гапамышдыр. Онун зәррә-зәррә,
дамла-дамла бизим варлығымыздан сорулмасындан
хәбәрсизсиниз. Анчаг бизә елә кәлирди ки, һәзрәти-
Сүләјманын бунлардан хәбәри вардыр... Бизә тохунма-
јын, гојун әввәлки һалымызда галаг!

Дејирләр, бу һадисәдән сонра Сүләјман Билгејис ха-
тун илә бирликдә истәр Бағи-Ирәмдә, истәрсә дә белә-
белә сәфалы јерләрдә сејр-сәјаһәт едәркән, сәһирли үзү-
јүнү еһмалча бармағындан чыхарымыш ки, бир дә кул-
ләрин әтирли нәсимә чеврилмиш сәсиндәки шикајәт вә
килеј-күзары ешидиб, нараһат олмасын.

БАЛ АРЫСЫНЫН ЧӘЗАЛАНМАСЫ

Сәфалы бир бағда бал арысы ширә топлајырды. Бу
вахт сәһәрдән әсмәкдә олан меһ күчләнди, кет-кедә шид-
дәтли гасырғаја чеврилди. Ары өзүнү итирмиш һалда ба-
ғын кәнарында, нисбәтән далда јердә тикилмиш кичик
бир дама сығынды. Һәмишә әтир сачан, кул-чичәк үзәрин-
дә учан, сечиб бәјәндији күлдән-күлә гона-гона ширә топ-
лајан, пәтәјә гајытдыгда да бала чевирдији дамласыны
тәмиз шана бошалдан, ана арынын хејир-дуасы, шан дү-
зәлдән арыларын һөрмәтли мүшајиәти илә, јенә дә кул-
зара гајыдан ары, бирдән-бирә һараја дүшдүјүнү, узун
мүддәт ајырд едә билмәди. О, билмирди ки, шиддәтли
күләк ону карыхдырмыш, бағдакы ајағјолу дамына кир-
мәјә, тәбиәтинә зидд бир јерә пәнаһ апармаға мәчбур
олмушдур.

Күләк азалдыгда, о јенидән кулзара, кулләр-чичәкләр
арасына гајыдыб онларын бир-бир үзәринә гонур, вахты
чатана гәдәр ширә топлајырды. Арынын «бал мә'дәси»
һеч заман индики кими долмамышды.

Лакин о, пәтәјә гајытдыгда, ичәри бурахылмады. «Га-
пы көзәтчиси» сајылан һәссас арылар тәрәфиндән, лап
бајырда јахаланды. Боғаздан үзүлүб, кәнара атылды.
Сән демә, мәчбуријјәт нәтичәсиндә далдаландығы заман
чәкдији үфунәт кәтирдији ширә дамласыны да, бәдәнини
дә бүрүјүбмүш. Гасырғадан сонра, онун чичәкләр ара-
сында долашмасы, «хортумуну» санча-санча әлван кул-
ләр үзәриндә саатларла әјләнмәси, јенә дә чәкдији пис
ији јох едә билмәмишди, фәргинә вармадан үфунәтә га-
рышдырдығы дамласыны, саф шана кечирмәк истәјәркән
чәзаланмышды.

ҺӨРҮКЛӘНМИШ ГАТЫР

Бичәнәкдә ири бир гатыр һөрүкләнмишди. Ондан азда аралы, чајдаг, боз бир узунгулағы да ики габаг ајагларындан чидарламышдылар. Онларын һәр икиси дә бәдәндән, сағрыларындан көк көрүнсәләр дә, белләринин бир нечә јериндә дәрин палан јарасы вар иди. Бу да, онларын кифајәт гәдәр јүк дашыдыгларыны, вәлә гошулдугларыны көстәрирди. Гајғыкеш саһибләри һејванларын јараларына гара нефт сүртмүшдү. Бунунла белә, јенә дә милчәкләр онлара аман вермирди. Онлар бир ағыз отлајыр, бир нечә дәфә бојунларыны, гујругларыны силкәләмәклә, сыртыг милчәкләри говмаға чалышырдылар.

Ајағы чидарлы узунгулаг, һал-әһвал тутмаг үчүн гатыра јахынлашды. Гатыр исә гәзәблә чевриләрәк, бојуну ирәли узатмыш узунгулағын әнкини, гоша тәпијә тутурду. Узунгулаг ағрыдан өзүнү итирмиш һалда, дал ајаглары үстә галхараг, кери дөндү. Зәрбәнин шиддәтиндән онун көзләри суланды. Ачыгла ангыра-ангыра гатыры данламаға, төһмәтләндирмәјә башлады:

— Сиз гатырлар нә гәдәр һагг-сај билмәз, нанәчиб хәләфләрсиниз. Истәр аз јашлыларыныз, истәрсә дә сәнин кими јашы өтмүшләриниз олсун, сизләрдә әсла әдәбәркан јохдур. Нә мајдан аналарынызын, нә дә улаг аталарынызын һөрмәтини сахлајырсыныз. Онлар сизин үчүн һеч нәдир. Худпәсәндләр!.. Һәмишә онларын меһрибанлығына, мүлајим нәвазиш вә гајғыларына кинлә чаваб верир, әдәбсизлик көстәрирсиниз.

Гатыр бир дә ачыгла она бахды. Јенә дә гоша тәпик вурмаг истәди. Лакин ајағы чидарлы олдуғундан тәпији она чатмады. Әлачсыз галыб, кинини вә гәзәбини тиканлы сөзләрлә сојутмаг истәди:

— Ахы сәнин кими лаубалы узунгулагдан бизләрә нә аталыг гајғысы, нә нәвазиш ола биләр? Аталыг вәзифәсини дүшүнмәк сәвијјәсиндә олсајдын, бир анлыг ләззәт

хатиринә өзүнүн гәдир-гијмәтини билмәјән мајдана јахынлашыб, биз бәдбәхтин төрәнмәсинә баис олмаздын. Инди биз һәјәтдә өзкәләрдән өтрү ағыр јүкләри бол-бол вә јахшы-јахшы дашымагдан башга нәјә лазымыг?.. Ди тез чаваб вер, де көрәк, ахы нәјә лазымыг, нәјә?.. Ағыр јүк алтында чанымыз чыхыр. Нәсил гојмадан кәбәрәрик. Узаға атылмыш лешимизи саһибсиз, ач күллүк итләри, јердә галанлары да гарға-гузғунлар дидишдирир...

Улаг нә дејилдијинә фикир вермәдән, лагәјдликлә гулагларыны саллајыб узаглашды. О, ағыр јүк алтында ајылмыш гатырын кин-күдурәтли вә гәзәбли сөзләриндән һеч бир шеј баша дүшмәмишди.

ЛАҢИЧАН ГАРҒАЛАРЫ

Бир вахт мән, гарғалары узун өмүр сүрдүклөри үчүн, жахшы-жамандан баш чыхаран тәсәввүр едәр, онлары гушлар аләмнин эн һөрмәтә лајиги вә сајығы һесаб едәрдим. Биз о заман Әрдәбил шәһәринин Чәнуб-Шәрг мәнәлләләриндән олан Ибраһимабадда јашајардыг. Буранын истәр һәјәтләри вә истәрсә дә бағларында битмиш чох уча, ағ чинар вә гәләмәләрин баш будаглары, һәмишә гарға илә долу оларды. Сәһәр еркән онлар, пәтәкләрин һәндәвәриндә пәһрә верән арылар кими гајнашыр, «Га, га!..» едә-едә чинардан-чинара, гәләмәдән-гәләмәјә учушар, шәһәрә вәлвәлә салардылар. Онлары сәһәр һавасынын сафлыг вә тәмизлијинә јарашан, сәс-күјү, бә'зән дә дәстә бағлајараг, бир-бири илә нечә саат ганлы-ганлы дидишиб да-лашмалары да мәнә хош кәләрди.

Сонралар анладым ки, бунун ики сәбәби олмушдур. Бири, сағламлыг вә тәрәватини вугарлы Саваландан алан јерләримизи чох севмәјим, сәмими мәфтунлуғум, бир дә, орта мәктәб мүәллимимизин гушлардан бәһс едәркән, бә'зән гарғалардан хүсуси марагла данышмасы. О, гарғалардан шаиранә диллә сөһбәт ачараг дејәрди:

«Јахшы-писи ајырмагда—гарғалар чох нушлу вә ајыг олурлар. Көр тәмиз аб-һаваны нечә јахшы сечиб тапырлар?! Онлары гәфәсә салсан да, пис аб-һавада јашаја билмәзләр. Бүлбүлләр күлә ешг бәсләдикләри үчүн бәд-бәхтдирләр! Чүнки күлүн нә өмрү вар? Лакин саф аб-һава, хүсусилә дә бизим јерләрдә, илләр боју вардыр, түкәнмәздир!..»

Лакин бир нечә ил сонра, ики һадисә илә әлагәдар олараг, гарғалар бүсбүтүн көзүмдән дүшдү. Һәтта онларын, узун јашамаг хатиринә, өзләринә әлверишли јер сечмәләри, дадлыны-дадсыздан, мурдары-тәмиздән сечмәјән, леш ардынча вурнухан, бә'зән дә пис гохулу түс-түјә тез алудәләшән, дүшкүнләшән тәбиәтинә икраһ етмәли олдум. Инди сизә гарғалара аид һәмин һадисәни данышым.

Бир дәфә кечә јығынчағында, гоча бир овчу өз мүшәһидәләри заманы раст кәлдији гушлардан сөһбәт едирди. Мән дә онун сөһбәтинә диггәтлә гулаг асырдым. О, нәдәнсә шаһин вә гарталлары, ғызылгуш вә тәрланлары чох тә'рифләди. Лакин тәәссүф едирди ки, бу гәдәр јерләри кәзиб, дағ-дәрә долашыб, бир дәфә дә олсун нә симурга, нә дә һума гушуна раст кәлиб. О дејирди: «Бу гушлар бәлкә дә бир заманлар вар имиш. Анчаг инди јоха чыхыб. Изи нағылларда галыб. Алычы гушлары көрдүкдә вә јада салдыгда, мән һәмишә чәсур адамлары, икидләри хатырлајырам. Дејирләр...»

О, нә исә бир әһвалат данышмаг истәјирди. Мән дөзмәјиб сорушдум:

— Бәс гушларын эн писи һансылардыр?

О, әлини гар кими ағармыш топа сағгалына чәкәрәк деди:

— Мәним көзүмдә гушларын эн писи—гарға илә гузгундур.

Гарға сөзүндән бир тәһәр олдум. Елә бил јахын бир адамынын пислијиндән данышмышдылар. Дәрһал да сорушдум:

— Дединиз гарға да?! О пис олса, нә үчүн аб-һаванын тәмизлијини, сафлығыны севир, тәмиз аб-һавалы јерләрдә мәскан салыр?

О, сағгалы кими ағармыш чод гашлары алтындан мәнә диггәтлә баха-баха:

— Оғул, сән һәлә гушлар аләминә бәләд дејилсән. Мән исә өмрүмү о аләмдә кечирмишәм. Онда гулаг ас, көр нә дејирәм: Елимиз ичәрисиндә мәсәлдир, сөјләјирләр ки, бир күн нә тәһәр олурса, бир гарға бир тәрланла достлашыр. Тәрлан һәмишә овладығы вә гушладығынын дөш әтиндән аз-маз дидишдирдикдән сонра бүтөвлүјүнү гарғаја верәрди. Гарға да једијини јејиб, галаныны јаман күн үчүн, ағач когушларында кизләдәрди. Бу вахтлар гарға, наз-не'мәт ичәрисиндә иди. Бә'зән өз гоһум-әгрәбасыны, һәм чинсләрини дә кәтириб, бол-бол једирәрди. Гарға илә тәрланын достлуғу узун сүрүр. Тәрлан өз мәғрур тәбиәтинә көрә, гарғанын белә фираван јашамасыны һеч вахт нә онун үзүнә чәкәр, нә дә јемәсинә көз гојарды. Анчаг тәрлан бир дәфә гарғанын, әсил гарға тәбиәтини дујур. Бу да гарғаја, аз гала чаны баһасына баша кәлир...

Дејирләр: бир күн гоһум-әгрәбасы гарғаны мәчбур едир ки, тәрланы гонаг чағырсын. Онлар дејирләр: «Јахшы дүшмәз!.. Тәрлан һәмишә бизи једирир, үстәлик күчлүләрден дә горујур. Кәлин биз дә, гузгунларла бирликдә ону, ән һөрмәтли бир јердә гонаг едәк. Дөврәсинә топлашыб миннәтдарлығымызы билдирәк». Гарға да онларла разылашыб, тәрланын јанына кәлир вә ону дәстәләринә гонаг чағырыр. Тәрлан дәвәти гәбул едир. Гонаг кетдикдә көрүр ки, бир дәрә ағзына гәдәр гарға вә гузгунларла долудур. Онун кәлмәсинә, һөрмәт әләмәти олараг, гарға вә гузгунлар ганадларыны шаппылдадыр, гарылдашырлар. Тәрланы, гарға досту илә бирликдә, лап јухары баша кечирирләр. Анчаг, нәдәнсә, тәрлан пис бир гоһу дујур вә тез бурадан узаглашмаг истәјир. Лакин мәчлисә башчылыг едән бир гузгун, гарғаларын дөврәјә алдығы үфүнәтли бир чәмдәкдән, онларын арасында ән әзиз не'мәт сајылан—јоғун бағырсағы чәкә-чәкә тәрланын габағына кәтирир вә «Бујурун!..»—дејир.

Тәһгир вә гәзәбдән сарсылмыш тәрлан, әввәлчә чаш-баш олур. Билмир ки, нә етсин. Лакин, дәрһал өзүнү әлә алыр вә гузгунун үстүнә атылараг, гәфилдән ону боғазлајыр, ити димдији илә хыртдәјини үзүр. Тәрлан бир нечә гарғаны да бу һала салыр. Пәрән-пәрән олмуш гарғалар арасында, досту илә дә растлашыр. Чајнаглары илә онун боғазындан јапышыб үзбәүздәки гајаја учур. Орада гарғаны ајаглары алтына атараг дејир: «Сәнә димдик вурмаға икраһ едирәм. Бу һәндәвәрдән чәһәннәм олуб кедәрсән! Бу јерләрдә көзүм бир дә сәнә саташса, түкүнү көјә совурарам!!».

Тәрлан гарғаја тәрәф бахмадан сәмаја галхыр, јүк-сәкликләрдә көздән итир. Бир мүддәт сонра гарға да күчлә өзүнә кәлир. Һәтта өз дәстәләринә дә гошулмадан, бу јерләрдән дијар-дијар узаглашыр...

Вахт өтүр, бир дөфә һансы дәрәдә исә леш ахтараркән һәммин гарға јерә јыхылмыш бир тәрлана раст кәлир. Елә зәнн едир ки, өлмүшдүр. Јахынлашдыгда нә көрсә јахшыдыр?! Кечмиш досту тәрланы! Тәрлан сүр'әтли учушда гајаја тохунуб, ганады сыныбмыш. Ашағы јуварланаркән, гајадан чајнағы илә гопардығы даш бәдәнини әзмиш, бағырсагларыны јерә төкмүшдүр. Лакин гарғалар намәрд вә вәфасыз олурлар. О, кечмиш һөрмәт вә достлуғуну әсла хатырламыр, һәрис көзләрини бағырсага дикир, аста-аста тәрлана јан алыр. Демә тәрлан һәлә

өлмәјибмиш. О тәрпәнәндә гарға горху илә кери чәкилир. Бир гәдәр аралыда дајанараг, тәрланын һалына диггәтлә көз гојур. Онун тезликлә өләчәјини јәгин етдикдә, јахына кәлиб кинли-кинли дејир:

— Һә, достум нечәсән? Мән дә достун гарғајам. Кө-рүрсән һирс-һава ахырда сәни нә күнә салыб?!..

Тәрлан нифрәт етдији гарғаны гаршысында көрдүкдә, көзләрини умуб јаваш сәслә дејир:

— Рәдд ол, ијрәнч мәхлуг!.. Ачы бағырсаг димдиклә-јә-димдикләјә илләр узуну рәзил өмүр кечирмәкдәнсә, гајалара тохунуб парчаланмаг јахшыдыр...

Бу әһвалат гарғалары тамамилә көзүмдән салды. Һәтта мәнә онлара нифрәт дә ојатды. Лакин, бу аз имиш кими, өзүм дә икинчи бир һадисәнин шаһиди олдум.

Јахын гоһумумуз вә гоншумуз Мухтар әми шофер иди, өзүнүн дә јүк машины варды. Һәмишә шәһәрләр арасы јүк дашыјырды. Башга шәһәрләри көрмәк мәгсәдилә, јај тә'тили заманы, бә'зән јалвар-јахар атамдан ичазә алар, онунла сәфәрә чыхардым. Бир дөфә Киланын Лаһичан шәһәринә кетмишдик. О заман бу шәһәрин истәр дахилиндә, истәрсә дә әтрафындакы кениш чај плантасијаларында бөјүк абадлыг ишләри кедирди. Бизим јерләрә охшадырды. Шәһәрин мәркәзи һиссәсиндә мүасир даш биналар учалырды. Хијабанлары тәмиз вә ағачлы иди. Лакин буранын гарғалары илә әләгәдар бир һадисә, шәһәри дә көзүмдән салды.

Лаһичанын кирәчәјиндәки дөнкәдә, машинымызы гаражда сахлајыб јахындакы чајханаја кетдик. Бурада күчә бојунча кичик, бирмәртәбәли чајханалар јан-јана дүзүлмүшдү. Мухтар әми мәни чајхананын ичәрисинә кирмәјә гојмады. Әлиндәки чәрәк бағламасыны мәнә верәрәк, өзү ичәри кечди. Ики стул вә кичик бир стол кәтирди. Чајхана габағындакы ири, голлу-будаглы гарағачын көлкәсинә гојду. О, чајчыны киләкчә сәсләјәрәк:

— Рза бәрар, ики стәкан чај көндәр!—деди.

Аз сонра шакирд чајы кәтирди. Бағламаны ачыб, јеничә чај-чәрәк јемәк истәјирдик ки, ајағында чәкмә вә галифеји шалвар олан чалбыг, көк бир киши архадан ири әлини Мухтар әминин чијнинә гојду вә азәрбајҗанча:

— Хош көрдүк Мухтар,—деди.—Нә вахт кәлмисән?

— Бу күн сәһәр. Бәс сән бурада нә едирсән? Јүкүн нә-дир?

— Мән беш-алты күн олар бурадајам. Дүјү апарача-
гам. Инди көчүмлө Рәштдә јашајырам.

Мухтар эми она да јемәк тәклиф етди. О әјләшди, на-
һары биркә једик, сонра Мухтар эми ондан сорушду:

— Һәтәм киши, бир јерә тәләсмирсән?

— Јох,—дејә гонаг чаваб верди.

— Онда хаһиш едирәм, мәним бу бачыоғлум да сәнин-
лә әјләшсин. Мән дә тачиримизин һүчрәсинә баш чәкиб,
бир саата гајыдырам.

Мухтар эми узаглашдыгда, мән күчә иләкәлиб-кедә-
нә тамаша едирдим. Һәтәм киши дә кепкасыны чәп гоја-
раг, гычларыны бир-биринин үстүнә ашырмышды вә ас-
тадан фит верирди. Сонра мәним охујуб, охумадығымы
сорушду. Чаваб вердим. Деди ки, мәним үч оғлум вар.
Бөјүјү сән јашдадыр. Онлар да охујурлар. О, јенә ејни вә-
зијјәтдә бир гәдәр фит чалды. Бу заман һараданса учуб
кәлән вә чајхананын дамына гонан бир нечә гарға диггә-
тими чәлб етди. Гәрибә бир шеји көрүрмүш кими сычра-
јыб ајаға дурдум. Гарағачын лап ашағы тәрәфдән
кәсилмиш бир будағынын һача јеринә ајағымы илишди-
риб, јухары дырмашдым. Көрдүм ки, ондан артыг гарға,
чајхананын бачасыны дөврәјә алмышдыр. Лакин онлар
бизим јерләрдә бағлара-вәлвәлә салан гарғалара охша-
мырдылар. Ганадларыны, сынмыш тәк јанларына сал-
мышдылар. Пырпызлашмыш, үрпәрмиш түкләри санки
үтүлмүшдү. Онлар димдик-димдијә вериб мүркүләјир,
пинәкләјирдиләр. Бу заман Һәтәм киши сорушду.

— Бачыоғлу, нәјә белә марагла тамаша едирсән?!

Мән дәрһал, гоча овчунун да һекајәсини хатырлаја-
раг, дедим:

— Һәтәм эми, бу хәстә гарғалар нә үчүн бураја топ-
лашыблар? Орада леш-зад јохдур ки?!

— Бу нә сәфеһ суалдыр?! Дам үстә леш нә кәзир?!

— Бәс нә үчүн ора топлашыблар?!

Һәтәм киши бир гәдәр фикирли-фикирли мәнә бахыб:

— Аһа, билдим нә сорушурсан!.. Инди әввәлчә кеч бир
чајхананын ичәрисинә бах вә тез гајыт. Баша сала-
рам...—деди.

Мән ичәри кечдим. Чајхананын дивары боју стуллар
вә габағында столлар гојулмушдү. Бир нечә нәфәр чај-
чөрәк јејирди. Јухары баш тахтабәнд иди. Үстүнә кечә
салынмышды. Бурада һәр дөрд-беш нәфәр гарајаныз
адам әјләшәрәк, бир мангалы дөврәјә алмышды. Габаг-

ларында армуду стәканларда гәтран кими түнд чај вар
иди. Әлләриндә башытоппуз бир шеј тутмушдулар. Түтүн
чубугу тек, ону дәриндән сүмүрүрдүләр. Бәзиләри дә хы-
сын-хысын сөһбәт едирди. Чох сакитлик иди. Санки ичә-
ридә һеч кәс јох иди. Кәнардан кәлән дә диггәти чәлб ет-
мирди. Ичәринин папирос түстүсүнә бәнзәр түстүсү, үрәк
буландыран вә мәнә таныш олмајан јаныг бир шејин го-
хусундан башым кичәлди. Тәләсик чөлә чыхдым. Һәтәм
киши әввәлчә күлүмсүндү, сонра гәмли-гәмли бир аһ чә-
киб деди:

— Бу да вәтәнимизин бәдбәхтликләриндән биридир.
Тәчәддүддән¹ дәм вурдуглары һалда тирјәк чәкмәји рәс-
миләшдирибләр. Тирјәки дөвләт өзү сатыр, һәтта бир аз да
учуз гијмәтә! Көрдүјүн бу бәдбәхт инсанлар, һәр чүр һә-
јәт ләззәтиндән, аиләләриндән белә, әслиндә мәһрум ол-
мушлар. Вафорун² түстүсү бејинләрини думанлашдыр-
мышдыр...

О, сусуб фикрә кетди.

— Эми, мән бајаг гарғалары сорушурдум,—дедим.—
Бәс онлар нә үчүн дама топлашыблар?

— Нечә нә үчүн? Онлар да бәдбәхтләр кими тирјәки
олублар. О бири чајханаларын да дамы беләдир. Бу бәд-
бәхтләрин чоху, һәтта узаг мешәләрдән, сәфалы дағлар-
дан учуб, бураја кәлир вә белә һала дүшүрләр. Вахтла-
рынын әсас һиссәсини дә бачаларын дөврәсиндә кечирир-
ләр. Һәр күн бир нечә дөфә јахын һәјәт вә бағлара учур,
зибилликләрдә ешәләнә-ешәләнә, өзләрини бир гәдәр до-
јурур вә јенә тәләсик бачаларын дөврәсинә топлашыр-
лар. Истәјирсән чых дама, онлары ағачла гов, һеч јана
гачмајачаглар. Јарарсыз олдугларындан, онлар нәинки,
адамдан, һәтта ит-пишиктән дә һүркмүрләр. Ахы нәјә кә-
рәкдирләр?!

Мән һејрәтлә:

— Аман аллаһ, гарғалар да тирјәки?!—дејә лап чаш-
мышдым.

— Еһ сән нә гојуб нә ахтарырсан? Һәлә бу чајхана-
нын дәлик-дешикләриндә хумарланан тирјәки сичанлары
көрәсән! Көрәсән ки, онлар нечә дүшкүн-дүшкүн бурун-
ларыны дешикләрдән чыхардыб, һәрис-һәрис чајхананын
гаты түстүсүнү удурлар. Онлар да көрдүјүн һәммин алудә

¹ Јениләшмәдән, јениликдән.

² Тирјәк чәкмәк үчүн дүзәлдилмиш башы сахсы чубуг.

гарғалар кими, бә'зән пишикләри дә унудурлар. Жувадан чыхыб лап дүканын ортасына сүрүнүрләр. Чох заман, аз гала тахтабәнддәки мангалларын алтына дүртүлүр, тир-жәкиләрин гојнуна сохулурлар.

Бу сөһбәт мәни сарсытды. Түкләрим үрпәрди. Үрәјим һәм сыхылыр, һәм дә бәрк буланырды. Аз кечмиш Мухтар әми дә гајыдыб кәлди. О, мәни нә һалда көрдүсә:

— А бала, сәнә нә олуб? Нијә рәнкин гачыб?!

Мәним әвәзимдә һәтәм киши чаваб верди:

— Үрәји буланыр. Көрүнүр бу јерләрин аб-һавасына өјрәнмәјиб.

Мән дә бир сөз демәдим. Һәтәм киши илә көрүшүб ајрылдыг.

Истәр о күн, истәрсә дә сабаһ күнорта јола дүшәнә гәдәр һәлә дә һеј үрәјим буланыр, гәлбим сыхылырды. Мухтар әминин алдығы дәрманларын да фајдасы олмады. Һәмишә сәфәрә бөјүк һәвәс көстәрсәм вә кетдијим шәһәрләри јорулмадан кәзиб долашсам да, инди бурадан нә вахт јола дүшәчәјимизә тәләсирдим. Сабаһысы машынымыз јолландыгда, бөјүк јүпкүллүк дүјдүм...

— Бунунла да, гарғалар тамамилә көзүмдән дүшдү. Гарғаларын тәбиәтини таныматда, мәнә мүәллимимдән даһа һәгиги мүәллим олан—гоча овчуну инди дә дәрин еһтирам вә миннәтдарлыг һиссилә хатырлајырам.

РӘҢИМДИЛИН КӨЗ ЈАШЛАРЫ

Аиләси фәлакәтә уғрамыш бир гадын үч көрпәси илә узаг вилајәтдә јашајан бир гоһумунун јанына кедирди. Јола чыхдыгларынын үчүнчү күнү азугәләри түкәнди. Сәһәр тездән, ағыр аддымларла јолуна давам едән гадынын икијашлы көрпәси зәиф сәслә: «Ана, ачам, ачам!»—дејә инилдәјир, кетдикчә тагәтсизләширди. Гадынын ајагларыны күчлә сүрүјән сәккиз јашлы бөјүк оғлу вә алты јашлы кичик гызынын да гүввәси галмамышды. Лакин көрпә гардашларынын инилтиләри, аналарынын ашкар сезилән, кизләдилмәси мүмкүн олмајан һәјәчан вә тәләшлары онлары бир гәдәр дөзүмлү етмишди. Гадын һеј узаглара бахыр вә јанындакы ушагларыны дилә тутуб дејирди:

— Балаларым, бир гәдәр дә дөзүн, аз галыр... чатмышыг... Индичә чатачағыг. Сизи орада дојунча једиздирәчәјәм...

Гаршыда исә һеч бир абадлыг әләмәти көрүнмүрдү. Онлар бир аз да кетдиләр. Гадын гучағында инилтиси кәсилмиш көрпәсинин солғун үзүнә, гурумуш зәриф додагларына бахды вә һәјәчанла: «Не'мәт, бала Не'мәт?!»—дејә ону сәсләди. Көрпә көзләрини ачды. Онун додаглары тәрпәнсә дә, нә сәси, нә дә инилтиси ешидилирди.

Гадын јолун кәнарына чәкилди, ушагларыны да сағсолуна алыб әјләшди. О, көрпәсини чоһдан ајырса да, сакитләшдирмәк үчүн дөшүнү онун ағзына салды. Бир-ики дәгигәгәдән сонра ушаг ағзыны тәрпәдиб, зәиф һалда дөшү сорду вә тезликлә дә ағзыны чәкмәк истәди. Лакин буну бачармады. Гадын дәрһал дөшүнү онун ағзындан чыхарды. Көрпәсини диггәтлә сүздү. Көрпә ағыр-ағыр нәфәс алыр, арабир дә зарыјырды. Ики күндән бәри изти-раб вә һәјәчанындан тутулмуш ананын ачы көз јашлары бирдән-бирә сел кими ахмаға башлады. О, санки башына кәләнләри бүтүн ағрысы илә индичә дүјмаға башламыш-

ды. О, көз жашлары ичөрисиндө, өз дәрділеринө о гәдәр дәриндән датмышды ки, јанындакы көрпәләрини дә унутмушду. Бир гәдәр сонра өзүнө кәлиб, әтрафында көрдүјү мәнзәрә гадыны лап көјрәлтди. Демә бајагдан онун көрпәләри дә ағлајырмышлар. Јолдан өтән јад бир киши дә онларын дәрдинә шәрик олмуш, јаныглы көз јашы илә синәсини ислатмышды...

Узун мүддәт белә шиддәтлә ағламаг олмаз. «Көз јашлары дәрди азалдар» демишләр. Мүәјјән гәдәр тохтамаг да олан гадын, көзләриндән јаш ахыдан рәһмдил кәсә бахды. Онун әл ағачы илә бирликдә синәсинә сыхдыгы кичик бағламасыны көрәрәк, гәлбини хош бир үмид ишыгландырды. О, дәрһал өзүнү әлә алмаға, тохтамаға чалышды. Јәгин етди ки, дәрдинә јангы илә шәрик олан бу танымадыгы шәхс, она һәр чүр көмәклик едәчәк, јахынлыгдакы абадлыға чатдырачагдыр. Анчаг һәләлик бир тикә јемәк, онун чан чәкишән көрпәсини дә, тагәтдән дүшмәкдә олан о бири ушагларыны да дирчәлдә биләрдди. О, чәкинмәдән инамла деди:

— Ај рәһмдил гардаш, мәним бу ағыр вәзијјәтимдә аллаһ сәни һарадан јетирди?! Сән өвлијасан, нәсән?!

Киши чаваб вермәдән, һәлә дә көз јашы ахылырды. Гадын сөзүнә давам етди.

— Ај гардаш, дејәсән ахы әлиндә бағлама вардыр? Орада јемәли бир шеј тапылса, мәним көрпәләримди дирилдәр. Биз фәләкәтә уғрамышыг. Индики вәзијјәтимди дә көрүрсән... Көрпәм, ушагларым ачларындан бу һала дүшмүшдүр.

Киши дәрһал көзләринин јашыны силди. О, ајаға галхды, үзүнүн ифадәси бирдән дәјишди:

— Бу кичик бағлама, мәним јол азугәмдир. Чох узаға кедәчәјәм. Она нечә тохуна биләрәм?

Әлачсыз гадын јалвармаға башлады:

— Ај гардаш, аллаһ хатиринә, мәни фәләкәт кирдабында гојуб кетмә! Мәнә, көрпәләрә рәһмин кәлсин! Ахы бајагдан бир саатдыр, бурада мәнимлә, көз јашы төкүрсән?! Амандыр, мәни бу һалда гојуб кетмә!.. Неч олмасса бир тикә о бағламадакындан вер! Гој мән дә јыхыладура өзүмү бир азадлыға чатдырым!

Ити аддымларла узаглашмагда олан киши, лагејд лагејд дөнүб гадына бахды вә сәрт сәслә деди:

— Сәнин дәрдинә көз јашымла шәрик олдум, бачардыгча да ағладым. Даһа нә истәјирсән! Кәрәк баша дү-

шәјдин ки, индиликдә көз јашы тапылан, азугә тапылмајан бир шејдир. Әкәр ағламағыны давам етдирсәјдин, јенә истәдијин гәдәр сәнинлә ағлаја биләрдим. Азугәмә исә тохуна билмәрәм. Аллаһ аманында гал!..

Гадын гулагларына вә көзләринә инанмады. О јериндәчә донуб галды...

ХАЧӘ НӘСРӘДДИН ТУСИ ВӘ БОСТАНЧЫ

Белә рәвәјәт едирләр ки, исти бир јәј күнүндә Хачә Нәсрәддин Туси бир нечә атлы илә Марағаја кедирмиш. Јолда Хачә бәрк сусујур, сусузлуғуну јанындакылар да билдирир. Бу јерләри јахшы таныјан атлылардан бириси Хачәјә дејир:

— Гаршыдакы бу кичик дағдан о тәрәфә, дәрә бојунча бағлыг вә бостанлыгдыр. Бу јерләрин гарпызы да чох мәшһурдур. Атлары бир аз сүр'әтләндирсәк, ораја тез чатарыг.

Онлар атларыны чапараг сүрүб, даға дырмашдылар вә чох кечмәдән, бағ-бағатлы дәрәјә ендиләр. Нәсрәддин Туси гарпызы чох севәрмиш. Белә бир һавада, өзү дә әтәш вахтында, бостан кәнарында гарпыз јемәк, она һәр чүр шаһанә гонаглыгдан ләززәтли көрүнүрдү. Онлар бостанын ғырағына чатдында, башына ағ дәмәл бағламыш, үзү күнәшдән јанса да, чох нурани көрүнән бир гоча бостанчы габаға кәлиб салам верир. Нәсрәддин Туси саламын чавабыны вердикдән сонра дејир:

— Гоча, бизә бир нечә дәнә дадлы гарпызларындан кәтир. Бир гәдәр дә сәрин олсалар даһа јахшы олар.

Гоча бостанчы атлыларын көркәминдән, һөрмәтли шәхсләр олдуғларыны биләрәк, әлини дөшүнә гојуб һөрмәтлә баш әјир вә дејир:

— Һөрмәтли ағалар, сиз пијада олун, гој атларыныз да бостанын ғырағында бир гәдәр отласын. Өзүңүз дә динчәлин. Сизи елә гарпыза гонаг едәчәјәм ки, ләززәти узун мүддәт дамағынызда галсын.

Нәсрәддин Туси илә јолдашлары атдан дүшдүләр. Атларын чиловларыны ағызларындан чыхарыб, бостанын кәнарындакы јончалыға бурахдылар. Өзләри исә бостанчынын комасына јолландылар. Гоча, тағ алтында һәлә ахшам сәринлијини сахлајан, бир нечә гарпыз сечиб кәтирди. О, бу нечә дәгигәдә атлыларын һөрмәтиндән дүј-

мушду ки, онларын ичәрисиндә јаш е'тибарилә дә ағсаг-гал сајылан вә «Хачә» хитаб едилән шәхс, рүтбә чәһәтчә дә бөјүк олмалыдыр. Буна көрә гарпызлары онун габағында јерә гојуб деди:

— Һөрмәтли аға, бу сары гарпыздыр. Бир о гәдәр дә ширин олмаз. Анчаг сусузлуғу тез јатырар. Бу да түнд ғырмызы гарпыздыр. Ичи шәрбәтдән дә ширин олар. Бу исә чәһрајыја чалмалыдыр. Бу бириси дә сарыдыр. Бу да јенә түнд ғырмызы.

Хачә Нәсрәддин тәәччүблә гочаја бахды вә гарпызлары бир-бир кәсди. Гочанын дедикләри илә гарпызлар арасында, зәррә гәдәр дә фәрг јох иди.

Хачә Нәсрәддин әтәши сојујана вә дојана гәдәр гарпызлардан једи. Сонра да гочанын әлиндән тутуб бостана апарды. О, санки өз пешәсинин камил устады олан бу алтымыш јашлы гочаны сынајыр, бир мәктәбли кими имтаһан етмәк истәјирди. Хачә учу-бучағы көрүнмәјән бостанын бир јериндә ајаг сахлады бир гарпызы бостанчыја кәстәриб сорушду:

— Гоча, бу гарпызын дады нечәдир, нә рәнкдәдир?

— Гурбан, о түнд сарыдыр, һәм дә бајаг једијиниздән дә шириндир.

Хачә дәрһал гарпызы ортадан бөлдү вә дадды. Гоча, санки өз ити бахышлары илә, гарпызын ичини көрмүш вә һәм дә дадмыш имиш! Хачә Нәсрәддин деди:

— Бәс бу гарпыз?

— Бу да јенә инди кәсдијиниз кими.

— Бәс бу?

— Бу да ағлы ғырмызылыдыр. Һәлә јахшы јетишмәдијиндән, ширинләшмәмишдир.

— Бәс бу, бәс бу?..

Хачә Нәсрәддин бир нечә гарпызы кәсдирә-кәсдирә, бостанын ортасына гәдәр кетди. Сонра исә дајанды, гочаны дипгәтлә сүзүб деди:

— Гоча, башын јахшы башдыр, һејф олсун ки, гарпыза ишләмишдир!

— Гурбан, гарпыз да аллаһын не'мәтидир!—дејә гоча чаваб верди.

— Бурасы доғрудур, лакин мән ајры чәһәти дүшүнүрәм. Дүшүнүрәм ки, көрәсән инсан камалы саһәсиндә, харүгәләр јаратмаг гүдрәтиндә олан, нә гәдәр адамлар башыны бостанда ишләдир, өмрү боју бир гарпызы о би-

рисиндән сечә билмәјәнләрин дә нә гәдәри сарајларда вә мүгәддәс мәканларда мөвгә тутурлар!

Хачә фикирли-фикирли һәмјаныны¹ чыхартды, ичәрисиндәки гызыллары овчуна бошалтды. Сонра тәвазәкар бир әда илә дә бостанчыја узадыб деди:

— Гоча, тәчрүбә вә марағ үзүндән аз гала бостанынын јарысыны бычаглатмышдым. Сән исә, әһли-әјал саһибисән. Бу пуллары ал, билијинә лајиг олмаса да, зәһмәт һаггыны бир тәһәр өдәјәр.

Гоча бостанчы һөрмәтлә, лакин гүрурла әлини дөшүнә гојду, пулдан гәти имтина едиб деди:

— Гурбан, бизләрдә јолдан өтән јолчулардан пул алмағ, ән пис бир иш вә кұнаһ сајылыр. Сиз исә тәкчә ади јолчу олмајыб, һөрмәтли шәхсләрсиниз. Мәним хаһишим одур ки, нә мәни елин адәтини позмаға мәчбур едәсиниз, нә дә јашымын бу вахтында кұнаһа батмаға.

Әввәлчә Хачә Нәсрәддин, сонра да јолдашлары нә гәдәр исрар етсәләр дә, гоча бостанчы пулу алмады вә танымадығы гонагларыны һөрмәтлә јола салды.

Дејирләр ки, Хачә Нәсрәддин Туси бир мүддәтдән сонра бөјүк хаһиш вә исрарла һәмин гочаны Мараға Рәсәдханасына апартдырыр. Өз елми ишләриндә, онун тәбиәтлә бағлы мүшаһидә вә тәчрүбәләриндән истифаде едирмиш. Һәмин гочанын мәсләһәти илә, о јерләрдән сечдији бир чох кәндли балаларыны да, аталарынын разылығы илә Марағада вә Бағдадын «Низамијјә» мәдрәсәсиндә охутдуруп, тәрбијә етдирир. Онларын ичәрисиндән, бөјүк алимин дүңја шөһрәти газанан бир чох ардычылы јетишир.

ФИРӘНК РӨЈАСЫ

Гышын илк ајы башласа да, гурағ кечирди. Бу јерләрдә, јоллары он күнләрлә бағлајан гар һәлә дә јағмамышды. Белә бир вахтда, кичик автобуслар, Әрдәбилдән Тегһрана кедирдик.

Сәһәр алаторанында Әрдәбил—Сараб истигамәти илә, Тәбриз тәрәфдән кәлән јолларын бирләшдији Бостанаваја аз галмыш, автобусумуз хараб олду. Дәрә боју узанан јолун ортасында бир нечә саатлыға ләнкимәли олдуғ.

Һава тутгун вә булудлу иди. Елә бил инди чә гар төкәчәкди. Дағдан әсән, илијә ишләјән сазағы дәрә тунел кими өзүнә чәкирди. Сүрүчүмүз машынынын ора-бурасыны әлләшдирәркән, биз дә нечә нәфәр вурнухуб, гуру гангал, әвәлик чубуғу, јовшан колу, тәзәк тикәләри вә һараданса күләјин дығырлада-дығырлада кәтирдији дәрә-гарны топладығ. Јол кәнарындакы дәрәјә бәнзәр селовун ичинә топланмыш нә ки, зир-зибил вардыса да, һамысыны бир-биринин үзәринә галадығ, тонгал дүзәлтдик. Лакин бу чыр-чырпы сәһәр шәһи илә исландығындан, «гыздырмады истиси, лап кор етди түстүсү», мәсәлиңә бәнзәди. Фајдасы олмады. Үст-башымыз һис гохудуғу һалда, автобусдакыларын јанына гајытдығ. Бу мүддәтдә сүрәтлә шүтүјән бир нечә миник машыны да јанымыздан өтмүшдү. Онларын сүрүчүләриндән бәзиләри кабинәдән башыны чыхарарағ, бизим сүрүчүдән нә үчүн ләнкидчјини сорушсалар да, дүшүб көмәк өдәни олмурду. Биз дә ики саата гәдәр автобусун ичәрисиндә бүзүшүб көзләмәли олдуғ. Даһа кәлиб кечән машынлара фикир вермирдик. Елә бу вахт архадан кәлән тамамилә бош бир «Доч» јанымызда сахлады. Онун сүрүчүсү кабинадан дүшдү, јарым саата гәдәр дә бизим сүрүчү илә биркә әлләшди. Ахырда өз араларында нечә көтүр-гој етдиләрсә, «Доч»у габаға вериб, автобусу једәкләдиләр. Чох кечмәдән биз

¹ Көндән тикилмиш пул кисәси.

дә «Доч»ун үстүачыг кузовуна галхдыг, бир-биримизә гы-
сылдыг. Нәһәјәт, бир тәһәр кәлиб Бостанаваја чатдыг.
Автобусумузу јол кәнарындакы илк чајхананын габағын-
да сахладылар. Јерә төкүлүшдүк. Бәрк үшүмүшдүк. Сәр-
нишинләрден бәзиләри тез-тез астырылды, тәләсик чај-
ханаја долушдуг.

Сүрүчүмүз әл-ајаға дүшүб автобусун сынан һиссәси-
ни тапмаға чалышты. Лакин күпортадан тәгрибән ики
саат кечмиш мәлум олду ки, һәммин һиссәни бурада тап-
маг мүмкүн олмајачағ. Белә һалда сүрүчүмүз ја кери,
Әрдәбилә гајытмалы, ја да тезликлә Тәбризә кетмәли
иди. Одур ки, Тһһрандан кәлән бир автобуста Тәбризә
јолланды.

Дүшдүјүмүз чајханада бир гәдәр гызыныб динчәлдик,
чохлу пүррәнк чај ичдик. Сонра да мәнимлә биркә сәфәрә
чыхан дајым оғлу Сәмәндәр Һәтифи илә үзбәүздәки аш-
пазханаја кедиб, һаһар етдик. Шосе јолу илә тез-тез өтән
машынлара, һәр тәрәфә зыгыров сәсини јајан карван
вә чарвадар дәстәләринә тамаша едә-едә кәзишдик. Һа-
ва јенә дә тутгун иди. Сәһәрки сојуг сазаг, күләјә чев-
рилмишди. Буранын мәшгулијјәт јерләри исә, анчаг бир-
бириндән аралы бир нечә чајхана иди. Онларын сөз-сөһ-
бәтли вә һај-күјлү оланларына да баш вурдуг. Архасын-
да бөјүк карвансара јерләшән, ичәрисини төр-төкүнтүлү,
зибилли, чөл тәрәфдән кичикчик кәнд мәсчидини анды-
ран бир чајхананын да гапысындан бахыб, кери гајыт-
дыг. Неч јердә дә раһатлана билмәдик. Адәтән, һәр бир
сәфәрә чыхан адам јолда ләнкидикдә дарыхдығы кими,
биз дә дарыхмаға башладыг. Ахырда јенә, габағында ав-
тобусумуз дајанан чајханаја гајытдыг.

Дајыоғлум Сәмәндәр Әрдәбилдәки Шејх Сәфи адына
«Сәфәви» мәдрәсәсиндә әдәбијјат мүәллимни иди. Онун
јахшы отузу өтсә дә, чох кәнч көрүнүрдү. Һәмишә сәлигә-
ли кәјинәрди. Һарада олсајды тез көзә дәјәрди. Инди-
ликдә дә күл рәнкли јол палтосу, ејни рәнкли шлјапа-
сы вә бој-бухуну илә диггәти чәлб едәчәк һалда иди. Чох
вахт чатылы көрүнән гашлары, сиври бурну, зәһмли ба-
хышлары, ону бир аз ачыглы вә сәрт кәстәрәрди. Бәлкә
дә белә һәмаһәнк үз чизкиләринин тәсири илә иди ки,
она зарафатјана дәјордиләр: «Ағаји Сәмәндәр Һәтифинин
дәрс вердији отагда, нә милчәк вызылтысы ешидилир, нә
дә шакирдләрин нәфәси». Анчаг заһири көркәминин әк-
синә, о, чох мейрибан вә хасијјәтчә јумшаг адам иди.

Сәмәндәр Тһһран Университетинин үчүнчү курсундан
чыхарылмышды. Бунун сәбәбини аиләдә дә билән јох иди.
О, өз мүәммалы вәзијјәтини мәһарәтлә кизләдирди. Бу-
нунла белә чох чалышдыгдан сонра гоһумларын көмәји
илә она «Сәфәви» мәдрәсәсиндә мүәллимлик јери дүзәл-
дилмишди.

Сәмәндәр фарсча тәһсил алса да, Азәрбајчан шифаһи
әдәбијјатыны јахшы билир вә сефирди. Ушаглыгдан дә-
рин мараг вә һәвәслә динләдији нағыллар, дастанлар он-
да әдәбијјата күчлү мејл ојатмышды. Әдәбијјат факүл-
тәсинә дахил олмага сәј кәстәрмәсинин әсас сәбәби дә
бунула бағлы иди. Онун әлиндә һәмишә марағлы бир ро-
ман оларды. Сәфәр габағы евләриндә јыр-јыгыш едәр-
кән, мән дә онларда идим. О, сечә-сечә каһ бу китабы,
каһ да о бирисини көтүрүб бахыр вә чамадана долдурур-
ду. Анасы бунлары көрдүкдә:

— Оғул, бу гәдәри нијә өзүнә јүк еләјирсән?!—дејә
наразылығыны билдирди. Лакин Сәмәндәр:

— Ана, бунларсыз да сәфәрә чыхмаг олар?!—дејәрәк
анасыны бир тәһәр дилә тутмаға чалышды... Индиликдә
чамаданы ачыб, һәммин романларла баш гарышдырмаг
оларды. Лакин нә онда китаб охумаға һәвәс көрүнүрдү,
нә дә мәнә. Ичдијимиз түнд чајлар да бизи дирчәлдә
билмәмишди. Чајханада отуруб, мүркүләмәјә башладыг.
Аз сонра Сәмәндәр стула сөјкәнди вә неч нәјә фикир вер-
мәдән, ширин-ширин јухулады. Мән исә һәлә дә әснәјир-
дим.

Башымы стула сөјкәјиб, көзләримни јумдум. Јухум
кәлмәди ки, кәлмәди. Бунунла белә, јенә дә башымы гал-
дырмадым. Јорғун олсам да, гәлбим фәрәһлә чошурду.
Дәрһал да хош хәјала далдым. Санки дүз чыгырла кедә-
чәк һәјат јолуму көзләримлә көрүрдүм. Ахы мән бир ил
иди ки, кечәни-күндүзә гатыб һазырлашырдым. Тһһран
университетинин һүгүг факүлтәсинә дахил олачағыма дә-
рин үмид бәсләјирдим. Тһһранын университет мүһитинә
јахшы бәләд олан, чох тәчрүбәли дајым оғлу Сәмәндәри
дә, өзүмә Савалан дағы кими бир архә һесаб едирдим.
Доғрудур, о мәнә һәлә дә һәјат тәчрүбәси олмајан, садә-
ләвһ бир ушаг кими бахырды. Бәзән дә адымла јох, «Еј,
хәјалпәрәст, бура кәл!..»—дејә чағырарды. Мәнимлә ки-
таби сөһбәтләрдән, дәрсимә аид мүбаһисәләрдән кәнара
чыхмазды. Мән исә сөһбәт заманы, чох вахт китабдакы-
лары гојуб, дүшүндүкләримдән, мүшаһидәләримдән, шә-

Һәримизин ичтимаи вәзијјәтиндән данышар, кәләчәкдә мүнвәффәғијјәт газансам әдаләт кешикчиси бир газы ола-чағымдан гүрурла сөз ачардым. О исә бу заман, әввәлчә бығалты һеј күләрди. Сонра да тутгунлашыб, чидди бир гијафә илә:

— Еј хәјалпәрәст, чошма!—дејәрди.—Јахшысы будур бу бош рәјалары бурахыб имтаһанларыны, дәрсләрини дүшүн. Јохса лүмәк чолпа тәк галарсан. Учуша башламадан ганадларыны јоларлар.

Мән:

— Ахы, нә үчүн?—дејә мубаһисә ачмаг вә ја нә исә өјрәнимәк истәдикдә, о јенә дә тәкид вә ачыгла:

— Сәнә дедим ки, имтаһанларыны, дәрсләрини дүшүн! Вәссалма!..

Дајым оғлунун мәнимлә белә рәфтарыны, јашыма ујғун олмајан бир дәрәчәдә мәни ушаг санмасыны; она чох һөрмәт вә етимад бәсләдијимдән тәһгир сајмасам да, үрәјимдә дәрд олмушду. Анчаг мән нәдәнсә хош хәјал вә рәјалар аләминдән кәнара чыха билмирдим. Нә үчүн дә кәнара чыха идим? Хәјалән дә олса, мәним бу дүшүнчәләримдә пис вә зәрәрли нә вар иди? Мән кимин пислијини истәјирдим? Әдаләт кешијиндә дуран бир газы олмаға чан атырамса, бунда нә пис чәһәт вардыр?..

Теһранда университети мүнвәффәғијјәтлә гуртарачағыма, бундан сонра, һәтта Авропаја кедиб, орада докторлуг дәрәчәсини мұдафиә едәчәјимә дә әсла шүбһә етмирдим. Дүшүнүрдүм: мадам ки, бунлара шүбһә јохдур, онда көр, бир нечә ил кечдикдә, нә кими гүввә илә доғма шәһәримә гајыдачағам. О заман бәлкә дә әдлијјәдә ишләмәдим. Мұдафиә вәкили оларам. Хијабанларын бириндә өз гәбул отағым, чохлу көмәкчиләрим олар. Мүлкәдарын, јандармын мұгабилиндә кәндлиләри, күтләләри, кәләнтер¹ вә тәминат² мәмурларынын мұгабилиндә һәмшәһәрлиләрим мұдафиә едәрәм. Тәчрүбәм чохалдыгча мәшрутә дөврүндән галма ганун әсасинин дәјишилмәси, ичтимаи әдаләтсизлијин арадан галдырылмасы үчүн ислаһат апарылмасы мәсәләләрини галдырарам. Бунлара аид мәчәлләләр, рисаләләр јазарам...

Бирдән самоварын узун дудкеши курулту илә јерә дүшдү. Мән ширин хәјалдан ајрылдым. Сәмәндәр дә һөвл-

¹ Полис.

² Хәфијјә

нак һалда јухудан ајылды. Тәрс-тәрс чајчыја бахдыг. Онун да бизә тәрәф сајмазјана вә һијләкәр бахышындан анладыг ки, дудкеши гәсдән, бизи ојатмаг мәгсәдилә јерә салмышдыр. Нә етмәли?.. Бәли дә о, һағлы иди. Ахы чајханасыны мүркүләјәнләр рөвнәгдән салырды. Сәмәндәр ачығлы-ачығлы башыны товлајыб, чајчыја бир сөз демәди. Сонра да диггәтлә мәним үзүмә бахараг:

— Бәс сән һеч мүркүләјә билмәдин?—деди.

— Јох, мән дүшүнүрдүм. Лә'нәт о гурумлу дудкешә!

— Ај сәфәһ ушаг, чәтин ки, имтаһанларда мүнвәффәг оласан. Имтаһан вәрәғләринә көзләрини зилләјиб, хәјала гапылачагсан. Дур архамча кәл! Сәрин суда әл-үзүмүзү јујаг, хејри вар.

Әл-үз дәсмалыны көтүрүб, чајхананын гәншәриндәки насослу су гујусунун јанына кетдик. Даш новчаја долдурулмуш буз кими сојуг суда әл-үзүмүзү јудуг. Дәсмалла да гурундуг. Шосе јолу боју кәзинмәјә башладыг. Бу заман биздән бир гәдәр аралы чајханада күлүшмә вә сәскүј ешидиб, о тәрәфә јолландыг. Гаршымыза кәлән бир чарвадардан Сәмәндәр сорушду:

— Ај гардаш, орада нә сәс күјдүр? Бу нә күлүшмәди?

О, деди:

— Чајханаја јолдан өтән ашыг дәстәси кәлиб. Дејирләр Баба Әмир—Гара Лотонун¹ дәстәсидир. Јолдашларыма хәбәр вермәјә кедирәм.

Адәтән, белә дәстәләрин башчысы һәмишә мәһарәтли ашығлардан оларды. Лакин «Баба Әмир—Гара Лоту» өзүнүн чох күчлү комик тәбиәти илә халг арасында һөрмәт вә бөјүк шөһрәт газанмасы сајәсиндә дәстәјә башчылыг едәрди. Нечә илләр оғул тојунун һәсрәтиндә оланлар јери дүшдүкчә: «Гој вахты чатсын, оғлумун тојуна Гара

¹ «Бабаји-Әмир»—Иран Азәрбајҗанында мәчәра романлары вәситәсилә зәрбүлмәсәл олмуш бир «Әјјар» (кәләкбаз) сурәтидир. Бу сурәт орада шифаһи әдәбијјата да дахил олмуш, ел арасында јајылмышдыр. Бабаји-Әмир өзүнү мәһарәтлә истәдији шәклә сала билир, башына гојдугу сәһирли бөркүн тәсири илә көздән итир, һекмдар вә әмирләрин ички мәчлисляринә дахил олур, ичкијә биһушдары гатараг, онлары русвајчы һала салыр. Биһуш икән, биринин бығынын бир тағыны, о бирисинин сағталынын јарысыны гырхыр, ја да кәллә-мајаллаг асараг, арадан чыхыр. Тојларда өзүнү бәзәјәрәк, каһ тәлхәк сурәтиндә ләтифә вә мәзһәкә сөйләјән, каһ да халг ојунларындан гамаша дүзәлдәнә дә «Лоту»—дејилир. Гара Лоту өз тәбиин истәдады вә мәзәллији илә һәгигәтән дә реал бир шахсијјәт олуб, о вахтлар Иран Азәрбајҗаны халгы арасында бөјүк шөһрәт газанмышды.

Лотунун дәстәсини кәтирәчәјәм»—дејә өјүнә-өјүнә данышардылар.

Инди, белә бир вахтда бу хош тәсадүф бизи севиндирди. Әл чантамызы көтүрмәк үчүн, тәләсик дүшдүјүмүз чајханаја гајытдыг. Орадакылара да Баба Әмир—Гара Лотунун, флан чајханада олмасыны билдирдик. Бу көзләнилмәз хәбәр, ағ бығларынын учларыны һис вурмуш чајхана саһибинин наразылығына сәбәб олду. О, әввәлчә додагалты мызылданды вә кинли-кинли бизә бахды. Сонра да наразылығыны ачыг билдирәрәк:

— Кедирсиниз, өзүңүз кедин, даһа башгаларыны һара чәкирсиниз.

Чајчыја бәлкә дә елә кәлмишди ки, биз онун бајагкы һәрәкәтини дүјмушуг. Инди дә ачыг чыхмаг үчүн белә едирик. Одур ки, мән истәдим онун наразылығыны азалтмаг мәгсәдилә мүлајим чаваб верим. Сәмәндәр голумдан дартараг:

— Наһаг зәһмәт чәкмә,—деди,—разы сала билмәјәчәксән. Киши һаглыдыр. Аз кечмиш стәкан нәлбәкисини тоз басачаг. Баба Әмир нә гәдәр ки, кетмәјиб тәкчә бурада јох, о бири чајхана вә ашпазханаларда да бир мүсафир гәрар тутмајачаг.

Јолда кедәркән доғрудан да адамларын һәр тәрәфдән дејә-күлә Гара Лоту олан чајханаја тәрәф ахышыб кәлдијини көрдүм. Ораја чатдыгда, биз дә бир тәһәр гапы ағзында јер тапыб әјләшдик. Бу, һәмин кәнд мәсчидини андыран чајхана иди ки, нечә саат әввәл гапысындан бахыб гајытмышдыг. Ичәриси бом-бош вә натәмиз иди. Јалныз гоша ири самаварлара јахын јердә бүзүшмүш бир нечә чарвадар әјләшиб, ири стәканларда чај ичирдиләр. Лакин бирдән-бирә вәзијјәт дәјишмишди. Бура, өз рәвнәглилији вә сүпүрүлүб-суланмыш тәмизлилији илә бајаг көрдүјүмүзә әсла охшадырды. Чајхананын јухары башындакы сәкијә халча салынмышды. Олдугча јарашыглы, әлван нахышлы бөјүк бир халы да сәки тәрәфки дивары башдан-баша тутмушду. Шүшәси сыныг һисли асма лампадан бир гәдәр аралы фысылты илә јана-јана дүм ағ ишыг салан газ лампасы асылмышды. Габагларына тәрәш армуду стәканларда пүррәнк чај дүзүлмүш алты нәфәрдән ибарәт ашыг дәстәси, сәкидәки хәлчәнин үстүндә әјләшиб хәлијә сөјкәнмишдиләр. Баба Әмир—Гара Лоту вә ондан бир нәфәр о тәрәфә әјләшән ашыг Ширин Шираз гәлјанын илан тәк гывырлымыш нејпушундан тута-

раг, аста-аста гуллаб вурур, сүмүрүрдү. Тојларда дәфәләрлә динләдим ашыгын күмүшү сачлары вә чалланмыш лопа бығы газ лампасынын ишығында бир гәдәр дә ағымтыл көрүнүрдү. Анчаг пөртмүш сифәти ики ил әввәл раст кәлдим кими тәрәвәтли иди.

Биз јеримизи раһатлајыб, чајчы шакирдиндән чај вә Шираз гәлјаны истәдик. Сәмәндәрин нејпушлу Шираз гәлјанындан хошу кәләрди; хусусилә дә белә вахтларда. Кечәнин шән кечәчәји индидән мәлүм иди.

Јаваш-јаваш чајхана елә долду ки, отурмаға јер галмады. Араја әлавә стол вә стуллар дүзүб, һәр тәрәфи тутдулар. Чөлдә гапы-пәнчәрә габағында да дајаныб көзләјәнләр вар иди. Лакин бир нәфәр ичәридән чыхдыгда онун јерини тутмаг үчүн ики-үч нәфәр ичәријә сохулурду.

Һәр тәрәфдән хаһиш сәсләри учалды:

— Чан Баба Әмир! Чајынызы ичдиниз, динчинизи дә алдыңыз, даһа нә көзләјирик? Инди дә бир гәдәр чалчағыр един, дејиб күлдүрүн. Һамы сизин башыныза топланыб, Һамы сизи көзләјир.

Гара Лоту сәкидә дикәләрәк:

— Гардашлар,—деди,—һәмишә шәнлијиниз, тој-дүјүн вә чал-чағырынызда олаг! Аллаһ сизи вар еләсин, кефиниз саз, дамағыңыз чағ олсун! Биз дә сизин кими сәфәрә чыхмышыг, өзү дә узаг јерләрә, Шираз тәрәфләринә. Ики-үч ил олар ки, бизим дәстәни доғма Гашгај елине дәвәт едирләр. Јурд-јувадан ајрылыб, узаға кедә билмирик. Бу гыш мөвсүмүндә күчлә фүрсәт тапмышыг. Мадам топланмышыңыз, биз дә өз борчумузу јеринә јетирәрик. Јахшы таныдығымыз ашыг Ширин, балабанчы Сары Сурхајла ихтилат едәр, сиз дә ләззәт аларсыңыз. Ахырда бәлкә мән дә бир нечә ләтифә сөјләдим.

Ашыг Ширин үстү бәзәкли вә ағыз тәрәфдәки бүзмәсиндән ири готаз салланан габындан, јекәчанаг сәдәфли сазыны чыхарыб, көкләмәјә башлады. Сары Сурхај да балабанынын дилини тахыб додагларыны јашлады, кәсик-кәсик пүләди. Онлар чалғыларыны сазладыгдан сонра, бир нечә ел һавасыны чалдылар. Ашыг Ширин бир нечә јени гошулмуш маһны охуду. Бу әвәзсиз ел сәнәт-карынын сәдәфли сазынын сәһиркар аһәнки, балабанын ујғунлашмыш сәси илә бирләшәрәк гәлбләри охшајырды. Һамы бу таныш аһәнки илк дәфә ешидирмиш кими маһрагла динләјирди. Бир гәдәр сонра аһәнк сусду. Јерли

жериндөн: «Сағ ол, ај ашығ!», «Һәмишә сәсин кәлсин!» «Вар оласан!»—сәсләри учалды. Динчини алмағ үчүн ашығ Ширин дә, Сары Сурхајла јерләринә кечдиләр. Јенә бир дөврә чај пайланды. Гарышығ сөһбәтләр башланды. Лакин күндәлик гајғылар, мәишәт чәтинликләри вә сәфәр мәгсәдләриндән данышылмырды. Һамы бу ел сәһәткарларындан, онларын мөһарәтиндән, кечән илләр һарада, һансы тојларда көрмәләриндән данышырдылар. Арадан бир аз кечдикдә, Гара Лотунун ајаға галхмасы илә сөһбәтләр кәсилди. О, чајхананын ортасында адамлары о тәрәф, бу тәрәфә сыхышдырарат, дар чығыра бәнзәр бир јол ачды. Бурада ихтилат едиләчәкди.

Ашығ Ширин сазынын телләрини бир дә јохлајыб кәкләди. Дынгылдада-дынгылдада ајаға галхды. Јарашығлы кејинмиш Сары Сурхај да онун архасында дајанды. Ашығ Ширин:

— Гардашлар,—дејә мәчлисдәкиләрә мүрачият етди,—сизә һансы дастаны сөјләјим, нәдән башлајым?

Јерләрдән сәсләр учалды:

— Таһир вә Зөһрәдән!

— Шаһ Исмајылдан!

— Королудан!

— Әсли вә Көрәмдән!..

Ашығ Ширин сол әли илә сазыны тутараг, сағ әлини галдырды:

— Инди сиз бүтүн дастанлары сајарсыныз. Кәлин, гәмләндирсә дә, сизә кимдән дејим, әчәм оғлу Таһир Мирзәдән, онун вәфалы Зөһрәсиндән.

Јенә сәсләр:

— Ихтијар саһибсиниз, ашығ! Данышын, дејин!

Ашығ Ширин боз гаракул, шикары бөркүнү азча гыгачы гојараг сазыны дөшүнә басды. Сары Сурхај да балабаны ағзына кәтириб, бармагларыны онун дешикләри үзәриндә кәздирди. Ашығ Ширин сазыны чала-чала ачылмыш чығырла о баш-бу баша варкәл етдикдә, Сары Сурхај да балабанынын учуну аз гала онун сағ гулағынын дибинә сөјкәјиб пүләјирди. Ашығ Ширин бир нечә устаднамәни сөзлә дејиб, сазла да чалды. Бәдхәһлығы; ајагдан чәкмәни, елә јабанчы олмағы писләјән, лә'нәтләјән, өзүнүн дә гошдуғу ики устаднамәни охуду. Сонра исә:

«Устадлар устады белә рәвајәт етмишдир ки, доғма елләримиздән олан Гараман елиндә ики гардаш вар

имиш. Бу гардашлардан бөјүју елин башчысы—һөкмдары, кичији дә мәсләһәтчиси—вәзири имиш. Бөјүјүнә һәтәм Султан, кичијинә дә Әһмәд вәзир дејәрмишләр. Вардәвләтләринин һәдди-һүдуду јох имиш. Сүрүсү сүрүсүнә сөјкәнәрмиш, ели дә чох фираван кечинәрмиш. Лакин...»

Ашығ дастаны нәгл едәрәк дајаныр, ајры-ајры гошмаларыны да сәлист диллә данышыр, сазла да чалырды. Һамы бүтүн диггәтини онлара вермишди. Хош хәјал мәләкләри бүтүн мәчлисдәкиләри ганадлары үзәринә ала-раг, әфсанәви бир аләмдә долашдырды. Һәтәм Султанын дөнүк, әдаләтсиз һәрәкәтләри һиддәт доғураркән, һәр-дән бир гејри-ихтијары дејилән «Ај намәрд!»—сөзләри ештидилерди. Бә'зән Әчәм оғлу Таһир Мирзәјә гајғы ифадә едән атмачалар атылырды. О, сандыға гападылыб, дәрјаја тулландығда Зөһрә илә бирликдә аһ-зар едирмиш кими: «Амандыр, ганлы дәрја!»—дејән јалварыш инилти-си дујулурду. Ашығын дастандан сөјләдији:

Ганлы дәрја, нә ахарсан селовда,
Гојмакиһән сандыг гала кирдабда.
Ахыб-ахыб, нә мөканә кедирсән?
Көтүр апар, һәр бир јана кедирсән!

Јахуд:

Нә ахарсан ганлы дәрја?
Кетди мәним јарым сәндә!
Әлим чатмаз, үнүм јетмәз,
Бир аһ илән зарым сәндә...

—дејән бәндләри, јерләрдә дә додагалты зүмзүмә еди-диләр. Динләјичиләрин бә'зиләри дәрин тәәссүрат ичәриндә јашармыш көзләрини силир, бә'зиләри дә сүкут вә сәбирсизликлә дастандакы әһвалаты изләјирдиләр. Ашығ Ширинин балабан сәси илә ујушдурулмуш сазынын гәл-бә ишләјән аһәнки, онун шәләлә тәк ахан сәсиндәки мәләһәт вә чазибә дастанын тә'сирини вә мәналылығыны гат-гат артырмышды.

Ән нәһајәт, дастан битди. Мәчлисә дәрин сүкутла, дәрин бир һүзн вә кәдәр дә чөкмүшдү. Мән дә далғын идим. Инди чә хатырлајырмыш тәк Сәмәндәрә бахдым. О, әлиндәки дәсмалла көзләрини силсә дә долғун бахышлары, дибләри ислаг кирипкләри, дастанын бә'зи јерләриндә ихтијарсыз ахан көз јашларындан хәбәр верирди. Мән он-дан һеч нә сорушмадым.

Ашыг Ширин вэ Сары Сурхај кечиб јерлэриндэ отурмушдулар. Лакин јенэ дэ диниб данышан јох иди. Нэла дэ неч кэс дастандакы эһвалатдан ајрылмамышды. Јалныз чајчы шакирдлэр чэлд һэрэкэтлэрлэ ишэ башламышдылар. Онлар фүрсәтдән истифадэ едэрэк истәјенэ дэ, истәмәјенэ дэ чај вэ нејпушлу ширази гәлјан пајлајырдылар. Бир нечэ дөврә чај ичилди. Јухары тәрәфдә топа саггалы сүд кими ағармыш, чарыг-патавалы бир чарвадар азча хырылдајан сәси илә Гара Лотуја хитабән:

— Чан, Баба Әмир,—деди,—ашыг Ширин бизи гәмләндирди. Јох, тәкчә гәмләндирмәди, ағлатды да. Инди сән дэ чамаатын көнлүнү ачмалы, күлдүрмәлисән! Көрәк, әвәзини нечә чыхачагсан?!

О, чаваб көзләмәдән, мәчлисдәкиләрә көз кәздирди вә:

— Ај чамаат, сиз бу сөзә нә дејирсиниз?

Јерләрдән:

— Чан, ај Баба Әмир, неч белә ағламамышдыг. Әвәзини чыхмалысан, бизи күлдүрмәлисән.

Гара Лоту әлли-әлли беш јашларына чатмышды. О он-он беш јашларындан ашыг дестәсинә гошулараг, тәбии артистлик истәдады илә кет-көдә халг арасында ад-сан газанмышды. О, нәинки күлдүрүчү мәзнәкәләр, ләтифәләр данышар вә мүшаһидәләри әсасында гурашдырдыгы эһвалатларла динләјитиләрини истәнилән гәдәр мәшгул едәр, әјләндирәрди, һәм дэ бүтүн варлығы вэ заһири көркәми илә дэ комик иди. Бәдәнинә мүнәсиб ири башы, әтмәл, чопур, гарајаныз сифәти, кирпи тиканлары тәк биз-биз олмуш чод бығлары, мәшәл тәк јанан вә һәмишә дэ аға чалан домба көзләри вар иди. О, истәдији вахт көзүнүн гара нөгтәсини, бәбәјини тамамилә кизләдә биләрди. Нәддиндән јекә вә гурудулмуш ири нарынч габығы тәк дешик-дешик көрүнән бурну, јашлы палыд ағачынын гәјнајыб мөһкәмләнмиш дүјүнүнү хатырладырды. Ири көвдәсинә нисбәтән гыса гычлары вар иди. Јолу аша-аша вә ағыр-ағыр јеријәрди. Лакин она анчаг ади вахтларда баханда белә иди. Тој вә шәнликләрдә, бајрам мәрәсимләринин мәчлисләриндә мејдан едиб, ојун чыхаран, мәзнәкәләр сөјләјән заманы, онун чилдән-чилдә кирән гејри-сабит заһири көркәмини мөүјјәнләшдирмәк чәтин оларды. Она, бир нечә мәшһур мәчәра романларынын вә халг нағылларынын көркәмдән-көркәмә, сифәтдән-си-

фәтә дүшән әјјар гәһрәманы «Бабаји-Әмир» адынын верилмәси дэ бунунла әлагәдар иди.

Гара Лоту дирсәкләндији хурчунуну пабағына чәкди. Орадан учу шиш, ағ јундан тохунма папағыны чыхарыб башына гојду вә ашыг Ширинин бир аз әввәл ихтилат етдији јерә кәлди. О һәмин чығыра бәнзәр јол илә бир о баша, бир дэ бу баша кет-кәл едәрәк, ортада дајанды. Әлләрини бир-биринә сүртдү, галын додагларыны марчылдада-марчылдада мәчлисә көз кәздирди. Әввәлчә чох гәзәбли, гашгабаглы көрүнән үзүнә бирдән бирә лагејдлик вә јерсиз шәнлик ифадәсини вердикдә һамы күлүшдү. Онун ләтифәләр сөјләмәздән әввәл бу чүр мимикалары вә сәссиз гијафә һэрәкәтләринин мәнасыны бир чохлаы јахшы билирди. Гара Лоту белә һэрәкәтләриндә, өзүнәмәхсус мәһарәтлә, гәзәбли мүлкәдар вә әрбаблары, азғын дөвләт мәмурларыны тәмсил вә тәчәссүм едәр, әлә саларды. О, тојларда өзүнә бәзәк-дүзәк верәрди, бир-биринә охшамајан, бүсбүтүн фәргли гијафәләрлә ортаја чыхарды. Көмүр тозу, ун вә рәнкдән истифадә илә, јундан дүзәлтдији галын гашларыны гәзәблә чатдырар, узун бығларынын да учуну әсәби-әсәби ешәрди. Бәзән гырмызы саггал гојар, ел арасында дошаб-саггал дејилән пулкир, карашмаз начылары лаға гојарды. Бәзән дэ саггалсыз вә бығсыз олар, башына тәзә кепка вә ја шлјапа гојарды. Бәзән шәһәрли гијафәсиндә, бәзән дэ гычыны чырمامыш һалда, әлиндә бел әкини суваран, јахуд чарых-патавасыны бәркидәрәк, гырмызы дәјәнәк көтүрүб сәфәрә чыхан кәндли көркәминдә ојун чыхарар, ләтифәләр данышарды. Инди исә јалныз бөркүнү дәјишмишди. Бунунла белә о, каһ бу тәрәфә, каһ о тәрәфә дөнәркән гијафәсиндә кими исә хатырлатдырычы дәјишликләрлә һамыны күлдүрүрдү. О, бу чүр һэрәкәтләри илә данышачағы ләтифәләрин тәсирини артырмаг үчүн бир нөв зәминә јарадырды. О, әввәлчә кәндбәкәнд, шәһәрбәшәһәр, маһалбамаһал кәзиб долашдыгы јерләрдә раст кәлдији һадисәләр әсасында дүзәлтдији ики мәзнәкә сөјләди. О, данышдыгча јерләрдән гопан гәһгәһәдән бәзән бир нечә дәригә дајанмалы олурду.

Гара Лоту «Шаһсәвәнләр» вә «Әршәнин гуру бәјләри» ады илә дэ бағланан бир нечә кичик ләтифәләр данышды. Онлардан бириндә дејилирди:

Шәһәр чума мәсчидинин пешәкар бир азанчысы, шаһсәвәнләрин көчәри Хамыслы елиндән бир нәфәрлә дост

олур. Хамыслы һәмешә шәһәрә кедәндә, јаг-пендир сов-
гат кәтирәр вә онларда кечәләјәрди. О, бир чох илләр
иди ки, азанчы достуну обаларына дә'вәт едәрди. Азанчы
исә шәһәрден кәнара чыхмазды. Бир баһар сүрү Савалан
јајлағына кедәркән, Хамыслы азанчынын евинә кәлир,
гајыдан заман дилә тутараг, ону да атынын тәркинә алып
вә јајлаға апарыр. Онлар кечә икән, обаја чатырлар.
«Кечикән гонаг кисәсиндән јејәр»—демишләр. Анчаг
азанчы кисәсиндән јемир. Ону, «сачичи» едилмиш тоғлу
әти илә, боғаза гәдәр дојурурлар... Адәти үзрә азанчы
тездән дурур вә алачыгдан чыхараг дәстәмәзыны алып.
О, һеч вахт өзүнү белә күмраһ вә кефи саз һисс етмә-
мишди. Азан чәкмәк үчүн боғазыны арыдыб, зүмзүмә
едир. Бәһ-бәһ! Онун сәси дә һеч вахт белә кәлмәмишди.
О, әлләрини гулагларынын дибинә гојараг, әввәл пәсдән
мызылданыр, сонра исә ғышгырмаға башлајыр. Јахында-
кы ағылдан гојун сүрүсүнү чыхаран вә өмрүндә азанчы
нә олдуғуну билмәјән чобан, әлиндәки ағача сөјкәнәрәк,
бир нечә дәгигә гулаг асыр. Сонра, дејиләнләрден бир
шеј баша дүшмәдији үчүн, сөзләри узада-узада јериндә-
чә ғышгырыр:

— Әјә, нијә елә бәркдән улаја-улаја гојунлары һүр-
күдүрсән?!

Бир гәдәр пәрт олмуш азанчы, она бахмадан јенә дә
вар күчү илә зәнкулә вурур. Чобан дәјәнәјини ојнада-ој-
нада јахынлашыр:

— Әјә, сәнә демирәм? Нијә елә бәркдән улаја-улаја го-
јунлары һүркүдүрсән?!

Азанчы бахыб көрүр ки, јох, әкәр һәндә-мәндә еләсә,
чобан бир дәјәнәклә ишини битирәчәк. Тәләсик дејир.

— Ај гардаш, улујурсан нәди? Гојунлар нијә һүркүр?!

Тез төвбә елә, јохса кафәр оларсан? Мән уламырам азан
чәкирәм.

— Әјә, мән азан-мазан нәди билмирәм. Бирчә тез де
көрүм сәнин бу чүр уламағынын сүрүјә зәрәри јохдур ки?

— Хејр, хејр! Нәинки јохдур, бәлкә чох-чох хејрли-
дир. Сүрүн бәрәкәтли олар.

Чобан кери дәнә-дәнә:

— Һә, инди ки, зәрәри јохдур, онда нә гәдәр улујур-
сан ула!—дејә чәлд сүрүнүн ардынча кедир.

Гара Лоту бу гәбил ләтифә вә мәзнәкәләри илә мәч-
лиси шәһләндирди. Јенә дә һамынын диггәти онда иди.
О, әлләрини бир-биринә сүртә-сүртә, гијафәсини дәјишди-

рә-дәјишдирә о баш-бу баша кедиб, ортада дајанды. Чох
әһәмијјәтли бир шеј данышачагмыш кими өзүнә чидди
көркәм верәрәк деди:

— Гардашлар, инди дә кәлин сизә дәстәмизин дар кү-
нүндә башыма кәлән гәрибә бир әһвалат данышым. Га-
багчадан демәлијәм ки, бу нә ләтифә, нә дә мәзнәкәдир.
Сизи һеч дә бир о гәдәр күлдүрмәјәчәк. Чүнки башлан-
ғычы ади әһвалатдыр, ахырда да мәним јухум. Анчаг диг-
гәтлә гулаг ассаныз, фәјдәсыз олмајачаг. Гуртарачағын-
да бәлкә дә бир гәдәр күлдүнүз.

Бу заман ашыг дәстәсиндән бојну кәдәк, енлисифәт
бириси јериндә гурчаланараг наразы-наразы:

— Јох, ону данышма, башгасыны, башгасыны да-
ныш!—дејә учадан сәсләнди вә гејри-ихтијары әлини сағ
гулағына апарды. Мәнә әввәлчә елә кәлди ки, онун нә-
дәнсә сағ гулағы јохдур. Анчаг бир гәдәр диггәт етдикдән
сонра сечә билдим ки, онун сағ гулағы гәрибә шәкилдә
ашағы гатланмыш вә санки гулаг дешијини гапамышдыр.
Көрүнүр бу вәзијјәт башгаларынын да диггәтини чәлб
етдијиндән, һамы тәәччүб вә марагла она тәрәф баха-ба-
ха галды вә:

— Ахы нә үчүн, нә үчүн о әһвалаты данышмасын?!—
дејән сәсләр бир-биринә гарышды. Бојну ғыса адам ја-
тыг гулағыны әлләшдирә-әлләшдирә, сәс-кујү ешитмир-
миш кими тә'кид етди:

— Мәкәр демәјә сөз јохдур?! Нә чох күлдүрүчү ләти-
фәләри. Гој онлардан данышсын, сиз дә күлүшүн.

Лакин онун сөзүнү јенә чығыр-бағырла кәсдиләр. Јал-
вардылар ки, һәмин әһвалаты данышсын. Гара Лоту ги-
јафәсини дәјишди. О, бу заман тәкчә бојнуну ғысмасы вә
сағ әли илә гулағыны ашағы јатырмасы илә јох, аз гала
наразылыг андыран сифәти илә дә, бајагдан е'тираз едән
шәхси андырырды. Она бәхдында, күлүшмә башланды.
Мән јалныз әһвалатын сонунда баша дүшдүм ки, һәмин
е'тираз едән шәхс дәстәнин зурначысы Кәримдир вә нә
үчүн әл-ајаға дүшүрмүш. Гара Лоту бир дә о тәрәф-бу
тәрәфә дәнәрәк, өз әввәлки вәзијјәтинә гајытды. Адәти
үзрә әввәлчә додагларыны јалады, сонра да әлләрини
бир-биринә сүртәрәк:

— Јох, демишәм, гуртарыб кедиб. Елә јухумла бағлы
һәмин әһвалаты данышачағам... Әһвалат беләдир гар-
дашлар! Јахшы билирсиниз ки, ашыг тајфасынын хош
күнү дә, пис күнү дә елимизин, чамаатымызын кефинин

сазлыгындан асылыдыр. Чамаатын, елин вәзијјәти јахшы оланда, ашығынky да јахшы олур, писләшәндә пис. Ахы нәјини кизләдәк, бизим доланышығымыз да сизләрдәндир. Анчаг нә едәсән, һәмишә шад кечинмәк олмур. Мүмкүн дә дејилдир. Бәзән дә көрүрсән дар күн башлады. Јәгин ки, һамянызын јадындадыр: беш-алты ил бундан әввәл јаз ајлары гураг кечди. Јај јахынлашдыгда гиблә тәрәфдән чәјирткә кәлди. Гураглыға дөзән јерләри дә чәјирткә талады. Пајызда вәзијјәт ағырлашды. Гүрбәтә ахын башлады. Јерә бир бугда әкмәјән бизим дә вәзијјәтимиз кәндлиләринкиндән пис олду. Кәндбәкәнд, маһал-бамаһал дүшүб тој-дүјүн ахтардыг. Әлбәттә, демәк олмаз ки, тој едилмирди. Јүнкүл кечсин дејә, һәр кәс ширни ичән сајағы бир мәчлислә хејир ишини баша вурурду. Бизим јерләрдә бир һәфтә, он күн чәкән тојлар елә бил һеч јох имиш... Кими күнаһландырмаг оларды?

Пајызын орта ајындан, илин ағыр кечәчәји бир гәдәр дә ашкара чыхды. Биз исә аз гала Дижвижин¹ сејидләринә чеврилмишдик. Муғандан, Әршәјә гајытдыг. Орадан Мешкинә, Гарадаг тәрәфләрә. Ајағымыз тупдугча та Рудагат, Мавазеханадәк кедиб чыхагачдыг. Лакин Мешкин јахынлығында өјрәндик ки, о јерләрин вәзијјәти даһа да ағырдыр. Буна көрә дә көтүр-гој едиб јенидән Әрдәбил әтрафына гајытмағы, сонра да Килана кетмәји, ғышы о јерләрдә баш кирләмәји гәт етдик. Јоллардакы карван-сараларда кечәләјәркән, чајханаја топлашан чарвадарлар үчүн һәрдәнбир чал-чағыр етсәк дә, чибхәрчи алмаға үзүмүз кәлмирди. Өзүмүзү тох апарырдыг. Анчаг јаман күн үчүн дүјүнләјиб сахладығымыз шаһы-бистиләримиз дә гуртармагда иди. Чибимизин памбығы чыхмышды. Әкәр јолда чијинләриндә гошалүлә вә һарын атларыны ојнада-ојнада кәлиб чыхан һачыхочалы елинин бир нечә шакәрли башчысына раст кәлмәсәјдик, әјин палтарларымыздан сатмагдан башга чарәмиз галмазды. Онлар чохла кәклик, турач вә бир гатыр јүкү дәри-боға едилмиш чейран вурмушдулар. Һәмин күнүн күнорта чағы аз-маз чал-чағыр етдик, ләтифәләр, мәзнәкәләр данышдыг. Ахырда да һачыхочалы елинин башчылары бизи елә мүкафатландырдылар ки, Киландан да өтүб, узаг вилајәтләрә кедә биләрдик. Мән өмрүмдә о күнкү тәк чох вә ләззәтлә јемәмишдим. Төкүлүб галмыш кәклик вә ту-

рач гызартмаларындан, чейран вә әмлик кабабындан дојмаг билмирдим. Ахшам чағы ел башчылары атланыб кетдиләр. Аз сонра бурада дүшөркә етмиш карван да јола дүшдү. Карвансара бошалды, сакитлик әмәлә кәлди. Шам заманы кичик дөстәдән ибарәт гатырчы карваны кәлди. Онлар да вахтларынын чохуну карвансара һәјәтиндә јүкләрини јербәјер еләмәклә, гатырларыны суварыб јемләмәклә кечиртдиләр. Ичәри кәлдикдә әзкин, һөвсәләсиз вә јоргун олдуглары үзләриндән бәлли иди. Чал-чағыра, сәһбәтә һөвсәләләри галмамышды. Елә бил бизи һеч көрмәдиләр. Тәләм-тәләсик гарыиларыны бәркидиб, карвансара сәкисинин һәсири үстә јан-јана узандылар. Бир нечә дәгигә кечмәмиш хурчунларыны назбалыша чевирмиш чарвадарларын хорултусу һәр тәрәфә јајылырды. Башга вахт белә бир јердә адамын јухусу көјә чәкиләрди. Өлдүрсәләр дә јатмазды. Лакин индиликдә топ-түфәнк дә атылсајды, фәрги јох иди. Биз дә тәнбәл-тәнбәл мүркүләмәјә башладыг. Мәним исә јуху лап көзләримдән төкүлүрдү. Дәлбадал әснәмәкдән әнким ағрыјырды. Бу күнкү ләззәтли вә бол јемәкдән, сонра, башга сакит бир кушә олсајды вә мәни чағырмасајдылар, аллаһ билир нечә күн чул дүшәчәкдим. Биз дә сәкинин бир күнчүндә јан-јана узандыг. Азча әввәл сизә бу әһвалты данышмаг истәркән, наразылығыны билдирән, һәмин о јолдашла башымы бир хурчуна сәјкәјиб јатдым. Ширин бир јуху көрдүм. Бу, олмуш һадисә илә олмамышын, јухунун гарышыгындан әмәлә кәлмиш елә бир аләми—рәја иди ки, һеч нағылларымызда да көрән олмајыб. Әкәр мәни бир-биринин ардынча дәјән дүртмәләр вә тәпикләр күчүнә ојатмасајдылар, бәлкә дә күн күнорта јеринә кәлин-чәјә гәдәр сичирләмә давам едәчәкди. Мән һәлә өмрүмдә икинчи дәфә белә бир јуху көрмәмишәм. Тәәссүф ки, онун натамам галмасына һәмин јолдаш баис олду... Доғрудур, онун да башга чарәси јох иди. Нејләсин?! Бир гәрдәр дә ағыр јухудан ајылмасајды, дөзсә иди, ики гулагдан да мәһрум галарды. Бунунла белә, о, чох мәрд вә јолдашыны истәјән адамдыр. Сонралар дәфәләрлә демишдир: «Әкәр билсә идим, јухун беләдир, гулагларымын јерли-дibli чыхмасына разы олардым, сәни ојатмаздым.» Нә едәсән, олан-олду, кечән-кечди.

Анчаг сизә ачыг демәлијәм ки, јухумун чох јерини хатырладыгча, һәлә бу күнә гәдәр, өзүм дә һәмишә ләззәт алырам. Јәгин ки, сиз дә белә јухулардан көрмәмиш

¹ Д и ж в и ж и н—Савалан әтәји кәндләрдән биридир.

дежилсиниз. Нејиф, нејиф ки, ајылдыгда көрүрсән бу чүр
ширин эһваллатлар рө'ја имиш, јуху имиш...

О заман тамам ајылдыгдан сонра бәдәними сојуг тәр
басмышды. Аз гала боғулурдум. Дилим-додағым туру-
мушду. Нә гәдәр етдиләрсә, бирчә кәлмә даныша билмә-
дим. Этрафымдакылары, этрафымда баш верән һадисә-
ни тамамилә унутмушдум. Сонралар о ширин јухуну чох
тез-тез хатырласам да, дүз бир ил үрәјимдә сахладым,
ичимдән чәкә-чәкә галдым. Өзүмү күчлә сахлајырдым. Ју-
ху эһвалаты исә һеј үрәјими дешир, кәнара чыхмаг истә-
јирди. Искәндәри-Зүлгәрәјн кими аз галды јухуму гују-
ја данышыб үрәјими бошалдам. Лакин о заман јенә дә
јухуја бәнзәр шәкилдә баша дүшдүм ки, јолдашыма зә-
рәр тохусам, ону һәр дәфә пис вәзијјәтә салсам да, белә
бир эһвалаты данышмамаг олмаз. Кет-кедә јухуму да-
нышмағын фәјдасыны даһа да ајдын баша дүшдүм. Көр-
дүм ки, о һәм чох ширин эһвалатдыр, динләјичиләри әј-
ләндирәр, һәм дә ибрәтлидир. Нә исә адамы бош-бош
хүлјалара, чамаатымызы товлајан јуху јозанлара вә та-
лејә баханлара инандырмагдан чәкиндирәр. О вахтдан
бәри јери дүшдүкчә һәммин эһвалаты данышырам. Бунун
үстүндә Кәрим дә мөндән каһ инчијир, каһ да барышыр.
О да һағлыдыр. Анчаг нә етмәли, белә гәрибә бир јухуну
нечә дә данышмајасан?!..

Сәһбәтин бу јериндә, јенә һәммин бојнугысыг, адәтинчә
јатыг гулағыны дартышдыра-дартышдыра јериндә нара-
һатчасына гурчаланды. О, өз-өзүнә нә исә мызылданыр-
ды. Гара Лоту исә јухусуну данышмаға башлады:

— Әввәлчә ону демәлијәм ки, јухум инди сизә нағыл
едәчәјим кими дә бир дүзүмә кетмәмишдир. Онун гарыш-
булаш јерләри, бир көзүмә белә, о бири көзүмә елә јер-
ләри варды. Анчаг ону һәммин вахтдан бәри дәнә-дәнә да-
нышдығымдан, инди рәван бир һекајәтә чеврилмишдир.
Адыны да гојмушам «Фирәнк рө'јасы!».

Бәли, аләми-рө'јада көрдүм ки, кедиб бирбаш Фирән-
кистана чыхмышам. Имарәтләри көјә учалмыш бир
шәһәрин даш дөшәмәли тәмиз күчәси илә һарајаса тә-
ләсик кедирәм. Сумағы рәнк бир күләфирәнкинин јанын-
дан өтәркән габағыма әтирли, әлван чичәкләрдән бағлан-
мыш күл дәстәси дүшдү. Ганрылыб јухары бахдыгда, нә
көрсәм јахшыдыр?!.

Көрдүм: дурна боғазлы, мәрмәр синәли ғыса кәсил-
миш хурмеји сачлары буруг-буруг бир назәнин сәнәм

орадан матдым-матдым көзләрини мәнә зилләјиб күлүм-
сәјир. Јеримдәчә донуб галдым. Нә һәрәкәт етмәјә, нә дә
онун мәлакәјә бәнзәр үзүндән көзләrimi чәкмәјә тагә-
тим галды. Нечә дәғигә, нечә саат дурдугум јердәчә до-
нуб галдығымы, ајыландан сонра да, мүјјәнләшдирә
билмәдим. Ғыз исә һеј нә исә данышыр вә мәнә әл едир-
ди... Бир нәфәрин голумдан дартмасы, диггәтими пәнчә-
рәдән јајындырды. Голумдан тутанын кејиминдән бизим
ажанлар¹ вә ја жандармалар кими бир шеј олдуғуну ан-
ладым. Гәрибә бурасыдыр ки, мән јухуда фирәнкчәни дә
јахшы билирдим. О, дејирди:

— Сән нә чүр'әтлә бизим падшаһын ғызынын күләфи-
рәнкиси јанында дајаныб, пәнчәрәјә бахырсан? Әлиндә-
ки бу күл дәстәси нәдир? Бу нә һәјасызлыгдыр?!

Мән исә динмирдим, ахы она нә дејә биләрдим? Мә'-
мур да јахамдан чәкә-чәкә һараса апарырды. Беләчә бир
нечә аддым кетдик. Узатдан, башга бир мә'мур да бизә
тәрәф кәлирди. Онун јарашығлы вә зәрләри парылдашан
кејиминдән рүтбәчә бөјүк олдуғу аңлашылырды. Мән
горхдум. Һәбсә алыначағымы дүшүндүм, белә бир узат
гүрбәт дијара кәлиб чыхдығым үчүн өз-өзүмү данладым.
Нә фәјдасы?! Мә'мур бизә јахынлашды, мәни јахаламыш,
мә'мур, бизим јерләрдә олдуғу тәк ону әли илә саламла-
ды ајағларыны чүтләшдириб «хәбәрдар!» дајанды. Бөјүк
вәзифәли мә'мур да ону гәзәбли бахышла сүздү вә һара-
са кетмәсини әмр етди. Сонра мәнә һөрмәтлә баш әјәрәк
деди:

— Чәнаб, нараһат едилдијиниз үчүн чох-чох үзр истә-
јирәм. Танымадан сизә һөрмәтсизлик едән көзәтчи чәза-
сына чатачаг. Лакин индиликдә мәнимлә күләфирәнкијә
бујурманызы рича едирәм.

Һеч билмәдим бу көзләнилмәз дә'вәт мугабилиндә нә
чаваб верим. Үч-дөрд аддым атдыгда, дајаныб соруш-
дум:

— Ахы сиз мәни һара апарырсыныз?

Онун нәзакәт вә һөрмәтлә јанашмасы мәни чүр'әтлән-
дирмишди. О, јенә дә мәнә баш әјәрәк деди:

— Һөрмәтли чәнаб, сизи падшаһымызын көзүнүн ағы-
тарасы вәлиәһдинин јанына апарырам. Әлиниздәки күл-
дәстәсини дә о сизә атмышдыр. Сәбирсизликлә јолунузу
көзләјир.

¹ Полисләр.

Мән һејрәтлә она бахдым. Гәрибәдир?! Јухуда икән адам бә'зән өзүнү ики чүр көрүр. Бир јандан мәнә елә кәлирди ки, индики көркәммидәјәм, о бири јандан да, өзүмү ијирми беш, отуз јашларына чатмыш јарашыглы, бојлу-бухунлу бир чаван икид тәк көрүрдүм. Фирәнкләринкинә дә бәнзәр ә'ла либас кејинмишдим. Гара һиндиго пенчәјимин деш чибиндәки ағ дәсмалы, индики кими хатырлајырам... Әлгәрәз, әндәрун-бирунлу бир һәјәтә кечдик. Ајна тәк адамы көстәрән мәрмәр пилләкәнлә күләфирәнкинин бешинчи гатына чыхдыг. Бөјүк вә бәрбәзәкли та'лардан совушуб, күмүш вә гызыл хәтләрлә бәзәнмиш, галын гоз ағачы тәк көрүнән гапыја јанашдыг. Мә'мур дајанды, әввәлки тәк мәнә баш әјиб деди:

— Һөрмәтли чәнаб, бурадан о јана кечмәјә ихтијарым јохдур. Сиз исә ичәри бујурунуз.

О, низами¹ адамлар кими дабанларыны гошалашдырыб, гәмәтини дүзәлтди вә шах-шах кери чәкиләрәк, та'ларын² пилләкәнә ачылан гапысынын јанында дајанды. Мән дә гапынын јагути рәнкә чалан дәстәјиндән тутуб ачдым. Ичәридә мәни һәммин бајаг пәнчәрәдән көрдүјүм гыз гаршылады. Бәдәними алов сачды. Дизләрим титрәди. О исә ирәли кәлиб салам верди. Фирәнк адәтинчә-әлини мәнә узатды. Оун памбыг тәк јумшаг әлини өпдүм. Сөзарасы дејим ки, ајрылдыгдан сонра, та бу күнә гәдәр дә, әлөпмә адәтини кимдән ешитдијим, һарадан өјрәндијим, әсла јадымда дејил... Нәдәнсә билирмишәм. Өпдүм вә көзүмүн үстә апардым. Анчаг сонра анладым ки, көз үстә апармаг адәти онларда јох имиш. Бунунла белә һәммин һәрәкәт гыза хош кәлибмиш... О мәним голумдан тутуб вә пәргу дөшәкдән дә јумшаг бир јердә (фирәнкчә гәрибә ады варды, инди дејә билмәрәм) әјләшдирди. Өзү дә мәнимлә, бир-биримизә тохуначаг гәдәр јахын отурду. Габагда кичик стол үзәриндәки гызыл мәчмәјидә бүллүр гәдәһләр вә бир нечә шүшә ички варды. Гыз шүшәләр-дән биринин ағзыны ачды вә ики бадә меј долдурду. Бирини өзү көтүрдү, о бирисини дә мәнә верәрәк деди:

— Бу бадәләри нуш едәк сизинлә... јох, сәнинлә илк көрүшүмүзүн сағлығына!

Мән әввәлчә демәк истәјирдим ки, индијәдәк бир дәфә дә олсун дилимә ички-зад дәјмәјиб. Лакин бунча һөр-

мәтдән сонра гызын көнлүнү сындырмаг јахшы олмазды. Зәһәр дә версә, ичмәли идим. Бадәми еһмалча бадәсинә тохундуруб, әдәб-әрканла:

— Сағлығыныза!—дејә башыма чәкдим. Гыз дигтәтлә мәни сүзәрәк сорушду:

— Билирсән о күлү нә үчүн сәнә атдым вә бураја сәни нәдән өтрү чағыртдырмышам?

— Јох, билмирәм!—дејә чаваб вердим.

Һәјәчанынданмы, утандыгынданмы, онун тәзә күл јарпағына бәнзәр тәрәвәтли јанаглары пөртмүшдү. О, кирпији узун, далғын көзләрини јерә дөшәнмиш хәлинин бир бучағына дикәрәк хәфиф сәслә:

— Дүз ики илдир јолуну көзләјирәм!—деди.—Ики ил әввәл сәни јухуда көрүб, ашыг олмушам. О вахтдан бәри дәли-диванәјәм. Кечә вә күндүз гәрарым јохдур. Гулагларым сәсәдир, көзләрим јолда!

Мән анлашылмазлыглар вә тәрәддүдләр ичәрисиндә фикрә кетдим. Пәрвәрдикара, бу нечә олан ишдир? Мән һара, фирәнк һара?! Ики ил әввәл о мәни нечә јухусунда көрә биләрди?! Бураја чатан кими, о мәни нечә танымышдыр?! Нә үчүн кәрәк, елә онун јухусуна мән кирәјдим?! Бурада дастанлардакы әһвалатлар јадыма дүшдү. Көр һа, кәрәмәтдән фирәнкиләрдә дә «бута»¹ вармыш! Сән демә, мәни дә бу узаг гүрбәт дијарына чәкиб-кәтирән, елә һәммин «бута» имиш. Демәк, гыза «бута» верилмишдир. Мәсәләнин нә јердә олдуғуну анладым вә инандым ки, белә-белә ишләр ола биләр...

Гыз һалә дә суаллы бахышларыны мәнә зилләмишди. Лакин бу гәдәр ајдын бир мәсәләдән сонра, нәдәнсә, бирдән-бирә һалым дәјишди. Адда-будда олса да, јенә өз аиләми, хырдалы бөјүклү дөрд ушағымы хатырладым. Сонра да мәнә елә кәлди ки, лап халис субајам... Һиндиго пенчәјинин голтуг чибиндә дә ағ дәсмалы олан јарашыглы чаван! «Бута» далында көндәрилмиш вә севки-синә говушмуш угурлу ашиг! Мәним дүшүнчәли вәзијә-тими нәзәрдән бурахмајан гыз күчлә ешидиләчәк хәфиф сәслә:

— Нијә чаваб вермирсән?! Ахы мән ики ил тамам сә-бирсизликлә јолуну көзләмишәм?!

¹ Бута—Дастан вә халг нағылларында әсрарлы јолларла, вә өвлијалар тәрәфиндән рәјада икән бир-биринә көстәрилән ики ашигин талә вә мүгәддәрәтынын бир-бири илә ајрылмаз сурәтдә бағланмасы.

¹ Гәрби.

² Салонун, залын.

Онун парлаг мави көзлөрүндө, һәсрәтли чағлардан хәбәр верән јаш дамласы көрүндү. Мән јенә тәрәддүдлү һал кечиртдим вә тәәччүбләндим: «Нечә олмушдур ки, мәним бу кәлә-көтүр вә чопур гара сифәтимә, ағач дүјүнүнә бәнзәр армуду бурнума, домба көзләримә белә зәриф бир мөхлуг, белә бир назәнин-сәнәм ашиғ олмушдур... Мәним бығларымын кирпи тиканына бәнзәр чод түкләри онун ләтиф јанағларыны кичиткан колу тәк да-лаја биләр...»

Лакин әлими дәрһал чибимә апардым, о андача да башғалашдым. Бојлу-бухунлу јарашығлы чавана чеврилдим. Чибимдән чыхардығым ағ ипәк дәомалла, онун ох-лара бәнзәр кирпичләриндән сүзүлән көз јашларыны силәсилә дедим:

— Еј көзәл пәрим! Сәнә лајиг олмасам да, мәнәббәтинә икигат мәнәббәтлә чаваб верирәм!

Аз галдым она бир нечә көзәлләмә вә тәчнисләрдән охујам. Лакин бу тәләм-тәләсикликдә, онлары фирәнкчә дејә билмәдим. Одур ки, бирбаш мәтләбә кечиб соруш-дум:

— Еј назәнин пәрим! Тутаг ки, сән мәни севибсән, мән дә лап икигат артығламасы илә сәни. Бундан нә чыхар?! Бизләрдә дөб беләдир: хејир ишә кәрәк ата-ана да разы ола. Ахы сәнин атан ади бир адам дејил. О, бизим бу чүр бир-биримизә вурулмағымыздан хәбәр тутса, бәлкә дә сәнә чәза вермәди. Ешитмишәм, сән онун бирчәчик вариси вә чанишинисән. Мән исә гүрбәтә дүшмүш јалғыз вә кимсәсиз бир адам. Мәни дардан асдырар, дәримә саман тәп-дирәр!

Һәлә дә далғынлығы чәкилмәмиш гыз күлүмсәди. Илаһи, онун нә гәдәр мәлаһәтли тәбәссүмү варды!.. Сонра деди:

— Еј чаван севкилим! Сәнин бу дедикләрини һарадасә охумушам. Анчаг бизләрдә гызларын севкиси үстә белә-белә гәддар ишләр олмур. Бә’зи-бә’зи һалларда мәнечилик төрәнсә ол, хатирчәм ол, бизә тохунулмајачаг. Атам-анам да сиз севдијими, нә әзабла јолунузу көзләдијими чохдан билирләр. Әслиндә онлар да сизин кәлмәјинизин һәсрәтини чәкирдиләр.

Мән шадлығымдан өзүмү итирдим. Гејри-ихтијары, һәтта гыза да тәклиф етмәдән далбадал бир нечә гәдәһ башыма чәкдим. өзүмү хошбәхтләрин ән хошбәхти са-нырдым. Һәр тәрәф думанланмышды... Ахырда да тоја

разылығымы билдирдим... Мәнә елә кәлди ки, елә һәмин андан вур чатласын дүшмүшдү. Дүз гырх күн, гырх кечә чал-чағыр олду. Бүтүн шәһәр чырағбан иди. Бир һәшир-гијамәтди кәл көрәсән... Гырхынчы кечә бизи башга гәс-рә апардылар. Орада гыз мәнә деди:

— Атам бу гәсри сәнин адына тикдирмишдир. Бура сәнин... бизим евимиз һесаб олунур.

Пәнчәрәдән чырағбан едилмиш һәјәтә бахдым. Јасә-мән ағачлары арасындан сәрв, сәнубәр, әр-әр вә шүмшад ағачлары гәсрин гүлләсини өтмүш, әрши-ә’лаја баш гал-дырмышды. Шәһәр бу кечә, хусусилә рөвнәгли иди. Вур-сындыр сәси асимана јүксәлмишди. Отағымыза, бизим јерләрин хәлиләринә бәнзәр әлван рәнкли фәрш дөшән-миш, јухары баша, пәнчәрәләрин габағына кәнарәләр, мәснәдләр салынмыш, отуранда адамы атыб-тутан бир тәһәр отурачағлар гојулмушду. Худмани-шаһанә мөчлисимизә бир нечә сазанда гыз кәтирилмишди. Онлар ча-лыб охујур, чәһрајыја чалан түнүк палтарда о јан-бу јана сүзүрдүләр. Онлара тамаша едир, бадәләрлә дә бала-ба-ла вурурдуг. Ахырда сазанда гызлара мүрәххәслик ве-риб, назбалышлы, пәргу рәхтхабын ипәк пәрдәләри арха-сына кечдик.

...Артыг, узун һәсрәт вә јахычы һичрандан сонра, ву-салә јетмиш пәрим мышыл-мышыл ширин јухуја кетмиш-ди. Анчаг мәним јухум нәдәнсә әрши-ә’лаја чәкилмишди. Чох гочалмыш гәјнатам, јахын вахтларда дари-дүјяны тәрк едәрсә, өврәтимлә бирликдә сәлтәнәти нечә идарә едәчәјимдән, иши һарадан башлајачағымдан думанлы-думанлы көтүр-гој едирдим ки, јенә нәдәнсә бирдән-бирә әһвалым дәјишди... өзүмү әввәлки вәзијјәтимдә көрдүм. Гызын мәнә бу дәрәчәдә вурулмасы, бир көз гырпымын-да аңлашылмаз олду. Бир өзүмә, бир дә јанымда мы-шыл-мышыл нөфәс алан назәнин сәнәмә диггәт јетирдим. О бири јандан ев-ешијим, әһли-әјалым да кәлди шурду көзләримин габағынды. Пешманчылыпдан вә гәһәрдән аз галды бағрым чатласын. өз-өзүмү сөјүб данладым: «Еј намәрд, бу нә пис иш иди мән тутдум? өзүмү нијә һаһаг јерә илишдирдим, башымы говғаја салдым. Мән һара иди, һадшаһ гызы һара иди? Бу чәнчәлдән нечә гур-тарачағам?...»

Бир дә дөнүб гыза бахдым. Онун бојунда ири-ири да-нәләри олан гызыл саплы мирвари бојунбағы көзүмә дәј-ди. Белә бир фикир ширникдирә-ширникдирә бејними ки-

чишдирди: «Еј дили-гафил, нијә бајагдан ичими јејирәм?! Нә гәдәр ки, сәһәр ачылмајыб, дур түпүр дабанына, ајагын кәлдикчә баш көтүрүб гач! Бу кечә һамы дојунча чыхыр-махыр ичиб, лүл-гәнбәр олуб, дүшүб. Гырх күн гырх кечә чәкән тој бүсатындан сонра, һамы див јухусуна кедиб. Белә фүрсәт, бир дә һарадан әлә дүшәчәк?! Тәкчә гызын бојнундакы бу мирвари шәддәси, мәни дүн-јанын бу башындан та о башыначан апарыб чыхара биләр. Елә әсил вәзидә јүнкүл, гијмәтдән ағыр дејилән шеј дә будур ки, вар. Күрур-күрур гијмәти! Нә чохдур онун белә-белә бојунбағылары. О нәдир ки, илләрлә јолуну көзләдији севкилисиндән гызырғана?!.. Бәлкә ојадыб өзүндән истәјәм?.. Јох, белә етмәк олмаз. Дурса, бојнума сарыныб, көзләринин горасыны төкәчәк вә әлдән бурах-мајачаг. Јахшысы будур шәддәни еһмалча ачым вә тез-ликлә арадан чыхым!..

Әлими кәрдәнбәндә тохундурдум. Көрдүм шәддәнин гызыл сапыны елә мөһкәм деһимләјиб бирләшдирибләр ки, кәрәк кәл гошасан вә «һо, һо!» илә о тәрәф-бу тәрәфә чәкәсән. Јазыг гыз! Узун интизарлы вә һәсрәтли кечә јухусузлугларындан сонра, елә бәрк јатмышды ки, бүк бағламаја, ат далына! Ојанан-мојанан дејил. Билмирдим гызы да архама алыб апарым, ја да мирвари бағыны гырым». Ја аллах!—дејә данәләрдән чәкмәјә башладым... Елә бу вахт јахамдан јапышараг, бөјрүмә далбадал дәјән күчлү дүртмәләрдән ајылан тәһәр олдум. Мәнә елә кәлди ки, гәсрдән чыхан заман, гапы кешикчиләри тәрәфиндән јахаланмышам. Анчаг думанлы шәкилдә олса да зурначы Кәримин: «Кедә, залым оғлу, нә ојун чыхарырсан?!»—дејә һиддәтли бағыртысыны ешитдикдә тәәччүбләндим. Өз-өзүмә фикирләшдим: «Онун бурада нә өлүмү вар?!.. О, бизим гәсрә, һәрәм отағымыза һарадан кәлиб чыхыб?!.. Мүфтә јемәк ајаг тутуб јеридији, бу гырх күн, гырх кечәни бәс һансы чәһәннәмдә итиб батмышды?»

Лакин һәлә Кәримин арды-арасы кәсилмәјән вә габырғаларымы дешән дүртмәләринин, јатмышлары дәли-диванә едән дәһшәтли бағыртысынын, һәм дә сәсә ојанмышларын һај-һарајынын, киминсә мәни тәпикләмәсинин ағыр зәрбәләри илә бир тәһәр өзүмә кәлдим. Јаваш-јаваш анламаға башладым ки, ај оғлан, гыз-мыз һарда имиш, гәср нә гајырыммыш!.. Карвансара сәкисинин һәсири үстүндә, илк ахшамдан, зурначы Кәрим илә башы-

мы хурчуна сөјкәјиб нечә ки јатмышдым, еләчә дә чул дүшмүшәм. Јухумун әввәлиндән бу јеринәдәк, чеврикә-чеврикә бә'зи һәдәрән-пәдәрән данышмыш олсам да, јәгин, бунлары ағыр јухуда икән һеч ким ешитмәјиб вә һеч ким дә нараһат олмајыб. Тәкчә мирвари мәсәләсиндә иши корламышам. Сән демә тамаһ күч кәлиб, нәзәнин сәнәмин бојнундан ири данәли мирвари шәддәсини чәкиш-дирәркән, аз галыб ки, јазыг јолдашымы гулагсыз го-јам!.. Лә'нәт сәнә кор шејтан, белә дә јуху олар?!.. Әл-үзүм, пал-палтарым да гана булашмышды.

Әзизләрим, истәјирәм јери кәлмишкән дејәм: сизин дә бир чохунуз, бә'зән тох јемәкдән сонра, јәгин ки, буна бәнзәр ширин јухулардан көрмәмиш дејилсиниз?! Мән әввәлдә дә сизә дедим ки, узун мүддәт јухуму һеч кәсә данышмадым. О, бир сирр олараг галды. Чох-чох дүшүндүкдән, көтүр-гој етдикдән сонра, демәјә мәч-бур олдум.

Доғрудур о заман, јолдашларым әввәлчә мәни әмәл-ли-башлы әзишдириб ајылтдылар. Анчаг бир гәдәр кеч-дикдә, мәним гејри-ади, чашгын вәзијјәтими көрүб, гулагыны јағлы-гара илә бағладылары Кәримин, истәр-истәмәз данламаға башладылар: «Өлмүрдүн ки, бир гәдәр дә дөзәјдин,—дедиләр.—Кишини јухулу-јухулу кө-тәкләјиб, ағлыны чашдырмышыг».

Онлар ичәрисинә көмүр вә дәмир тикәси атараг бар-дагда мәнә су ичирдиләр, гајғылы-гајғылы алымы ов-дулар. Мәним исә өзүмә кәлмәјим, Кәримдән даһа узун чәкмишди. Бунлар бир нечә күн дә мәнә гајғылы јанаш-дылар. Һәрдән көрүрдүм ки, оғрун-оғрун мәнә бир тәһәр бахырлар. Анчаг тамамилә өзүмә кәлдијими јәгин етдик-дән сонра, әһвалатын нә јердә олмағыны исрарла соруш-маға башладылар. Данышмаға утандым вә гәтијјәтлә чә-киндим. Онлар да бу гәрара кәлдиләр ки, мәни горхунч шәкилдә гара басырмыш. Лакин узун мүддәт кечдикдә илк дөфә онлара јухуму данышаркән, диггәтлә гулаг асыб күлүшүдүләр. Ашыг Ширин исә фикрә кедиб деди:

—Чејран вә әмлик кабабындан, турач вә кәклик гы-зартмасындан нијә о гәдәр јејирдин ки, белә дә сичирлә-мә јуху көрүрдүн. Чүнки мәним дә башыма кәлиб. Бир дөфә ихтилатдан сонра, сәнин кими боғазыма гәдәр јејиб јатмышдым. Ширин бир јуху көрдүм. Өзү дә бир нечә дастанла гарышмышды. Сәнинки тәк бир дүзүмә дејил-ди. Анчаг бу чүр јухулар, сәнинки кими, олдугча ләззәт-

ли олурлар. Јухум анчаг күнортаја гәдәр гат-гарышыг јадымда галмышды. Инди исә онлары гурашдырыб, һарадан башламасыны, һарада гуртармасыны һеч чүр даныша билмәрәм. Сиз дә үз вурмајын. Бунлар һамысы гарын тохлуғундандыр... Елә һәммин дәгигә мәнә ајдын олду ки, ашыг Ширин јухусуну унутмамышдыр. Лакин нә мән үз вурдум, нә дә јолдашларым. Инди көрүрсүнүз кечәдән чох кечиб. Она үз вурмасына дәјмәз. Тојлардакы башга көрүшүмүзә галсын. Сизләрдән орада ким олса, јада салар, ашыг Ширин дә јухусуну данышар. һәммишә кефиниз саз, дамағыңыз чаг олсун!..

Гара Лоту јуху әһвалатыны данышыб гуртардыгда, һамы онун һекајәсини әввәлдән ахыра бөјүк марагла динләмишди. Лакин нә дастан сөјләндији вахтдакы атамачалар ешидилир, нә дә мәнәкә вә ләтифәләр данышылдығы чагдакы лагәјд гәһгәһәләр курлајырды. Анчаг әһвалатын сону бир гәдәр күлүш доғурду. Мән ашыг Ширинә бахдым. О, чох тутгун көрүнүр вә көзләрини ашаға дикәрәк нә һағдаса фикирләширди. Адәтән белә мәчлисләрин ортасында, чох вахт ихтилатдан әввәл һәммишә гавал кәздириләр, ашыг дәстәсинә «чај пулу» дејилән хәрчлик јығыларды. Бу дәфә нәдәнсә һәммин гајда көзләнилмәмишди. Дағылышана јахын әввәлдә дә адыны чәкдијимиз ағсаггал чарвадар ајаға галхыб ортадакы бир столун үзәринә ири гуршағыны сәрди вә деди:

— Гардашлар, ашыглары јаддан чыхармајын! Күчлүкүчүнә, һәр кәс чибинә, һаллы-һалына көрә јол хәрчлији версин. Ашыгларымыз узаг гүрбәтә сәфәрә чыхыблар.

Гапы ағзындакылар да, ешијә чыханлар да ајаг сахладылар. Һәрә әлини чибинә салыб сүфрә тәк ачылан гуршаға пул атырды. Мән дә, Сәмәндәр дә ајры-ајрылыг-да пул атыб чыхдыг.

Кечә јары чајханадан һәрә бир тәрәфә дағылышаркән дә, күлүш сәсләри ешидилирди. Мән дә күлә-күлә Сәмәндәрлә бирликдә дүшдүјүмүз чајханаја тәрәф кетдим. Фикирләшдикчә һәлә дә өзүмү сахлаја билмирдим.

Сәһәр ојандыгда ешитдим ки, Баба Әмир өз дәстәси илә тездән јола дүшмүшдүр. Истәр-истәмәз тәәсүфләндим. Әкәр биз бу күнү дә бурада галмалы олсаг, көрәсән кечәмиз нечә кечәчәк? Лакин чох чәкмәдән башга миник машиныјла сүрүчүмүз кәлиб чыхды. О, раһатланмадан кәтирдији һиссәни гурашдырды. Биз дә галхыб автобус-

да өз јерләримизи тутдуг. Бир нечә километр Бостанавадан узаглашдыгда Сәмәндәрә дедим:

— Бир күн ләнкисәк дә, кечәмиз пис кечмәди.

О да тәсдиг етди:

— Һә, пис кечмәди.

— Анчаг Гара Лотунун јуху әһвалаты даһа күлмәли иди. Јахшы гурашдырылмышды. Амма дејәсән, бир о гәдәр дә күлмәдин. Таһир вә Зәһрәдә мүтәсир олмағын һара, ләтифәләр данышыландакы күлмәјин һара, јуху әһвалаты һара!

— Доғрудур, јуху әһвалаты данышыланда јаман ту-тулмушдум.

— Нијә, нә олмушду? О чүр марағлы әһвалатдан да адам тутулар? Ахыры ки, лап гијамәт иди.

Билирсән нә вар? Бу јуху әһвалаты адама һәр чүр хәјалпәрәстлијин ибрәтли ағибәтини хатырладыр. Нә үзлә ачы-ачы күләсән? Ахы мән сәндән јашлыјам. Бир гәдәр тәчрүбәм вар, бир гәдәр дә бәзи-пара ишләрдә мә'луматым. Һәр бир мә'насыз хәјалпәрәстлик, хусусилә дә тәчрүбәсиз вахтларда, ејнән јуху әһвалатына бәнзәјир. Кедиши хош рә'ја, сону күлүнчлүк!..

Машынымыз Теһрана чатана кими, һәлә узун мүддәт јол кетмәли иди. Бу мүддәтдә сәрнишинләр арасында Бостанава чајханасынын әһвалаты бир нечә дәфә тәзәләнди. Анчаг нә мән, нә дә Сәмәндәр сәһбәтә гошулдуг.

Әввәлчә әјләнчәли бир ләтифә тәк көрүнән вә күлдүрән о јуху әһвалаты кетдикчә, нәдәнсә, мәнә дә ағыр тәсир едир, гәлбими сыхырды. Инди јол узуну тез-тез дәјишән мәнзәрәләрә бахмајараг, автобусун јекнәсәг аһәнки вә ичәридәки сәсизлик бир чохларыны мүркүләдирди. Мән исә нә мүркүләјир, нә дә әввәлләрдәки тәк хош хәјаллара дала билирдим. «Фирәнк рә'јасы» санки бүтүн кәләчәк арзуларымын үзәринә бир кабус тәк ганад кәрмиш, үмидләримиз рә'јаја чевирмишди.

КИТАБЫН ИЧИНДӘКИЛӘР

Түлкүнүн нөкәрчилији	3
Чейран вә һәрис тула	9
Ширин түлкү илә гоншулуғу	11
Әсилзадә гатыр	14
Чахнашмаја дүшмүш чаггаллар	15
Тимсаһын көз јашлары	17
Һәрис түлкүјә ујдугда	18
Ајы достлуғу	27
Пәләнкин әләлтылары илә мәсләһәтләшмәси	37
Күлләрин бал арысындан шикајәти	39
Бал арысынын чәзаланмасы	43
Һөрүкләнмиш гатыр	44
Лаһичан гарғалары	46
Рәһмдилиң көз јашлары	53
Хачә Нәсрәддин Туси вә бостанчы	56
Фирәнк рәјасы	59

Аббаслы Мирза

СЛОВО НАРОДА

Рассказы по мотивам фольклора
Иранского Азербайджана

(На азербайджанском языке)

Редактору *Ј. Мәммәдов*. Рәссамы *Әләшраф*. Бәдии редактору *Ј. Ағајев*.
Техники редактору *С. Гәбибзаде*. Корректору *Д. Мәликова*.

Јығылмаға веридмиш 13/IX-1972-чи ил. Чапа имзаланмыш 15/XII-1972-чи ил.
Кағыз форматы 84×108¹/₂, чап. в. 4,41, учот нәшр. в. 5,1 ФГ 00663. Сифариш
№ 493. Тиражы 33.000. Гијмәти 23 гәп.

Азәрбајҗан ССР Назирләр Советинин Дөвләт Нәшријат Полиграфија вә
Китаб Тичарәти Ишләр Комитәси. "Кәңчлик" нәшријјаты,
Баки, Нусу Нәчйев күчәси, 4.

"Гызыл Шәрг" мәтбәәси, Баки, Нәзи Асланов күчәси, 80.